

The logo is a stylized eye shape, composed of a thick grey outline. Inside the eye, there is a grey spiral that starts from the center and winds outwards towards the right side of the eye.

Бдење

Часопис за књижевност, уметност и културну баштину
Сврљиг, број 56, година XVI, април – јун, 2018.

ЦЕНТАР ЗА ТУРИЗАМ
КУЛТУРУ И СПОРТ

Бдење

Главни и одговорни уредник
Радослав Вучковић

Оперативни уредник
Милица Миленковић

Уредништво
Злата Коцић, Душан Стојковић, др Горан Максимовић, Обрен Ристић, Русомир Д.
Арсид, Виолета Јовић, Мирослав Тодоровић, Славиша Миливојевић и Зоран Гавриловић

Секретар уредништва
Зорица Бранковић Басарић

Издавач
Центар за туризам, културу и спорт, Сврљиг

За издавача
Марко Младеновић

Адреса
Центар за туризам, културу и спорт, 18360 Сврљиг, Боре Прице 2
тел. 018/821-059 e-mail: bdenje_srg@yahoo.com

Часопис излази четири пута годишње, цена примерка 250 динара, годишња прет-
плата 1000 динара, за иностранство двоструко.
Претплату уплаћивати на жиро рачун: 840-563664-40

Часопис је уписан у регистар јавних гласила Министарства културе и медија
Републике Србије под бројем 3416.

Издавање часописа финансијски су омогућили
Министарство културе и информисања и Општина Сврљиг

Дизајн корица
Simple Look

Слика на корици
Драган Радоњић „Метаморфоза“, уље на картону

Техничка припрема
Млађан Ранђеловић

Штампа
Галаксијанис Луково, galaksijanis@gmail.com

ISSN 1451-3218

Мирослав Тодоровић

ЈЕСТЕ ЛИ ВИДЕЛИ СТЕВАНА

Писац радио-драма Стеван П. спремао се да иде у заслужену пензију. У Радио станици је провео цео радни век. Прешао пут од новинара приправника, стигао до Главног уредника. Успут се успешно бавио књижевним радом. Писао је радио-драме, приповетке, романе... Радио-драме су му извођене, неке филмоване, у земљи и иностранству. Заступљен у домаћим и страним антологијама, писац радио-драма Стеван П. важио је за угледног човека и успешног уметника.

Локалне, и не само локалне, новине су често писале о његовом раду. Те године је добио Међународну награду за Радио-драму. Три недеље је провео у Москви. Обишао је многе градове, говорио о свом раду, држао предавања. Фабула награђене драме је подстакла познатог режисера Николаја В. да сними филм. Писац радио драма Стеван П. ће написати сценарио. Потписао је Уговор, глас о томе је стигао у земљу. *Усљех српске књижевности*, тако је писао велеградски лист. Вест је добро дошла, јер је новинарима досадило да пишу само о политичарима и убиствима. Коначно и мало културе у овом обезбуженом времену, казивали су. Наш књижевник сценариста ангажован је да буде и консултант... Медији су јављали, фотоси свуда: *Писац радио-драма на њијему*... Писац Стеван П. у ТВ емисији... Писало се и о огромном хононару.

Тако је то у свету, а овде... Преувеличавало се, онако како то само штампа чини.

Писац радио-драма Стеван П. је очекивао да ће га на повратку помпезно дочекати. Иако се често опомињао Буњиним речима како су „пси и људи исто, у дивљаштву и памети“ и знао све о зависти, поготово међу браћом *ио њеру*. У редакцији, мислио је, приредиће славље, сви ће се окупити, он ће говорити...

Тамо је с поносом казивао о свом Граду, о Земљи, о Радију, о томе како је емисија „Поздрави и жеље слушалаца“ пунила касу, била „веза са светом“, „са својима што су се расули по свету“, казивао како је Радио помагао талентоване. Редакција Културног програма се спрема да покрене књижевни часопис, па и Издавачку делатност. Сада када је стигла Међународна награда, када је из Москве упућен позив да и делегација Радија посети њихову редакцију, писац радио-драма Стеван П. се надао да ће бити заборављене муке што су последњих година нарушавале атмосферу у колективу док је баук транзиције, и пљачкашке приватизације, односио најбоље.

Време све намирује, казивао је супрузи, госпођи Оливери, проф. клавира на Факултету уметности, диригенту у Симфонијском оркестру. Ех, колико година, колико непроспаваних ноћи, колико хиљада исписаних страница, колико бачених, колико изгубљених илузија и ево, сада када сам у свету схваћен, ваљда ћу и овде бити прихваћен.

С тим мислима угледни писац радио-драма Стеван П. је стигао у Радио.

Зачуди се што је портирница празна. Волео ја да сваког јутра поздрави весела Милоја који му је послужио за стварање лика у драми „Слике на јесењем листу света“. У редакцији седи новинарка Гордана. Снуждила се, али обрадова се чим виде писца. Очекивао је да ће кликнути, да ће честитати, да ће у собу нагрнути колеге новинари, да ће Главни донети боцу бајиобаштанске клековаче коју је држао под кључем, да ће се заорити гласови, да ће... Али, ништа од тога.

Да само знате шта се овде за три недеље догодило. Као цунами да је прошао и однео све што је било, и годинама се градило, казивала је невесело госпођа Гордана.

Радио се гаси, овде ће бити дописништво.

Ви се шалите, то је немогуће, чуди се писац радио-драма Стеван П.

Враг је однео шалу, рече Гордана, и ја сам тако мислила. Осећам се сада као у оној твојој драми без ликова.

Уђе Мита тонац. Овде све може, и не вреди се више копрцати, узимам отпремнину и идем у Трешњево да, под старе дане, гајим козе. Па, докле се може.

А Баја, директор? пита Р.

Баја је узео отпремнину и отишао код ћерке у Шведску. Каже да је ово луда земље, а ни народ није бољи. Критиковали су га Озго што је допустио да се емитује емисија о пљачкашкој приватизацији, о армији незапослених, о факултетима што производе ником потребне стручњаке. Све ми се згадило, казао је, и одјездио на Север.

Ех, да мије ова памет била раније...

Писац радио-драма Стеван П. је слушао забезекнуто. О његовом успеху нико ни речи. Као да није био тамо, у свету. Сазнаје да је сада Главни оперативац из странке „Наше сутра“. Воја Мунгос се зове. Долази ципом из престонице уторком и петком. Неки мрачан лик. Говори како је ово време либералног капитализма, да је експеримент звани комунизам пропао. Крај приче. Идемо даље...

Може, рекоше, да тражи пријем код њега ако жели, мора да се пријави секретарици. Хитне случајеве решава његов заменик из агенције „Визија“.

Никада се Стеван П. више није зачудио. Слушао је с неверицом, онда је прошао кроз полупразне собе Радио станице. На дисплеју, када га пре поставише, помисли, виде списак радника које треба отпустити као *технолошки вишак* са отпремнином. Сањам ли ја све ово, питао се. Јесам ли ја у некој емисији? Па ми се спремамо да прославимо 60 година рада, и постојања.

Сиђе у подрумске просторије. Доле је био ресторан, о колико је само ту прича испричано... На вратима латинични натпис:

Zatvoreno zbog renoviranja

У стан се вратио утучен. Уста му се осушила, у грудима га је болело. Госпођа Оливера помисли да је то од лошег вискија. Славили су у Радију. Одспавај, и све ће бити у реду. Она треба сутра рано да иде у престоницу, дириговаће на Коларцу. И још му онако смушеном каза како ће Симфонијски гостовати у Шпанији, да ће она дириговати. Случај је удесио да се све ово догоди готово у исто време. Па кликну:

Срећа! Срећа, у овим годинама, помисли. Усхићена пољуби га страсно.

Био је хладан, као да га нисам пољубила, сећала се тог поподнева. Нешто га изнутра раздирало, сада је тек знала. Шта, када је сада све како ваља? мислила је.

И добро је што је отишла на концерт у Престоницу. О концерту је, за дивно чудо, писала и „Политика“. Слава. Госпођа Оливера са диригентском палицом испред оркестра. Ни та вест, а ни текст не обрадова Стевана. Тупо је зурио у фотографију. Све је ово лаж, наш живот је обмана. Слава! насмејао се у себи. Искључио је телефон, јер су звали звани и незвани. Одавно се није тако писало о уметнику из унутрашњости. Из унутрашњости за престоничку штампу биле су занимљиве егзотичне вести: убиства, силовања... Најзанимљивија беше она када је познати адвокат Г. Л., борац за људска права из Л., убио своју жену из ловачке пушке. Била је задрта, казао је истражним органима. Сада се, за дивно чудо, писало о концерту, о виртуозном дириговању професорке Оливере. На истој страници беше и приказ Стеванове драме: *Повраћник који се никада није враћио...* Чудо!

Оперативац задужен за ликвидацију Радио станице, млађи човек, партијски кадар, дипломирао експресно на приватном факултету у Л. незаинтересовано је слушао познатог писца радио-драма Стевана П. Јавите се заменику, казао је, он ће вам, господине, дати инструкције у вези са отпремником, а ја вам желим мирне пензионерске дане. Истина, пензије ће, по новом обрачуну, бити скресане, али знате оно, није важна колика је него колико се дуго прима. И насмеја се ха ха ха.

Идиот, помисли Стеван у себи, ко је овај човек, одакле се овде створио? Намеравао је да прича о Москви, о успеху његове драме, да каже како је редакција Радија позвана у госте, да каже како ће по његовој драми бити снимљен филм, како, како...

Господине, одакле сте ви пали, зар не видите да овом времену не треба ваша филозофија, данашњег човека треба забавити оним што одговара његовим потребама? Народ то хоће. Видите да се на ТВ гледају само „Парови“, „Фарма“, кога интересују те ваше драме? Досадно је то, до зла Бога, досадно. Коме је уметност данас потребна?

Изашао је збуњен, мислио да је све ово шала. Скривена камера.

Госпођа Оливера је видела да се Стеван променио. Устајао је као раније и одлазио на посао. Тако је мислила, а ни слутила није да је Стеван узео отпремнину, да преко дана време проводи у Музеју, у библиотеци, да шета кејом, да иде у Бању, да...

По повратку у стан, после ручка, време је проводио у соби крцатој књигама. Од пода до плафона, како су говорили. Свуда књиге. Шта да ради с књигама? Син и снаја су отишли у Холандију, унука Клара није показивала интересовање за књиге. Књиге, пих... А Стеванове драме за њу су, казивала је, давеж. Смарају, бре. Ко то слуша, коме то данас треба? Све је то брујало у Стевановој глави. Није могао да спава. Окретао се у кревету као прасе на ражњу.

Сутрадан је у торбу ставио десетак књига. Време лепо, мало шетача, он је седео замишљен на клупи. Када је устао и отишао на клупи су остале књиге. Прође госпођа и не виде књиге. Он је кришом иза грма гледао. Тек пети пролазник виде на клупи књиге и седе. Прелиста их, погледа лево – десно, и стави их у торбу. Онда журно уста и оде из парка. Како се само обрадовао Стеван. Намеравао је да га прати, али одуста. Књиге ће наћи своје место. Неко је казао да и књиге имају судбину. Сутрадан је Стеван на клупи поред реке седео дуго, медитирао, слушао жубор воде и оставио пакетић са књигама. И тако је Стеван из дана у дан, кад год је лепо време, остављао на клупама, у парку, на кеју, у бањи пакетиће са књигама.

Госпођа Оливера је видела да Стеван празни библиотеку, и обрадовала се. Сигурно их поклања школским библиотекама. Раније је Стеван практиковао да пакете са књигама шаље сеоским школама. Причао је како су негда у његовом родном селу за одличан успех ђацима даривали књиге. Књиге добитнице. Награђени су књиге враћали да би се основала школска библиотека. Одрицао се много чега Стеван да би купио књигу. Није могао да прође поред књижаре, а да не застане и уђе. Када је путовао аутобусом радовао се када види да неко чита. А сада? У граду скоро да нема књижара. Негде је прочитао да у целој држави има много места без књижара. На месту где су биле књижаре сада су парфимерије, кафићи, коцкарнице. Затворена је и антикварница у коју је негда односио књиге и часописе.

Сатима је познати писац радио драма Стеван П. седео у соби, у својој библиотеци. Прелиставао. Разговарао са књи-

гама. Говорио Екове речи: „Онај који не чита, могао би да схвати, да је живео само један живот. Онај који чита, живео је више живота. Читањем увек изнова постајеш бесмртан.“ Опомињао се Борхесовим: „Нека се други хвале књигама које им је дато да напишу. Ја се хвалим онима које ми је дато да прочитам.“

Писац, познати писац радио-драма Стеван П. се горко осмехивао. Коме треба данас писац? Коме књига? Шта може књига? Са ТВ-а је непрестано пљуштала киша скаредности. Није могао да верује шта се све емитује. Што глупље то дубље. Какве драме, који романи, шта поезија? Човече, зар не видиш шта се дешава? Је ли ово нови поредак? Нашао се у вртлогу питања на која није имао одговор.

И када стиже јесен и пљуснуше кише Стеван је наставио да разноси књиге. Ено Стевана на железничкој станици. Погледа ред возње, сатима седи на клупи, гледа путнике, послушкује разговоре, памти... Раније је бележио шта је чуо, мислио да ће му то користити за писање. „Писац треба да има уши за речи, да их чује“, казивао је.

Књижевност више не живи овде, више се не пише о људима без посла, о народу што празних погледа иде улицама. Трпимо, али још живимо, чује глас иза леђа. И слуша живот. Чује гласове, не окреће се, слуша драме какве само живот може да режира. Достојевски, Фокнер, Хамсун... све је у причи старице која казује. Чека воз што касни, јавиће колико.

Стеван устаје, на клупи остаје пакетић са књигама. Са друге клупе кришом мотри ко ће узети пакет. Изађе, проше-та. Осећа како са сваким пакетићем који износи из куће и он нестаје. Види, пакетић стоји. Виде како на клупу седоше младићи с флашом ракије.

Шта је ово? Види, неко заборавио. Види књиге, зачуди се један од њих.

Можда ће их понети, помисли Стеван. Али они устадоше, пакетић оста. Пола сата доцније пакетић са књигама угледа старија госпођа. Приђе, погледа, узне и однесе на шалтер благајници. Благајница јој рече да пакетић остави на месту где је био. Госпођа се врати, седе на клупу, а затим устаде и понесе пакетић са књигама. Стеван одахну. Шта да ради са књигама којима је живот посветио? Помисли да напише роман о себи и изгубљеним илузијама.

Сети се речи Ги де Мопасана „Треба заиста бити врло луд, врло смео, врло предузимљив или врло глуп па да човек

још увек пише! После толико мајстора тако различитих врста, тако многоструких генија, шта још преостај, а да није било речено? Ко се међу нама може похвалити да је написао једну страницу или једну реченицу која се већ не би налазила негде, отприлике исто таква.“

Шта има ново, а да се није догодило? Све се понавља, кружи, као у Природи. Онда се сети Буњинове прве реченице у књизи *Живот младот Арсењева*: „Ствари и дела, ако се не запишу, тамо се закрију и предаду се гробу заборава, а записане су као животом надахнута.“

Прва реченица је темељ. Она треба да пружи руку читаоцу, да га уведе у књигу као у кућу. Она је као домаћин што је на прагу куће. Али која је то реченица? Имам ли ја ту реченицу? Да ли је то што каним да пишем написано?

Преврћући листове нађе у својој свесци „Листови на ветру“ запис: „Искон свеукупне књижевности познате људском свету В. Џексон Бејт налази у две хиљаде пре Христа остављеном запису, у којем се староегипатски писар Кхакхеперсенб пита може ли још наћи израз који није већ познат, и језик који није већ коришћен, могу ли се избећи понављања оног што су стари већ изrekli.“

Све је то Стевану дудњало у глави. Кесе напуњене књигама и даље је износио из стана, остављао на клупама, у кафани, на аутобуској, железничкој станици...

Госпођа Оливера је била на мини турнеји у суседној земљи. Стеван је тих дана био сам у стану.

У новинама виде белешку: „Камерни ансамбл филхармоније поклатио је публици Шубертов Октет. Чланови Окте-та музичари који су истакнути солисти у оркестру, и због заступљености различитих инструменталних група представљају „филхармонију у малом“ оставили су публику без даха...“

Сети се како су и његове драме слушане без даха, како је ТВ драма „Последњи сусрет“ *иразнила улице*. А сада? Шта сада? Ни сам није знао када је сео за сто и почео да пише.

Прве реченице су се саме написале.

„Јунака ове приче је поразило оно због чега је живео. Писање. Књижевност. Драме.“

Чуо је у себи како све одзвања. И писао као у бунилу. Као да је из себе избацивао сав отров, и сву муку што се годинама таложила у њему, а да ни сам није знао како. Је ли ово та будућност коју су нам обећавали? Ко? Писао је изну-

тра. Из себе. Схватио је да није прича толико битна већ оно што је држи, што догађаје повезује, као што малтер цигле држи. *Прича толе душе* која је доживела рушење свих илузија. Осећао се као она прашина што трепери у ваздуху када се зграда експлозивом сруши. И убрзо и она ишчезне. И као да никада није било ни зграде, ни прашине. Зурио је сатима у плафон. Ослушкивао тишину празне собе. Чуо у себи док је писао:

„Праве песме су једина здања која ће заувек остати. Шта су све те поносне палате, једном подигнуте овде? Кад је у мени снага, моје перо таласа пет светих планина. Шта мене занима све што људи глорификују, њихова жеља за моћи, богатством и признањем – шта је то у поређењу са писањем поезије?“^{1*}

Шта да ради с овим што је написао? Изненадио се када је видео да рукопис има 150 страница. Књига. Романчић, казао би С. И. Спаковао је у коверат, нарезао цд и послао под псеудонимом Издавачу, у Престоницу.

Као да је скинуо терет са леђа, тако се осећао писац радио-драма Стеван П. „Неко на обали пева као да скида туге бреме.“ Волео је тај стих Ли Тај Пеа, често га изговарао.

Знао је да ни књижевни живот није поштеђен марифетлука као све што је попут неке нечастиве силе премрежило овај простор. О томе је писао и Андрић. О томе се пише, и писаће све док се међусобно не потаманимо.

После месец дана стиже писмо од Издавача.

Рукопис је прихваћен, ишту биографију, траже податке за Уговор, позивају да дође. Одговара да жели да рукопис иде под написаним именом. То је његово уметничко име. Као Травен, као...

Шта значи његово име? У самом граду Н. има четири Стевана П. Име, ко да име нешто значи. Ружа би мирисала и да се друкчије зове. Где ли је то прочитао, зашто упамтио?

Доцније је дознао да је прва реченица „Ово је прича оног којег је поразило оно због чега је рођен“ привукла уредника. Стеван је знао да се све штампа уз помоћ спонзора. Хоће ли ико о томе писати? Писати о положају уметника у овом (не)времену. Није се изненадио када је у дневном листу прочитао приказ М. К. на гласу критичара кога је власт подржавала. Он је био „ован предводник“, за његовим судом су ишли

¹ Ли По 702–762. год.

сви они што су писали о књигама. И доиста, неколико критичара је убрзо писало о новоизашлој књизи „непознатог“ писца.

Прво издање је убрзо распродано. Књига се нађе у најужем избору за Нинову награду. Ко је писац? Писац није желео да се представи. Нека и друго издање иде под псеудонимом. Знао је доста о наградама, имао на уму оно што је Балзак казао: „Онај ко сам тражи награду не заслужује је, онај који је заслужује – њему није ни потребна“. Знао је да се лобира, и купују награде.

Награду је добила књига писца преко Саве. Они су сада привилеговани. Жири је њихов, али Стеванова књига је нашла своје читаоце. Најављено је ново издање. Нека моја животна прича о томе има свој пут када се мој завршио под рушевинама свега у шта сам веровао, мислио је. И све се више губио у „замишљеном ћутању“, казивала је касније госпођа Оливера. Волела је ту Андрићеву реченицу и у њој видела свог Стевана како сатима седи и зури у зид са књигама. Хтела је да прослави успех на турнеји. Стеван је ћутао. Казао је да неће бити у стану. Мука му је од свега. Ипак је на крају пристао.

Ручак, зveckање тањира, смех, све га је нервирало. Музика са радија плавила је собу. Спикер најави репризу драме Стевана П. Одједном су сви заћутали. Стеване, каза госпођа из Новина Марија... ово није случајно. Дијалози, музика, су их оставили без даха. Као да су сви били у тој драми која је казивала о двоје старих људи. Са колико жара су глумци казивали своју причу. А данас? Данашњи глумци. Све је у некој јурњави...

Гости су били одушевљени, госпођа Оливера поносна. Стеван се осмехивао и све више губио у „замишљеном ћутању“. Увече је на ТВ-у била реприза његове драме „Живот на јесењем листу“. Репризе су биле и на ТВ-у, и на Радију. Све је овде реприза, само живот нема репризу, говорио је, у себи, познати писац радио-драма Стеван П. Није било пара за снимање нових програма.

Госпођа Оливера се сећала тога дана и вечери. Била је уморна, мучила је главобоља. Осећала је мучнину у себи. Када се пробудила, погледала на сат, изненади се колико је дуго спавала. Стеван није био у стану. Доћи ће за ручак, помисли. Ишчекивала га је. Сигурно је свратио код сликара Мирослава. Доћи ће за вечеру. Стићи ће до 9. Чује брујање лифта.

Стајала је испред врата. Излазила на степениште. Ослушкивала. Стеване, где си? чула је из себе. Кога да зове? Стеван није носио мобилни, није желео ни да га има. Професор Павловић се јави на телефонски позив, изненади се, рече да није видео Стевана две године. Звала је болницу. Звала милицију. Звала хитну. Не, нема пријаве, нема удеса, нема повређених.

Небројено пута је улазила у Стеванову собу. Празне полице и сенке што су се од уличног светла ломиле преко стола. Све је књиге већ однео, помисли изненађена празнином собе и голих зидова. А тако их је страсно набављао, с пута доносио. Зурила је у празнину. Ослушкивала, као што зец у жбуњу дрхти и послушкује лавез паса што се кроз шуму приближава. Не чују се кораци са степеништа. Стеване, где си? Чује вапај из себе. Осећа оно што се речима не исказује. Притиска изнутра. Ни сама не зна да ли је спавала у фотелји. Зурила је у таму, послушкивала... чекала јутро. Колико је дуга ноћ? помисли.

Чим је почело да свиће одлучи да иде у милицијску станицу.

Град се будио, ретки пролазници и она са својим мислима. Професорка музике Оливера П., и писац радио-драма Стеван П. у њеним мислима. Да јави ћерки помисли, шта да јави? Шта?

Инспектор Лазић је пажљиво слушао. Није ме препознао, помислила је.

Каквих све будала има данас, мислио је инспектор Лазић. Матора тражи мужа, склонио се, отишао код швалерке. „Мој муж, писац, па чули сте за њега, добитник је ове Међународне награде, није јуче дошао кући...“

Инспектор се осмехивао. Госпођо, нема места паници, све ће бити у реду. Знам из праксе. Није усамљен случај. Нека му је „завртела мозак“ видеће он шта је сукња, па ће се покајнички вратити.

Она се зграну. Инспектор пита да ли је можда код неког пријатеља? Треба сачекати.

Написао је пријаву, она потписала. Госпођо, можда је он већ у стану. Не брините.

Њој грунуше сузе што инспектора збуни. Смирите се, госпођо, нема разлога за плакање. Изашла је из станице сва сломљена. Ишла улицом, сударала са пролазницима, „гледај, баба, куд идеш“, чула повике. Онда помисли да је он можда

стигао у стан и да се брине где је она. И потрча улицом... Дрхтавим рукама откључа врата. Стеване! Глас испуни празну собу. Стајала је и немо гледала по намештају. Шта да ради? Не сећа се како је тај дан прошао. Седела је, послушкивала. Ништа није осећала. Ни глад, ни жеђ. Тек увече је појела парче хлеба. Стеване! Следећег јутра је, у само свануће, изашла и пошла ка центру. Свратила је у милицијску станицу. Инспектор Лазић се осмехну. Она га је немо гледала. Није у стану, рече. Ма не брините, госпођо, ето њега за неколико дана. Онда позва инспекторку Весну да узме изјаву од госпође Оливере. Као да ју је шамарала питањима: Када је отишао? Јесте ли се свађали? Па и проблеми везани за секс. Па и опаска да су сви писци чудаца. Потписала је и изашла. И поново је помислила како је Стеван чека у стану. Али само празне собе и тишина која је притискала неким невидљивим теретом. Шта да ради? И телефон је занемео. Увече зазвони. Стеван, помисли. Стеване! зачу из себе.

Зове колегиница, пита хоће ли на сутрашњи концерт. Неће, казала је, има главобољу. Целу ноћ је преседела у фотељи. Стан још празнији, Стеванова соба без књига пуста. Пећина, помисли. Онда се сети с којом је радосћу куповао књиге, како је пунио полице, говорио да је кућа без књига, кућа без прозора. Брисао је повремено праšину, прелиставао, распоређивао, уживао.

Ја сам ова библиотека говорио је понекад.

Госпођу Оливеру нешто лецну. Па он је нестао с овом библиотеком. Није. Боже, шта се десило? Стеване!!! Преседела је у фотељи. Сутрадан се замишљена идући градом обрела на кеју. Ни сама не зна зашто, као да ју је нека невидљива рука овде довела. Видела је људе како са штаповима стоје и ишчекују. Пензионери махом.

Добар дан, госпођо, јави се човек са шеширом. Лепо време за шетњу. Пензионисани инспектор Јован, представи се. Био је и начелник. Тада је долазио на њене концерте. Симфонијски је слао бесплатне карте, па хајде да види и то чудо. Није марио за ту врсту забаве, то је за оне што све виде друкчије. Уметници, занесењаци, нису то људи од овог времена. Она се обрадова, осмехну, и онда уозбиљи.

Јести ли видели Стевана? Кажу да је шетао окуда. Ха, писца. Јесам, каза. Видео сам како оставља пакетиће са књигама на клупи. Ја видим оно што други не виде и када гледају. Четрдесет година, госпођо, сам радио, пратио, био поли-

цајац, па се човек на то навикне. Као оно што веле, једном полицајац, увек полицајац. Није заборављао, него је остављао. Помислио сам да ту нешто не ваља. А како је писац ирационалан, онда се од њега свашта може очекивати. Шта нестало? Како нестало, није човек дугме, па да се откине, и нестане. Ту нешто није у реду. А да није отишао код неке. Знате, у тим годинама, у човеку нешто кврцне и оде за другом женком. Као псето...

Она разрогачи очи, рече како Стеван није такав. Човек се насмеја. Више јесте него што није. О томе шта је све видео у свом радио веку могао би да напише „Рат и мир“. Али га мрзи. Ко би то данас читао. Вратиће се он, Госпођо, покајнички подвиженог репа. Видећете. Дај Боже да дође.

И пожури у стан...

Ништа. Тишина. Као да ту није провела толике године. Стеване! И телефон је умукнуо. Сатима је седела склопљених очију. Сутрадан је поново ишла на кеј.

Видели смо господина како шета. Шта, нема га? Море, доћи ће. Писац, питао је старији рибар код моста. Море, госпођо, сви су они ћакнути. Него не брините, ви сте лепа жена, а он је замлата чим је такву рибу оставио. Не зна да је то као у оној причи „У царице и магарице“.

Па се насмеја. Извините, каза, шалим се. А ви не брините. Исприча како су после два месеца нашли у мутљагу жену која је пре два месеца скочила с моста у реку.

Враћали се са славе, муж и она, посвађали, и она скочи у реку. Она што се прошле године сама, непажњом, нашла у реци није имала срећу да је још нађу. Писац сигурно није у реци, отишао је за неком кујом. Ха, ха, ха...

Госпођа Оливера је ћутала. И све више нестајала у *замишљеном ћушању*.

Пролазе дани, од Стевана ни гласа. У фиоци нађе рукопис нове драме. Узела је фасциклу и пошла у редакцију часописа. Уредник рече да је чуо за случај, жали, али верује да ће се Стеван вратити. Прочитаће рукопис, али... ова ситуација, каза, часопис излази нередовно, а рукописа имају за седам година. Ипак штампаће у првом броју, па Стеван је писац од угледа... писац нашег града.

Пролазе дани, а од Стевана ни трага. Дала је оглас у Новинама. **Јести ли видеда Стевана?** Прође јесен, зима, стиже пролеће. Она је ишла по неком свом осећању улицама по којима је Стеван ишао. Носила је таблу на којој је писало: *Јести*

ли видели Стевана? Носила је његове књиге? Показивала. Ишла на књижевне вечери. Шта је ово? питала се у себи. Неколицина занесењака седе у сали и слушају писца који чита и критичара што неразумним речима тумачи оно о чему је писац писао. Познавали су је, тешили, говорили како ће се Стеван изненада појавити. Као на филму, као у књизи.

Надала се, госпођа Оливера, негда градска лепотица, сада прерано оседела и, из дана у дан, све више старица. Надала, а знала негде дубоко у себи да Стевана више никада неће видети. Нестао је са књигама из своје библиотеке. Није одустајала. На кеју су је сажаливо гледали. Стеван, говорила је, показивала слике, исечке из Новина...

Неко се сећао господина што је дуго седео, ено на оној клупи, читао, нешто бележио и дуго гледао у реку. Госпођо, не плачите...

Копнила је, али је упорно ишла. И ишла улицама града с таблом на којој је писало:

Јесте ли видели Стевана?

Луда баба, чу иза себе кикотање.

Јесте ли видели Стевана? питала је човека у белом мантилу. Није ни знала да су је нашли онемоћалу у подземном пролазу где се склонила од изненадног невремена. Пребацили су је у болницу, затим на психијатрију.

Доктор Јован је знао за случај писца радио-драма Стевана П. Био је на концертима којима је дириговала Госпођа Оливера. Бавио се и он књижевним радом, онако за своју душу, како је то говорио. Причао је како је време књижевности прошло, свет хоће нову забаву, како технологија узима човека, дегенерише га. Познавао је Стевана, слушао његове драме. Договарао се с њим да драматизује његову причу о пацијенту који је својој жени разбио чекићем главу. Хтео је, казао је озбиљним гласом, да јој из главе избаци све лоше мисли. Стеван је обећао, прича му се допала. Разговарао је у болници са јунаком докторове приче Милијом из Р.

Шта се десило са тим човеком?

Где је нестао?

И сам је био збуњен колико је госпођа Оливера ископнела, гледао ју је замишљено, осећао како га плави туга.

А она је полугласно шапутала, и сва одсутна питала:

Јести ли видели Стевана?

Дане Стојиљковић

КАД БОГА НЕМА

ГДЕ СЕ СНОВИ РАЂАЈУ

*Нема добре вечере
без доброї умора
Нема добре смрти
без победе живоїша*

ЦЕО ДАН
ОД ЈУТРА ДО ВЕЧЕРИ
СИЗИФОВСКИ ГУРАШ
ОГРОМАН КАМЕН
УЗ БРДО
ЛЕВОМ РУКОМ
ЗНОЈ СКИДАШ
СА ЧЕЛА
ДЕСНОМ
ПРИДРЖАВАШ КАМЕН
ДА ТЕ НЕ ПОВУЧЕ
У ПРОВАЛИЈУ
ИЗГУБЉЕНИХ ДУША
ТВОЈИХ ПРЕДАКА

УВЕЧЕ СЕДАШ
ЗА СТО
СКОВАН
ОД ХРАСТОВИХ ДАСАКА
ХРАСТ ЋЕ ИЗГЛЕДА
ПОЈЕСТИ КОМАД ХЛЕБА
И ГРУДВУ СИРА
И ПОПИТИ ФЛАШУ ВИНА
ШТО ЈЕ ТВОЈА ЖЕНА
ПРИНЕЛА НА СТО
ОД ДАСАКА
ХРАСТОВОГ СТАБЛА

И НОЋ ЋЕ БИТИ ДУГА
ДУЖА ОД ЖИВОТА
И ДОК СЕ МЕСЕЦ КОТРЉА
ПРЕКО ЦЕЛОГ НЕБА
ГДЕ СЕ СНОВИ РАЂАЈУ
САМО СЕ У СНУ
МЕЂУ ЗВЕЗДАМА ЛЕЖИ
ПОРЕД ЖЕНЕ ИЗ СНОВА

25. 10. 2015. године

ЛЕПОТА РАЗЛИЧИТОСТИ

ПОСЕКЛИ СМО СТАБЛА
НАШИХ ШУМА
ОСТАВИЛИ
ЊИХОВЕ КРОШЊЕ
У ВАЗДУХУ
БЕЗ КОРЕЊА
ИЗГУБИЛИ ТРАГОВЕ
НАШИХ ПРЕДАКА
ДОЖИВЕЛИ МЕТАМОРФОЗУ
ОПШТЕГ
ГУБИЛИ СВОЈУ ЛИЧНОСТ
СВОЈУ ПОСТОЈБИНУ
СВОЈУ ОКУЋНИЦУ
СВОЈУ ДРЖАВУ
СВОЈ НАРОД
СВОЈЕ ГНЕЗДО
ИЗ КОЈЕГ СМО СЕ
ИЗГНЕЗДИЛИ

ПЛАНИНЕ ЋЕ СЕ
ЗБИЈАТИ СВУДА
ОКО НАС
ВРХОВИ ЋЕ ДОТАКНУТИ
НЕБО
И ДОЛИНЕ ЋЕ НЕСТАТИ
И ДА ЛИ ТО ТРЕБА
ТАКО ДА БУДЕ
НИКО НАС НЕЋЕ НИШТА
ПИТАТИ

ЗАШТО НИШТИМО
ЛЕПОТУ ЖИВОТА
ЛЕПОТУ РАЗЛИЧИТОСТИ

ЉУДИ ПЛАЧУ КАД ВИДЕ ДА НЕМА БОГА

НЕБО ЛАЖЕ
НОЋ ЈЕ МРАЧНИЦА
ЗОРА ЈЕ ИЗВИДНИЦА
ДАН ЈЕ
ВЕЛИКА ПОЗОРНИЦА

СВЕ ШТО МОГУ
ДА ИЗВУЧЕМ
ИЗ СВЕТА ПОТОНУЛОГА
ЉУДИ ПЛАЧУ
КАД ВИДЕ
ДА НЕМА БОГА.

ЖИВОТИЊЕ ЖИВЕ
У СТРАХУ
МОЛЕ СЕ БОГУ
ДА ЧОВЕКУ НЕ ПАДНЕ
НА ПАМЕТ
ДА ОСКРНАВИ
ПРИРОДУ

ВРЕМЕ СЕ ОДМОТАВА
СВЕТ ЈЕ НЕДОКУЧИВ
ВЕК ЈЕ
ШТО И ТРЕНУТАК
И ЗА ЖИВОТИЊЕ
И ЗА ЉУДЕ
ВРХ НЕБА ЈЕ
ПРАЗАН КУТАК

У ВЕЛИКОМ БЕСКРАЈУ
ЊИХОВА МАШТАЊА
КАО ДЕЦА ВАТРОМ
У КУМОВОЈ СЛАМИ
СЕ ИГРАЈУ.

СМРТ ЈЕ ДАН ИЗГУБИЛА

ЦЕО СВЕТ ЈЕ
У ЛОВИШТА ПРЕТВОРЕН
У ЧИЈОЈ ШУМИ ХАОС СЕ РАЂА
ГДЕ САМО САБЛАСТИ
ЉУДСКЕ ДУШЕ ЛОВЕ
ШТО ИХ ПЛАЧ МАЈКАМА ЗОВЕ

НЕБО ЈЕ ЗВЕЗДАНА ПРАЗНИНА
А СВАКА ЈЕ ЗВЕЗДА ЛАЂА
ШТО БЕЗ КАПЕТАНА ПЛОВИ
У СВОЈОЈ УТРОБИ
ПУТНИКЕ НОСИ
У МОРУ ПЛАВЕТНИЛА

СМРТ ЈЕ ДАН ИЗГУБИЛА
ПТИЦА ШТО ЛЕТИ БЕЗ КРИЛА
ПОТОНУЛА ЈЕ НАДА
ШТО ЈЕ БРОДОМ ПЛОВИЛА
У БЕСКОНАЧНОСТИ
И ЦЕЛА НОЈЕВА ПОСАДА

ВРЕМЕ СЕ ВРАЂА УНАЗАД
БЕСМИСЛЕНОСТ СВЕТОМ ВЛАДА
ТУМАРАЈУ ПРАЗНИНЕ МИСЛИ
ШТО ИХ НЕВИДЉИВА РУКА
У КОРПАМА ОД ДРЕНОВОГ ПРУЂА НОСИ
БЕЖЕ У ПОМРЧИНУ МРАКА
И ИСПАДАЈУ ИЗ НАШЕ ПОДСВЕСТИ

ГУБИМО СВЕТЛОСТ ДАНА
ЗАГРНУТИ МРТВОМ ТИШИНОМ
НЕВИДЉИВИ ПРОЛАЗИМО
ПОРЕД КОРЕЊА ВЕТРОМ
ИШЧУПАНОГ ДРВОРЕДА
ОСТАВЉАЈУ НАС НАША СЕЂАЊА
ИЗЛАЗИМО ИЗ СВОГ ПОСТОЈАЊА
КАО ИЗ СВОЈЕ СОБЕ

ТРЕБА ЛИ ДА ПОЛУДИМ...

*Ја се не узбуђујем свему
што видим око себе...
Но, ни за шта не свешу не бих хтео
да њроменим домовину
ни да имам другу историју
осим историје својих предака*

Пушкин Чадајеву 1836. Петроград

ЈА САМ РАЗДРАЖЕН
КАО ДИВЉА ЗВЕР
КАД КРВАРИ
ШТА ЛИ СЕ СВЕ ТО
ОКО МЕНЕ ЗБИВА
ШИПРАЖЈЕ РАСТЕ
А КРЧИ СЕ ШУМА

ИДЕМ ЛИ ЈА ТО
БЕЗ МОЈЕ ГЛАВЕ
БЕЗ ПРОШЛОСТИ
У БУДУЋНОСТ
МОЈА САДАШЊОСТИ
НА СТАКЛЕНИМ НОГАМА

КАКО ДА БЕЗ ТЕМЕЉА
БЕЗ СВОЈИХ РУКУ
ГРАДИМ КУЋУ У ВАЗДУХУ
ГДЕ ЋЕ СОКО ПТИЦА
С НЕБА ДА СЛЕЋЕ
КАД ИЗ ЗЕМЉЕ
ИЗ КОРЕНА
ПОЧУПАМО УСПРАВНО ДРВЕЋЕ

ГДЕ ДА ЗАПЛАЧЕМ
КАД МИ ЈЕ ГОЛЕМА МУКА
КАД ПРЕОРЕМО СВЕТЛЕ
ГРОБОВЕ НАШИХ ПРЕДАКА

МОЈ ДИОГЕНЕ
МРАЧНА ЈЕ ЗЕМЉА
НАКОТИО СЕ ИЗРОД
АНТИЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ
У ЛИКУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ
ДВАДЕСТПРВОГ ВЕКА
КАД УСРЕД БЕЛА ДАНА
ТРАЖИМО ЈОШ ЧОВЕКА.

У ПОДНОЖЈУ БОГА

*Можда они не заслужују
да живе
али у њиховој је природи
Достојевски*

ЈА МОЖДА
НЕ ВЕРУЈЕМ У БОГА
АЛИ САМ НАЈБЛИЖИ БОГУ
ОД ИЗГУБЉЕНОГ СТАДА
КОЈЕ СЕ САДА ВРАЋА У ТОР
ДОК ЦРКВЕНА ЗВОНА ЗВОНЕ
ИДЕМ
НА БОЖЈИ ИЗВОР
ГЛЕДАМ ЊИХОВА ЛИЦА
ПРАЗНА ИМ ЈЕ МОЛИТВА
ПУНИ СУ ПОРОКА
КАМЕЛЕОНИ
РУШЕ ПРИРОДУ ДУШЕ
И У ЉУДИМА
УБИЈАЈУ ЧОВЕКА

ИЗ ТЕ ГОМИЛЕ ПЕСКА
ИЗ ПЕШЧАНОГ САТА
ПРЕТАЧЕМ ПУН ПРКОСА
НА ДРУГУ СТРАНУ РЕКЕ
НА ДРУГОЈ ОБАЛИ СТИКСА
СТОЈИМ КАО СПОМЕНИК
ДОК МЕ КАМЕНУЈУ
И ЊИХОВА НЕРОЂЕНА ДЕЦА

И ЊИХОВЕ НЕВЕНЧАНЕ ЖЕНЕ
И НИШТА МИ НЕ МОГУ
САМО СТОГА
ШТО ЈА МИРНО БЕСЕДИМ:
О
У ПОДНОЖЈУ БОГА.

*На Вршнику
дан уочи јодишњице Зикине смрти
17. 9. 2017. јодине*

Бошко Томашевић

ИЗ "МЕТАФИЗИЧКОГ ДНЕВНИКА"

У овој ноћи сâм. К'о пас. И у другим ноћима сам. К'о пас. Ништа не светли. Нити ће светлети. Нема шта да светли. Ја самом себи светлим док могу. Од мене све одлази. Тако се и ја од свега удаљавам. Не постојим. Слабо сам и постојао. Живео нисам. Или, јесам? Све по мени пада и пада. Године које одлазе. И оне које су отишле узалуд. Циља нема. Смрти има. Биће не могу да ухватим. Зато што га нисам ухватио, несрећан сам. Лутам. Надао сам се. Толико се тога изјаловило. Гуран сам у непостојање. Био сам у младости радостан. Наде, жеље су постојале. Воља. Снага. Озбиљност. Вера. Тачно одређен циљ. Ход ка томе циљу. Нешто је тај ход спречило. Шта? Ја сâм? Околина? Људи? – Све заједно. Падао сам. Посртао. Губио драгоцену време. И на крају га изгубио. Где сам погрешно? Шта је било погрешно у мени, код мене? Самог сам себе изгубио на путу. Остале су мрвице. Када се само сетим година између 1973. и 1990. те године су ме убиле. Био сам упао у дубок бунар. У блато живота. У мочвару. Једва сам извлачио ноге из блата. Први наговештаји извлачења беху 1984. Онда ме је несретна Р. опет укопала. Па дуго извлачење 1988. Ово тада беше успешније. Коначно 1990. изађох на светлост дана. Између 1990. и данас ушуњале су се године, прилазила подмукла старост. Сада сам ту где сам. Са преосталом снагом која треба да поравна дугове тешких година, да добије још неку битку, да створи нешто вредно и дуготрајно. На томе радим. Како Бог да. (2. фебруара 2011.)

Још близина зиме. Годишњица мамине смрти и сахране. Отишла мати усред зиме мог најдражег годишњег доба. Волео бих сада да ветар дува кроз окна. Да окна замрзнута буду. Да фијуче кроз улице ветар и замеће снег под куће и са кровова. Да чиста зима буде. Да се шћућурим уз окна или уз пећ. Да родитељи уза ме буду. Да дишемо. Кажемо тек по коју реч. Да све буде близу. Да пада тишина. Да гледамо пролазнике напољу и понека кола која прођу. Да се вечера спрема. Мирисна. Да се утоне у ноћ. Да веје и гуди. Да се увучем у живот зимски. Да мати плете рукавице и капу мени. Да ћути. Да отац гледа. Да смо раме уз раме ту сви. И топлота кућна. Да се радосно чека дан нови. Јутро ново. Бе-

ло. Утонуло у снег. Да живот буде чист као снег. У даљи се увукав неке. Тихо тече вече и гуди под стрејом ветар. Хоће ли икад то дотаћи мене? Старац к'о дете сања. У ноћи пустој, фебруарској. (5. фебруара 2011.)

Како боли душа, Б. Б. Сви одласци, доласци у туђину боле. Живот је туђина. Живот не верује мени, ја не верујем животу. Обоје смо тужни. Дани који падају. Тренуци који падају. Самоћа која се обистињава. Живим (само) када пишем песме. Пригрлити дане зиме. Пасти на извор. Моји богови су умрли. Градови које видех. Пустииње у којима нађох хлеб. Мати моја, оче мој. Шта је све ово? Где? Куда? Ко ме? Преко потока фрајбуршких прескачем. Баладе, речи о нестајању. Падам по животу. По смрти. Умрли смо. Треба ћутати. Убити птицу ругалицу у себи. Недеља, дан убоги. Дан чисте самоће. дан питања. У које воде падам? Зашто се не помирим са собом? Зашто нестајем без своје воље? Ко ме говорим? Ко ме пишем?

Гроб ме чека. Не постојим одавно. Нико не постоји са мном. Ја сам венац смрти. Путеви којима не верујем. Путеви који су ме однели. О свете, радосна несрећо освојених капија! Рембои душе. Нико ме нема. Никога немам. Гладан сам гласа. Поште. Зимских путева. Требало је да умрем раније. Милости воље. Сигурно сам већ нестао када ово пишем. Шварцвалд је иза мене. Иза моје старости. Међу цвећем младости. У Хајдегеровој „Hütte“. Тамо сам оставио цвеће и четинаре. Ливаде и овце. Тамо сам живео. Да бих овде умро. Описи пролећа, оставите ме да умрем! Гордости цвећа! О, градови, зар је све ово била шала? Трагови мојих стопа избрисани су. Други људи ходе. Друге пустиње настају. Ја сам тихост ове планете. Хоћу да дајем. И више од тога. Хоћу да ме дају. Мале чари великих несрећа. Боже мој, спусти ме. (13. фебруара 2011.)

Где је спас? Спасење? У шта идем? Како ће се све ово завршити? Како се живот завршава? Да ли и даље живим? - Много питања. Дан пада. Сат пада. Час пада. Жив сам. Гледам. После ме неће бити. Тако како јесте пада. Живот боли. Смрт не боли. Зашто је живот тако саздан? Свест је наш непријатељ. Време. Свест о току и течењу. Много је бола око нас. Живот је конфликт. Сукоб између нечега и ничега. Сукоб између нечега и Празног Ништа. Или је све Празно Ништа, а ми имамо илузију да је Нешто, да нешто постоји? Можда Нешто не постоји? Но само наше илузије. Свест нас

лаже. Нема ничега осим Празнине. Свест је наш највећи непријатељ. Морамо изаћи из Свести у Несвест. Вегетирати. Ништа не научисмо од биљака. Ми живимо поред биљака, једно поред другог, али нас дели један свет од њих. Можда је организација наш непријатељ? Можда треба само постојати. Где сам? Живим ли? Пишем. Оно нешто даје од мене и ја живим. Једино тако. Ја једино тако живим. Други људи живе другачије. Сваки човек је једна монада. Како се приближити Другом? Како се приближити свом детету? Како он мени да се приближи? Како „стићи“ Другог? Да ли нас, и шта нас то дели? Искуство? Нерви? Свако је свој Бог. Свако је пао у себе. Свако ћути у себи. И ту нема спаса. Наш живот је наш живот. Наша смрт је наша смрт. Све остало је надградња Свести, која нас лаже и онеспокојава. Даје нам немир. (14. фебруара 2011.)

Путовања ми падају на главу. Одласци, доласци. Између – пустиње. Нигде, нико. Понављање тога је моја судбина. Утисак непостојања ме прати дуги низ година. Ја не постојим. Ја не видим себе да постојим. Тихост, самоћа, непостојање. Боже мој, који ме немаш. Кога немам. Где ће се све ово зауставити? Где се пут бића завршава? Желео бих поћи звездама, мраку међузвезданих галаксија. Желео бих умрети и бити жив. Писање је ово као свећа. Гори док нечега има у тами човековој. О, јабуке са шлафроком! О, близино плеханог „добоша“ на леђима у детињству који ме држи у базену док пливам. О, цветови петунија! Дани лета! О, моје далеке псеће године! Нигде нисам наслоњен. Ни на шта. Да није писања могао бих скочити у Васиону. Да није писања – нестало бих. Живот би ме однео смрти.

Видиш ли ову тишину? Сада и овде. Све ме нема. Спавати, умрети. Волео бих да се нађем на небу. Ходам као мртвац по земљи. Иза мене је оно што се звало мојим животом. Нисам знао да он постоји. Моје руке и мој песак. И моја земља. Све прошло кроз руке. По животу сам пао. У мени смрт расте. Смрт које се не бојим, но је презирем. Док сам живео у мени је расла смрт. Живот је бајка коју лудак прича. Сувишна прича која ме убија. (18. фебруара 2011.)

Окупљен око себе. Унутра. Ту. Окупљен у малим зимама, хотећи даље. Желећи даље. Дубље у себе. У своје поноре које не познајем. У давање, хоћу. Шта је у мени још преостало? – Остаци убијеног живота! Остаци пропадања. Велики дани Фрајбурга су иза мене. Велики дани Шварцвалда, Хај-

дегерова „Hütte“ – то је иза мене. Потоци Немачке. Глади. Хајделбершки мостови. Philosophenweg. И шта је остало? Мало мраза и слане на души. Али, ја још могу да дајем. Да сажимам оно Велико и битно мога живота. Све оно поклоњено ми на путовањима. Онда када сам 1990. године изашао из пустоши чиновништва, самоубиствености мога седамнаестогодишњег падања, нађох се у плавети битне егзистенције. Ма колико она обитавала стањима егзистенције у борби, дакле јадом и осећањем узалудности трајања, напорима са падањима и устајањима – то беше мој живот са којим је створено моје Дело, моја Оставина за оне који долазе.

Али, шта ће од мене остати, од мојих књига – шта? – На то питање не унем да одговорим. Која бразда у мојој равници? Можда је рано да на то питање дам одговор. Још увек пишем. Још увек тражим. Још увек дајем. Још много тога је остало што бих желео да дам. Још су моје пећине пуне. Још гледам прах света. И свој прах, такође. (20. фебруара 2011.)

Још траје фебруар. Боравак овде при крају је. Једном боравак на земљи – сасвим при крају. Нема више долажења – одлажења Доле нам путеви остају непознати. Путева тамо, заправо, нема. Само вечно лежање – одмарање. Од неправедног боравак овде. Нема докучивања тајне. Штета је да смо ушли у живот под таквим условима. Да су ме питали – не бих улазио у то што животом зову. Овај живот није био вредан живљења. Ја према животу и његовим тзв. вредностима осећам само презир. Превара је била божанска – од Божје интелигенције створена. Дакле, ремек-дело преваре. Где та превара почиње, у ком часу, то нико не зна. Када нас је намамио на свој извор? Када нас је завео? Када је завео наше родитеље? И зашто? Бог Смрти и Живота један је сурови Бог. Бог вредан презира. Живот бачен псима и Њему. То је једно и исто одредиште: пси и Он. Нема разлике између њих и Њега. (23. фебруара 2011.)

Јаков ме убија, месецима, годинама. Гледа у плафон, пије капучино, не ради ништа, не учи. Обмањује ме, држи ме за ствар, припијен као пијавица, Лезилебовић. Човек без амбиција, жеља, паразит. – Ето, то је мој син Јаков. Шта иза таквог карактера стоји, не знам. Знам ко, али то није довољно за објашњење Јаковљевог понашања, више него непријатељског, према мени. (24. фебруара 2011.)

Хајде, Боже, дај ми мира. Да се возим санкама по равници. Да пада снег. Да уђем у кућу једну, на салашу, да за-

текнем тамо добру жену, блиску душу, да у миру једемо хлеб, да гледамо светлост днева, да нахранимо стоку, да легнемо с вечери у постељу, да будемо близу, да мирис дрвета из пећи греје тишину и наша тела. Да заспимо. Изнад нас хладне звезде. Дим из наше куће. Јутро у топлини собе. (26. фебруара 2011.)

Идемо кроз тихост, кроз самоћу. Тај дан што ме је сморио. Што ми је указивао на сумње. Тај дан који је легао на мене. Који ме је притискао тежином. Жестио се на ме. Ја сам унутра био, у дану, на Земљи-дану. Мене нико није волео. Нико ме није руком својом свилом повезао. Падао сам много. Носио се, рвао се са будућношћу која није дошла. Дошла је само старост, а смрт је у близини. У мени је живот, а живота немам. Како да се спасем? Чиме? Гледао бих само равницу под снегом. само бела бескрајна поља. Само да ми је њих да гледам! Да јурим санкама, да течем као река. Уморе мој, добро ми дошао. Пусти ме само да пишем. Из написаног ће да искочи живот. Лице живота. И санке од багремовог дрвета. Боже мој, приближи ме мени. Нађи ме. (26. фебруара 2011.)

Пада дан. Пада ноћ. Сутра одлазим из Бечеја. Када ће пасти последњи дан за мене? Можда убрзо, или једном некад? Глупа реченица, али она казује моје тренутно стање. То значи: овако како је сада не прихватам; „једном некад“ желим, али не знам да ли ће га бити у тихости и миру да дође. У тихост бих желео да се уклоним.

Зове Бранка. Шаље све најлепше ми ... Још је живот крај мене. Још се нешто збива. Можда последњи пут. Заувек посве последњи пут. Онда кораци према старости, кораци према Ничему. Шта је живот који је отишао? Изненада дошао, био, изненада отишао. Био трен. Боже, направио си на Земљи пакао. Направио си многе несреће. Зли Боже, зашто је било све ово потребно? Зар није могло бити боље? Гледај из свога угла нашу несрећу. Не помажи. Непотребне су Твоје мисије. Твоје службе. Изаћи ћемо на крај са својим животима и без Тебе. И у смрти нам ниси потребан. И тамо има само један пут. Ништавило! Оно је горе, доле и у средини. Све је лаж и бесмислица. (27. фебруара 2011.)

Све што је пало по мени, све што је икада пало, случај је који ме убија. Све што ме сабира, мене у себи, је неуспех. Неуспех је пригрлио мене. Ја, неуспех. Ту се најбоље осећам. Ту код себе. Неуспелог. То је моје природно место, одређење

које ме најбоље дефинише. Осећај непостојања је у мени изузетно јак. Ја нисам. Ја не постојим. Крећем се као сенка. Таворим. Као псето непотребан. Живот ме је убио, како и иначе то чини живот са готово сваким човеком. (22. априла 2011.)

Лето које долази. Које убија већ у доласку. Време које ме гуши својим падањем, које, дајући, односи. Све иде на то да нестанем. Све иде на то да пристанем на то на ово људско постојање које ме, пре свега, осуђује на смрт. Све иде на то да, хтео не хтео, прихватим смрт. Све је било као да сам рођен, а да пре тога нисам био питан. Постајемо против своје воље, а када смо већ бачени у живот пристајемо без наше воље (углавном без наше воље!!!) на смрт. Када смо дошли на овај свет он још беше (и то је веома упитно) подношљив. Махом – да ли ће човеку на земљи бити лепо, или не, бар у почетку – то припремају родитељи. Мени је отац припремио да се радо сећам маја, багрема и мириса јоргована. Шетњи до Тисе и назад. Недељна поподнева са оцем у шетњи кроз шуму поред реке. Ишли смо дубоко у шуму. Стабла древна. Мирис реке и шуме. Све беше као непостало. Све беше тако као да ће живот вечито трајати. Све беше упућено на *увек* и *заувек*. Ни трунке од сумње не беше. Ни трунке од чистог сазнања: смртан си, умрећеш. Свет је био вечан. Умирали су, додуше, други, али то беше њихова смрт, која ме се није тичала. Било је то: „Неко је умро. Од мене је то далеко.“

Од мириса багрема и јоргована прошло је много времена. Идем са оцем у недељну поподневну шетњу. Излазак из куће. Мати нас испраћа уз прозор стојећи. Потом идемо полако до првог ћошка. Одатле, ако не бисмо купили бомбоне, десном страном улице (оном сеновитом) поред кућа ишли смо. Деда „Лулаш“ (деда Митровић, тада стар већ човек) би нас заустављао и увек мене нешто питао, обично: „Слушаш ли..?“ Онда бисмо прошли поред гимназије. Одатле прешли улицу и продужили у истом правцу. На почетку улице беше двориште са јоргованом. Па напред кроз алеју (стаза) коју су уоквиривале две стране зеленог растиња. То је било багрема. Пут према долми то беше. На крају тога пута, на самом почетку мог живота, беше један „бирцуз“ који се звао „Бела лађа“. И ту беше жбун јоргована кога смо, понекад, брали. Онда смо имали да направимо још сто корака до реке. Шетали смо се поред реке, „долмом“. Долма зелена, мирисна трава. У даљини се могао да види град са црквеним торњем.

Понекад залазеће сунце. („Сунце седа“, говорио би отац). Продужавали бисмо у правцу „шлајза“ на каналу. Потом бисмо преко бране прелазили и „хватали“ пут за шуму. Спуштали се низ долму (и сада видим оца кога држећи за руку вучем према доле) и улазили у шуму. Да, приликом силаска у шуму мени је било забавно да вучем оца за руку како бисмо падину долме прешли трчећи. Потом кретање поред столетних стабала. С леве стране била је обала реке. Квргава стабла врбâ. Желео сам увек све даље и даље да идемо. Повратак беше истим путем. Сунце би залазило. Људи би се долмом такође враћали кућама. Беху то шетачи, старији људи, или људи са децом, мојим вршњацима. Беше то један сада давно ишчезли свет. Нестало је оца, нестало је детињства, нестало тога света (на гробљу у Бечеју су сада). Нестало је и мене. Моје гробље је сада Инсбрук. Недељна пустиња када ми писање замењује живот. Опоравља ме од ужаса данâ таквих какви сада јесу. А сада јесте: устао, нисам знао када је ручак, јео, поподне гледао у облаке у даљини, разговарао са дететом (Вељком), писао ово. Читао Лумана. Сређивао стан. Пукотине. Живим пукотински. Живим непотребан. Живим бачен. Могао бих умрети сада и не би се могло ишта променити. Не: „нема га више“, него: „Нема га на начин такав да га и није било.“ Не „као да га није било“, него: „Њега није било“. Савршена формула мене и мог бесмисленог постојања.

Оно што је по мени остало јесте: недеља, она недеља из детињства: отац, мирис багрема и мирис јоргована. Мирис траве, прашине, лица пролазника. Мирис мамине крпе „опираче“ којом ме брише пред полазак у шетњу са оцем, како би ме заштитила од „урокљивих пролазника“. Све то сам онда гледао из детиње вечности. Као да ће све то трајати заувек. Да су те кулисе ту заувек. Нису биле. А ја се спремам за смрт, коју једва чекам да дође и да ме ослободи овог непотребног живота. (15. мај 2011.)

Elfrida Matuč Mahulja

ZAPISI S OBLUTKA

PROKAZANI

Ljušte se slojevi lica
jučerašnja opčaranost
baršunastim oblacima
pretvara se u pepeo
ravnodušja
skidaju se maske
nasred ulice besramno
dojučerašnja prijateljstva
danas su besmislica
slojevi lica
kapi parfema koje su
prelile čašu dobrog ukusa
preteškim bremenom postaju

naša osobna klizišta
i odroni ostaju.

DOM

uključimo tišinu ne pali televizor
ugasi radio
onemogući male zle ljude
iz kutija da nam kvare
dan
otvori prozore
vani je sunce i more je
prostrto blistavim nedjeljnim
stolom
potpuno praznim a toliko pruža
gušta
isključimo stvarnost nije nas
zavrijedila
živimo svoj dan po svome
veseli
gladni neznanja svjesni svog

postojanja
skriveni u svom malom svijetu
sanja.

DJEVOJČICA SA ŽIGICAMA

prelazeći most, stižući na tamnu stranu
rijeke
u trenutku saznajem istinu o svijetu i
o tami
i kako se zapravo radi o jednoj te istoj
strani
razlika je samo u onome tko je posjeduje
ili zaposjeda
svečano obećajem kako izabirem
biti ponovo djevojčica
makar mi ostale samo žigice
njima ću stvoriti svjetlo očima zapretati prvo sporo
i plaho pa brže
sve brže... trepavice ću proglasiti krilima
poljetet ću odljetet ću
postat ću anđeo toplih ruku

BJEŽATI NE ZNAM

gle, nemam kamo pobjeći
od stvarnosti
ili nemam za to dara
od stvarnosti me ne štite ni stihovi
u njima opet stvarnost stvaram
možda pjesnik nisam... možda
nisam
možda samo izgaram od želje
da promijenim nešto na bolje da
okrenem sve naopako pa
da sve bude toplije, nježnije
veselije da bude... da bude
veselije
kroz smijeh da pričam
kroz suze da čitam
svoje pjesme loše i
one uspjelije

one poput ove i one druge da
čitam... pjevam glasno grlati
pjesnik da budem

BUĐENJE

jutrom
svjetlost zakorači u sobu
izvlačim pogled iz jastuka
i nasmiješim se tebi
još usnulom
buđenje...
skupljam dijeliće svoje
svijesti razbacane
od noći...
sjedinjena još neko
vrijeme mirujem
osluškujući
pijev ptica i
djetinji vjetar
dana koji
već prolazi

U PROGONSTVU

nebo je
zakrčeno dušama onih
koji su masovno odlučili
otići
moralo rastjerati ptice
prizemljiti ih privremeno
u progonstvo
gdje ne pjevaju već su
skriveno
u strahu od lepeta
vlastitih krila
gladne prostranstva a
site nove neupoznate
slobode.

Избор:
Живко Аврамовић

Драјан Оињановић

ОБИЧАН ЖИВОТ

ПОНЕКАД

Ипак понекад осетиш
да си човек,
да није све нестало
у брду масне хране,
јаком вину,
у рутинама свакодневице.

Ипак понекад пожелиш
да све промениш –
из корена.
Иако знаш
да ниси могао да бираш.
Да живиш
како мораш.

Ипак понекад схватиш
да живиш,
више за друге,
за себе
кад стигнеш.

СИЗИФИЈАДА

Сваки дан устанеш у пола шест,
ходаш до станице
док улицама лебди мирис
врућег хлеба и пецива.
Идеш на посао
потом
враћаш се са посла.
Из дана у дан
један обичан живот.

Чудно
како је уређен свет
да убије
и последњи прозрак маште
да огади живот.

И опет,
сваки дан устајеш у пола шест,
у свакидашњу сизифијаду.
Ходаш прашњавом улицом –
стопала ти на плочнику,
глава у облацима.

КАРТА

Опет контролор!
Упоран
као стомачна пошаст.
На светлост дана
из таме џепова
избацујеш парче шареног папира.

Да ли знају?
Кад крену на пут,
на другу обалу –
никоме неће морати
да покажу карту!

Неће бити
службене легитимације,
комешања,
муљања по џеповима.

Карта за тај пут
не постоји.
Нити ће је
чамција тражити.

У БРДИМА

У брдима још има радости.
Нико не чека градски аутобус,
никога не нервирају семафори
и недостатак паркинг простора.

У брдима још има даха.
Дрвеће из шумарака пева,
ветар чешља бусенове трава
а поглед блуди у даљине.

У брдима једино нема наде.
Старци не могу да прате стада,
градине се претварају у трњаке
а дечји плач само је сећање.

OFFLINE

Чекам
Као бродоломник барку,
Чекам
Као самоубица варку
Да није дошао крај.

Нема звука мотора црног аута,
Трчања у сусрет и смеха.
Љубав не живи више на овој адреси,
Отпутовали су бродићи и диносауруси
У удаљене луке
У којима нема мојих морнара.

Телефон је неман која гута звуке
И кљује у мозак тишином.
Сам сам и читам неку безвезну поезију
И слова ми жуљају очи.

Мирослав Јозић

ПРИЧА О СУТОНУ

Откад знам за себе, деда и баба су се свађали и тукли упорно, стално и врло гадно, а те недеље поподне, за време ручка, били су решили да једно другом пошто-пото дођу главе јер опет нису могли да се сложе ко је крив што о мени они морају да се старају пошто своју кћерку, моју мајку, годинама нису видели, а мога оца никада нису ни упознали (нисам ни ја, али кога је било брига), па је најпре деда опсовао државу у којој ради ко шта хоће и из које одлази како се коме наврне, на шта је баба рекла: „Куцов лаје, па му клепетуша и не треба.

Ја нисам знао шта то значи, али сам разумео да није нормално, јер је деда зашкргутао зубима (имао је јаке и здраве зубе, иако је био у позним годинама) и рекао: „И мачету кад је предглавица упогани се у наћвама, а како неће брљиво живинче!“, и усую себи и мени по кутлачу пасуља. „Кусај ти, сине“, рекла је баба, „Лаје куче да се мења време, ал ти ништа не брини. Само ти кусај. Док је вруће.“ На то је деда у свој тањир промрмљао уобичајену псовку и додао да пасуљ није слан, а баба је, да му не остане дужна, промрмљала у свој како она није овца и да јој соли не треба да би се мркала. За деду је то било чисто глупирање (јер је све што баба и иначе каже за њега била чиста глупост, а ово сада је превршило сваку меру), што га је разбеснело па је опсовао сав бабин род, и њу лично, и додао да он није свиња и да неће да једе њене сплачине. „А ти пољуби, па остави!“, рекла је баба сталожено, као да уопште није била љута што јој псује родбину и порекло и омаловажава њено куварско умеће, и додала како он није за у сваки буцак и како треба да цркне да би свету било лакше. „Цркни ти, пизда ти материна!“, узвикнуо је деда и заковрљачио тањир пасуља у бабин гоблен „Косовка девојка“ који је висео на зиду иза њених леђа, делом да је подсети ко је у кући господар, а делом да јој напакости јер је знао колико јој тај гоблен значи. А њој је тај гоблен значио више и од саме мржње коју је према деди помно гајила још од времена кад јој је заповеђено да напусти једину љубав свог живота, и да се уда за поручника, који је после догурао до чина потпуковника, и постао мој деда.

Тако је почело. Тањир пасуља бачен на бабин гоблен изазвао је тотални русвај и потпуни раскол у нашој кући за сва времена, јер деда и баба до краја живота више нису разговарали. Најпре су, по обичају, пришили једно другом кривицу што морају да негују копиле, то јест, мене, псујући живот који сам им загорчао, и Бога што их је, као и њихова кћерка, напустио и заборавио, а затим је деда развалио баби такву шамарчину да се она онесвестила и срушила са све столицом. Деда је мирно погледао онесвешћену бабу и преврнуту столицу и рекао, као да се ништа није догодило: „Пљусни стрвину водом.“

Када се повратила, баба је наместила протезу, сркнула мало воде, подигла срушену столицу и рекла, као да се чика са самом судбином: „Пичку ми, да Бог да, изеш да ми изеш, по сто пут! Крвопилцу!“

Ја сам тада помислио да је са бабом свршено јер деда не може да јој опрости толику увреду. Али, будући да он није био од оних што мере познатим аршинима, само ме је узео за руку и одвео у оближњи мотел на пиво, остављајући бабу забезекнуту свакојаким могућностима. У ствари, на пола пива, јер је, када смо стигли и сместили се на тераси мотела, поручио само једно, које смо поделили. Било је то прво пиво у мом животу. Поуздано се сећам да нам га је послужила конобарица којој је све што је обукла било макар за број мање, осим потпетица које су за исто толико биле веће.

Седели смо тако на тераси нашег оронулог мотела на периферији, пијуцкали свако своје исе пива и траћили поподне, а онда је деда стао да чупка бркове, и гледа некако нигде, и с времена на време, као да се од нечега брани, почео тихо да узвикује: „У бемти, у бемти!“ и ја сам помислио да се деда двоуми да ли да часком скокне до куће и докрајчи бабу док је још врућ од беса, или да то остави за неки други пут, кад не буде имао чиме значајнијим да се бави. Зелен и неук, стрепоо сам да ли ће сирота баба да преживи кад деди дође до памети шта је казала кад се повратила из несвести, или ће да „прдне у чабар“, како је деда говорио за оне које је затирао док је био у снази и на власти, и прижељкивао сам да се деси нешто велико и крупно, нешто довољно необично, што ће баби да спасе живот.

Уто је, загрцнута тупим недељним предвечерјем, дошпала група наших комшија и доконица, разместила се по тераси и уронила у густо тесто ћутње. Само је један, за кога

се причало да не ваља да му се буде у сну, полугласно упитао свог бившег учитеља, старца од стотинак година: „Шта му је, бре, учитељу?“, на шта је овај одговорио: „Бем ли га, шта му је. Личи ми на Гргине пођане“.

После су то гегаво „Шта му је“ прошапутали још неки, и када је оно догегуљало до моје свести, брига за бабом се откинула и нестала као лист заковитлан олујом, јер сам видео, као и остали, да је тај оглодан и крњ дан, чијег поподнева сам попио своје прво пиво, ударио да главиња модрином сопствене истрошености, престао да се помера и одлучио да не стигне до свога краја. Као да тера инат: само се пресамитио, искривио и стао. Мени је личио на труо, заборављен пањ, а мом деди, то ми је после много времена рекао, на ишчашено стопало наказе у убогом ћошку свемира, који је почео да штуца. Деда је све умео да постави на право место и да назове истинским именом, особина коју је стекао још у рату, из кога је изишао као победник, и то официр за безбедност, и коју је током ревносне службе још више учврстио, па зато ја и верујем да је тај дан више личио на ишчашено стопало наказе у убогом ћошку свемира, који је почео да штуца, како је он казао, него, како се мени чинило, на труо, заборављен пањ. Али, када сам и ја упитао то исто, деда је само прословио: „У бемти, у бемти!“, и ја сам схватио да ни деда, који је у знању, у односу на остале, увек предњачио бар за препишај, не разабира шта је том дану, шта му се догодило и зашто се закочио.

Тада је деда невероватно хитрим покретом, за човека од седамдесет година, ударио шаком о сто убивши при том једну муву која је врлудала по карираном и исфлеканом столњаку, и рекао: „Као да међу ногама два стојка носи, све му на свету да му све на свету, крваво!“, и мени је постало јасно да постоје и такве ствари у којима се ни мој деда не сналази, и био сам тужан. Ја сам све то највише и упамтио због туге коју сам тада први пут доживео и разочарања које сам осетио, а не због дана, који се у свом сутону зауставио и укочио. Тада ме је било баш брига што сутра више неће да сване, јер данас неће да се смркне. У ствари, нисам ја баш ни поимао шта је шта. Мене се дотицало само то, да ето, има нешто што ни мој деда не зна.

Када сам после почео да гонетам оно што нас је у то доба стравило, када сам стао да сабирам и калупим у рачун, а рачунао сам и сабирао и дуго и мучно (али не јемчим да је

рачун тачан и јасан), помислио сам да би можда било добро да се забележи, да се цела та јалова и штура повест запише и остане сачувана, па сам, ето, прионуо на посао. Чак сам јој смислио и име, штуро и јалово, каква је и сама. Назвао сам је: „Прича о сутону“.

За овакве повести се не каже узалуд да су јалове јер оне нису посао који ваља и који можеш одрадити, па се латити чега другог. Зато их се треба клонити. Срећом, нема их много. Ту и тамо искрсне по нека, зашобоња кроз мртвају нечије свакодневице, малчице је покрене, и то је све. Нико не зна ни чему служе, ни зашто их има. Кога год сам питао, с киме год сам хтео о њима да разговарам, није могао ништа да каже. Неко одмахне руком, неко се прекрсти и одјури, неко пљуне у недра или куцне у дрво, неко се прави невешт и претвара се да о томе први пут чује, или заиста први пут и чује. Неколицина, опет, који су ту и тамо натрунили понешто о њима, бије свако у свој тур, па сам се латио, наравно, неопрезно као и све што сам чинио и пре и после тога, да сâм докучим сврху и узроке њиховог постојања.

Али, да у нечему нисмо кадри откријемо тек кад је доцкан да размишљамо да ли смо у томе кадри. Зато ме је у трагању, мада је можда боље рећи, у врлудању за узроцима и сврхом јалових прича, к њима увек испраћала и у повратку од њих дочекивала зјапећа празнина, глува провалија незнања и несналажења. Једном сам, чини ми се, био на самом домаку да нешто прокљувим, али ме је претекао сопствени неопрез, па сам и тада остао кратких рукава. Било је то једнога лета, у месту Утјеха, недалеко од Улциња, где сам, што се каже, не вадећи нож из каније, набасао на једног који се на врелом сунцу мрцварио са распамећеним богатим бабетицама из белог света, и који ми је, кад сам га питао да ли зна за јалове приче, одговорио: „А ће нећу знат, човјече? Што ти је! Вићи, то ти је ка кад самог себе ошамариш што си појео црвљиву шљиву“. Кад сам му рекао да не разумем, јер заиста нисам разумео, он се скоро заценио од смеха и додао: „Е, јадо, нијеси једини! Вићи, постоји ура кад се осјети како се неће једна велика ријека надима и хоће да ижљегне из корита, а рибе је враћају и ремете јој наум. Е, тај моменат, кад се то осјети, то ти је бог и батина, све остало је: пиши пропало. Ка и пицини пођани.“

О чему ли овај мрсомуди, помислио сам, а мора да сам изгледао глупаво јер се он и даље зацењивао од смеха који је

остао у мом сећању као што у устима остане укус пића после првог тешког пијанства. Притом ми је, устајући и машући својој бабускери, која је управо излазила из воде, рекао нешто што се не може поново казати, а ни записати, ни овде ни било где. Макар ја то не могу, јер то што ми је рекао, толико је гадно да је моја несрећна брада, на коју сам одувек био врло поносан, тада почела да постаје све јаднија и јаднија и да нестаје, као ђачком гумицом брисана, па сам на лицу места остао сасвим ћосав. То ме је ужаснуло, па сам скочио и тако ошамарио тог пичкиног надничара да се он, обезнањен, само пресамитио и пао, оборивши нечији сунцобран, као моја баба столицу кад јој је деда пришио ону знамениту шамарчину. „Пљусните стрвину водом, госпођо!“, рекао сам мирно запрепашћеном бапцу, који је почео да слини и кукумавчи, и полако сам отишао са плаже, сетивши се, баш у том часу, онога дана који се био заглавио у свом сутону, и утегнуте конобарице, и како је онај што не ваља да му се буде у сновима и њу запитао: „Сестро, шта му је бре, бокте?“, а неко, што је био или најплашљивији или најкуражнији или најпијанији, додао кроз зубе: „У пичку лепу материну!“

– Био један... – почела је конобарица измебуха, као кад се опсује – па кренуо да иде. И ишао тако, ишао, а само му једно било у памети: „Мало је паса, колко је гована“. Гацао сутоном и блатом, јер су пре тога тукле кише, па после пао сутон, који се није померо, као ово сада, а то, да је мало паса колко је гована, то му било заокупило сваки дамар. Ноћ кренула да насрће, али никако да уцури; увијала се и пренематала као оне пред први пут кад им није први, зијала одонуд празна и тупа, али није хтела ни у авлију, а камоли преко прага. Зајашило било нешто, па само тапкало у месту. А онај само ишао и ишао. Ишао је све док је мого, па и даље. И није се питао ни докле, ни чему. Као да му до тога није ни било. Као за туђ посао. Туђу бригу. Имао је неки свој рачун, и правац, и терао, терао, све до краја. Ал' краја по неки пут уме и да нема. И, он је ишо и ишо, и само је у један мах осетио да га је рођено име заборавило... Туга, јад и чемер, рекао би човек, али није. Јер то буде, па прође: у тузи се исплачеш, у јаду довијаш, у чемеру срчеш док језик не утрни, а после ни чемер није што је био, – на шта је стари учитељ довикнуо: „Док тај не стигне, дај ти још по једну, да не дангубимо“, „Па кад дође, да му се каже чија је следећа тура“, прихватио је његов бивши ђак и додао, „Ионако ништа не разумем“, а ко-

нобарица је наставила: – Разумећеш кад дође време. Само пази, време, богами, почесто дође и у невреме, а тад је дупла љута колико и до неба... Само се ти цери. Види се од којих сте, обојица, а такве очас нажуља у јабучици. Поготово кад их ђаво сколовири, као то тебе! И тебе! Јесте, јесте, – наставила је као да није ни прекидала започету причу – име га рођено заборавило. А кад те рођено име напусти, значи, попео си се, па немаш где даље. Љоснуо си у само данце. Ту си, где јеси. А ту ти је жуљ за мрс, често, ни толико. У то си сам доћопао па сам и трпи. Ето! – као што је започела, тако је, напречац, и завршила причу, само је одлазећи, још једном додала, као да је хтела да се упамти: – Краја по неки пут уме баш и да нема. Ето!

Наравно да је свако још увек знао и памтио своје име, јер толико још нисмо били поблесавели, али нисмо знали да ли и оно зна нас, нити како да проверимо да ли су нас рођена имена позаборављала и напустила као тог несрећника што је ишао кроз тај давнашњи сутон. Ако јесу, онда су и свет и свемир полудели сасвим, рачунали смо. „Онда: држ се чуме док још имаш за шта“, као што је деда много касније рекао, шегачећи се на рачун нашег пуњења гаћа.

Знало се и тада, као и данас што се зна, да изван разлога ништа не постоји: ни болест, ни лепота, ни гадост, па када сам почео да пијем по цело пиво, што није уследило баш ускоро, схватио сам, не без језе и туге, да су злу, и његовом времену, и зрно памети планина, и шака соли богатство, и да се често грдан труд утроши да се то зрнце позобље, и та со полиже, па опет ништа. То сам, кажем, схватио тек кад сам са пивом кренуо барабар, али онда, када сам први пут осетио његов укус, када се онај дан у свом сутону заклопио и стао, ја нисам схватао баш ништа, а камоли да је зло и наопако време управо почело. А почело је тако што је деда најпре убио и другу муву, лупивши шаком још једном о сто. Тиме је окончао густу тишину и уплашио комшију, с којим је по некад играо карте у скидање, па је он опсовао државу јер трпи будале што плаше народ. „Тргни реч да не буде белаја“, зашкргутао је деда још једном тог дана, јер није подносио кад се псује његова држава. „Бемти и државу и све у држави!“ скочио је комшија го голцат, пошто му је деда тог дана, пре него што је изударео бабу, на картама однео сву одећу. „Јес, вала, није свачија за на оно!“, узвикнуо је учитељ, а његов бивши ђак му одбрусио: „Ти, учитељу, марш! А ти, матори“, искола-

чио се у деду, „врни човеку прње иначе ће ти чукне уво гузицу, па ће укне промаја!“ Деда је само рекао: „Мајчина ти!“ и ударио га столицом полозивши му руку и два ребра.

Онда су сви почели да урлају и да псују, и да столице једни другима ломе о леђа, све док нису потпуно демолирали наш хотел који од тада више није радио. Једино стари учитељ и ја нисмо учествовали у тучи, мада је и он стално псовао и урлао, и викао да не зна како ће натраг кад сване. „А свануће“, викао је, „кад певац сукне ждребици! Ма, ни тад! Од смркавања овде има таман колко и од курчеве доколице! Натакао шашав брљиву. Окотиће се ко зна шта! Све ја то видим, а видим и да смо најebали“.

А после, док сам деди превијао облоге од црног лука, јер баба није хтела више ни да чује за њега, нити да га види, јавили су на радију да је почео рат.

Изанђао сам још неко време с дедом и бабом, па сам пришио шаку за батину, посејао три ораха испред старе дедине куће, да се не вратим док не стигну на род, плуноу преко рамена, кроз нулу, начињену палцем и кажипрстом, да оно што је за мноме махнита и не дозива, и кренуо из тог сутона. Останем ли, досетио сам се, постаћу исто што и он: неартикулисано ништа насред глуве празнине, како је неки недоречени песник једном рекао, па ће ми после бити узалуд и да се вајкам и да кукам и да запомажем. А кад сутон једном заошија, видео сам то још онда, ништа му не могу ни запомагања, ни вајкања, ни кукњаве несрећника захваћених његовим вртложинама. Ако се сете да су несрећници. Многима се чини да нису. А неки, опет, ако им се и учини, мисле да тако треба, па опет све на исто изиђе.

А од којих сам ја?

Да ли сам срећник, или сам од оних који мисле да је по туђем туру и сто батина мало, ни сам не знам. Помео сам се јер сам видео да скоро исти сутони, и исти безизлази ковитлају и на другим неким местима.

Трајање без трајања, и смисла; као кад се деца забораве у игри пишања у даљ. А да је бар игра.

Дејан Бојојевић

ТЕА И МОЛ

(други део)

1.

КЊИГА ИЗОПАЧЕНИХ

Крај је сезоне. Дозивање боја и нијанси небом одзвања и звук се враћа попут изненађеног водопада. Вода пада. Из воде излазе скоковите сенке које би да утекну за брда. Час брже, час спорије додири се претварају у бол. А бол у потамнели траг.

Следећа књига је књига изопачених.

И то је егзибиционизам, канцеларијски цинизам, сексуална свакодневица, тероризам на одређену тему, тематика функционисања лошег.

Демонстрација још једне циљне групе која замагљује бродове који се приближавају невидљивом острву удаљеном од било каквих трагова светлости и свести. Мач је у њеним рукама. Управљање давно прочитаном бајком постаје коначиште.

2.

УМИРАТИ КАО РЕЧИ

– Да ли се сећаш тог имања? – упита Теа.

– Као злослутне ране – рече Мол.

– Тада није била ноћ док смо голих табана корачали до извора – рече Теа.

– Нису нам помогли ти утисци – рече Мол.

Неће нико по нас доћи на овом месту, на далеком северу. И нећемо умирати као речи на грудима у судњем часу. Планине су око нас, и кљунови птица и вечите теме. Падамо са обода слутње у полузалеђену реку и газимо узводно. Све чвршћи кораци, све леденије ноздрве.

Теа и Мол су се спремали на далек пут. У души лагана музика и разасути делови статуе са трга. Црни лет сове. Научи да пут под ноге долази освајањем.

Док је јутро долазило све чвршће беху загрљени.

3.

СНОВИДНИ СКАНДАЛ

Теа и Мол се плаше да преспавају дан.

Теа и Мол почињу да верују у тачкасти ваздух, порозни стих, одбачену врећу разума. Они почињу да верују у снагу сновидног скандала. Сновидни скандал почиње да бива њихов живот, или бар олујно семе. Семе су посадили у честар крај напуштене куће младе удовице која је спаковала своје ствари и отишла у пределе где се мресте рибе. Рибе у рибњаку су товљене, троме су и предвидивих покрета. Покрети немирних боја, блудни покрети, будни покрети, покрети на самим крајевима свести. Свест је прозборила крештавим језиком.

Теа и Мол су међу сенкама које дивљају.

Теа и Мол иза хоризонта беру мртво цвеће.

4.

КУЋА. ЧУВАРКУЋА.

Шетајући, Теа и Мол долазе до старе куће. Прошли су кроз шуму у којој није просечен пут ни у једном правцу, нити се примећује да је неко пре њих туда пролазио. Потом су ишли стазом која се једва назирала и дошли до пољане на којој је било старо гробље. Оронули споменици прекривени остругом. Бујање маховине. Сури заборав. Иза гробља се налазила та стара кућа. Ушли су у двориште које је само на једном малом делу било ограђено. Чекали су да се нешто догоди.

У дну дворишта је малињак. Прозори на кући офарбани у плаво. Дрвена врата са друге стране која су водила у неку помоћну просторију откривају имена. Пролазника, вероватно. Једва се препознају натписи. Бетонска тераса се састаје са кућом. На месту њиховог додира – чуваркућа.

Теа и Мол из ранца ваде простирку. Стављају је у центар дворишта. Уморни после дугог пешачења седају. Попили су по гутљај воде. Сунце је јако. Тишина потпуна. За уживање или слутње, сасвим свеједно. Теа и Мол су тихи. Стопили су се са звуцима природе. Дишу равномерно.

Теа и Мол из ранца узимају сендвиче које су понели за излет. Ваде воће и суве плодове. Одједном то постаје славска трпеза и оживе све. Све у сећањима. Јели су залагај по залогу.

гај. Узвишени и срећни. Чули су се гласови. Старе песме. Труптало је коло.

Почела је киша, све се стишало.

Теа и Мол, потпуно наги спирају чађ са своје коже.

5.

НАРАНЦАСТИ ДАН

– Магла и хладно камење око мене – рече Теа.

– Раскршће доноси ватре – рече Мол.

Теа црта мапу на којој брижно обележава подручја на којима се дуго задржавала.

Мол црта мапу на којој тамном бојом означава места до којих није могао да дође поред великог напора који је улагао.

Зашто би мењао места на којима си потпуно сигуран са местима на којима си потпуно несигуран. Да сретнеш ноћ која није твоја? Или нађеш извор о коме си сањао? Можда би да држиш у рукама стерилно сунце док даљине брезе беже низ озвездан пут? Питања се ређају, питања се рађају и питања рђају. Хвалоспеви о питањима. Без њих нема деоба неба. Без њих нема сеоба у стиху.

Теа и Мол загрљени трагају за месечином и наранцастим даном који траје довољно дуго да се сви мушкарци и све жене помолe Богу и његовој жељи удовоље.

6.

ПУТ

Дуг је пут до одредишта. Теа и Мол путују. Са њима и свитање. Говоре о томе како ће упознати нешто ново и пронаћи мир. Мир има недостатак ватре. Теа и Мол путују ужареним путем, гледају ободе планина, понорне дубине, пресахле реке. Све време су мирни. Посвећени путници. Теа и Мол замишљају обалу, шкољке и оштре хриди. Не бриде им дланови ни образи. Они само путују. Они само сневају. Још неколико дана до циља. Циљ је као бистри поток. Деоба циља је узвишенији циљ.

Дуг је пут до одредишта. Теа и Мол с времена на време посматрају људе у себи. Не, неће одустати, ма колико се ти људи бунили. Ти сукоби пуцкетају попут подмукле ватре у

тихој ноћи. Ноћи не спавају. То је само игра мозаика светлости.

Теа и Мол гледају своја разголићена надања. Додају гас у гласовита разматрања постанка. Зрели плодови су зреле мисли. Одредиште одређује њихов карактер. Никад испод појаса. Никад криво, никад усахло, никад брутално, ни подмакло.

Дозивају нова кретања.

Теа и Мол преиспитују властите путање плутања док им се додири боре са уморним морем и док им чела остају слана а главе хладне.

Они путују.

7.

ПОКОРЕ

- Бездушно и свирепо пада улица – Теа.
- Парампарчад дечје игре гори, а ми руку под руку следимо поборе – Мол.
- Чему нежне руке и радостан крај? – Теа.
- Циновски растем док проналазим мрак – Мол.

8.

ТУНЕЛ

Теа и Мол су давно чули за причу из тунела. Тунел је дуг три километра. На планинском је путу. Теа и Мол су оживљавали ту причу, разгоропадили је, оставили у сировом стању.

- Тунел је био у некој планини? – упита Теа.
- Да, високо и дубоко – одговори Мол.
- Како дубоко? – упита Теа?
- Све душе је сакупљао у себе, па су га звали и дубоким тунелом, са више подземних нивоа – одговори Мол.

У једном правцу је аутомобил возио човек средњих година, риђе браде. Са њим је путовала жена и старији син. Они су се враћали кући после одмора.

У другом правцу је аутомобил возила млађа жена, дуге плаве косе. Са њом је путовао њен муж и две кћеркице. Они су путовали на одмор после напорне године.

У тренутку када је небо постало тамно, јако тамни и гласно два аутомобила су се срела у тунелу. Долазили су из раз-

личитих праваца великом брзином. Дошло је до судара у средини тунела. Шкрипале су кочнице, чуло се ломљење стакла, шкрипа и пуцање лима. Прашина, пепео и дим. Зау-ставиле су се аутомобили са обе стране и направиле колоне. Убрзо је стигла полиција и хитна помоћ.

Одвезли су мушкарца средњих година, његову жену и старијег сина из првог возила. Одвезли су млађу жену, њеног мужа и две кћеркице из других кола.

Потом су рашчистили тунел, одшлепали аутомобиле, склонили стакло и делове лима.

У тренутку када је требало да се регулише саобраћај у тунелу се чуо плач детета. Дечак је имао 3 – 4 године, плакао је и писао нешто кредом по зиду тунела.

9.

КРАЈЕВИ СЕЋАЊА

Теа је уперила кажипрст ка звонику. Не спушта руку. Сенка, млечни одсјај. Нема ничега. Гласови се збрајају у мумлању. Теа гледа у правцу из кога долазе номади. Номади у „крајевима сећања“ су млади. Она труби, она пишти, нариче, виче... Сенчи гласовне поруке и пориче приче.

Мол носи чабрицу, синију и треножац. Из кухињског крденца вади посуду за сос. Из околине не чује ништа и не види ништа. Мол ће спасити ову земљу од бројних солитера. У лифтовима ће се возити муве и буба швабе. Образац за поезију засигурно нема на папиру.

Теа и Мол сричу непознате реченице и од њих праве причу која мора бити ефектна и будна.

10.

СЦЕНА

Теа и Мол разговарају о томе шта их оптерећује. Драматизују, постављају сценографију... Обраћају посебну пажњу на костиме. Ту је и публика и увек спремна критика. Теа и Мол имају своју драму. Закључили су да треба да затворе сцену за све утицаје споља. Да пуштају сонгове и у миру играју своје животе.

Слободан Јовић

ПЕТ ПЕСАМА

ПУЖ

Старај се да не смрскаш пужа,
рече старац,

јер они су, додаде,
од нафоре настали.

+++

Све што дише
нек слави Господа –

чине то и ова два псића
што се њушкицама додирују.

ГОЛУБ

На стаклу градског излога
спазих силуету голуба,
сурово истиниту
попут рендгенског снимка.

Сазнадох да је ту, у пуном лету,
прекинут његов живот
док се спасавао
бјежећи од копца.

Тако то обично буде –
спасаваш се од звијери
а сачека те
човјеков стаклени длан.

ЖДРАЛОВИ

Крајем сваког новембра
напуштају нас ждралови
распоређени у облику стријеле.

Траг што га остављају,
траг је сказаљке која показује
до када ће трајати зима.

Задивљује упорност њихова,
јер ће се вратити опет;
иако, чини се, не постајемо бољи.

ДАЖДЕВЊАК

Кад се окиша
на друм измили

даждевњак

сусретнемо се:
а он – не проговара

али жуте пјеге
на његовом тијелу
свједоче
да схвата
да у ћутању је
злато.

Ајшана Дрековић

ОДРАЗ

МЕТРЕБУС РОМА

Једна жена која спава
као да позира Луцију Фонтани,
ван свеже просторности.

Две испијене чаше
које заборављају
чему су наздрављене.

У ходнику двоје старих
за којима се лифт затвара
као да силазе у подземни свет.

Тако и људи са свих страна света
свакодневно у групама силазе у метро
одлазећи истим линијама
на различита места.

МОНТ ЕВЕРЕСТ

Летети уздајући се у снажне
ветрове.

Еродирати вулкански кратер,
назвати га острвом.

Пронаћи чврсте плоче.
На њима уклесати лични симбол.

Осветлити своју унутрашњост
гледајући друге.

Довести границе до самоубиства.

Избегавати збуњујуће сенке.
И увек имати на уму:

и највећи планински врх
чекао је некада
на дну мора.

АНГАРА

Улазиш у овај град
као у тајну заспалог сатира.

Гледаш како се барок лепио
за грађевине давних епоха
као вео за лице невесте.

За тобом остају улице
ужаснуте као да се огледају
у Бошовим очима.

Жена си, топ направљен по свршетку рата,
који није дочекао да испали ниједно ћуле.

У првим јутарњим часовима
напушташ град, стварна и усамљена,

као што из најдубљег језера на свету
истиче само једна река.

ФОСИЛ СЛУТЊЕ

Глува и нема,
у наслагама тмине
блуди слутња.

Само се сенка моја
за мишоловку хвата.

Влас, под млазом топле воде,
понекад је све што са мене
спада.

ТОПЛО ПО МАГЛИ

Нагнута над оградом балкона
гризем брескву.
Покапане руке и магла.

Топло по магли,
хладно по рукама.

Улазим у себе. Или у собу?
Спремам ли књигу или вечеру?

Живех како живех,
и спавах како спавах.

А сада нестајем,
тек да покажем
да ме има.

Сунчица Радуловић Торбица

САРИН ШАЛ

Последњи дан Хануке пао је тачно између два Божића, на први дан Нове године. Недеља. Палачинке од кромпира и нарезане кришке јабука које треба умочити у мед како би наредна година била плодна и сласна, Лиза је ређала по столу иако ове године неће бити гостију. Фестивал светлости и посвећења, ширио је радост и мир, посебно у ишчекивању снаге осме ноћи, јер чудо величанствено расте и увећава се сваког дана ове светковине, у вери и души, а онда се као сутон у коме испловљава шири простором. Пре него што је запалила Ханука пламен на свом старом Минора свећњаку поред прозора, изговорила је три благослова. Упала је прво шамаш, високи централни део свећњака, а онда с лева на десно закриљеним длановима, последњи у низу, осми део, и испратила пламен погледом кроз окно прозора на улицу. Отпловио је са древним задатаком да и сваком пролазнику објави чудо, колико год био слабо видљив са прозора на мансарди Железничке улице, тик изнад Трга младенаца, где се и дословно чуда рађају свакодневно. Мешао се пламен у одразу стакла са пламичцима измаглице која је клизила око новосадских уличних светиљки. Видела је у њима мајку Сару, баку Мирјам, Рахелу, Еугена...

Потом је из светлуцавог трага изронио и лик њеног Мише, који је својим продорним погледом још давних деведесетих потпуно окупирао њене мисли, од првог сусрета у Српском народном позоришту након представе, баш некако у ово доба године. Погледала је према суседној просторији у којој је он лежао већ месецима и коју је због болести ретко напуштао. Заспао је тог дана још рано поподне исцрпљен боловима и пропустио је вечерње паљење свеће, али је шамаш некако ширио светлост и благослов најјаче у његовом правцу. Чудо шта све може пламен. Лизу је обасјавао миром и надом да ће све бити као некад.

Звоно на вратима је наговештавало већ могућност неког чуда, јер је ретко ко долазио у то време.

– Добро вече, госпођо Елизабета! Срећна вам Нова година! Извините што сметам. Непријатно ми је, али можда

можете помоћи! – стајала је пред вратима промрзла, сићушна девојка из дворишног стана, држећи у некој старој крпи малог пса, који је тешко дисао.

Кинг и Лара који су дотле дремали између фотеље и радијатора, промолили су своје њушке и знатижељно гледали у придошлицу.

– Враћала сам се са Вечерње литургије из Успенске цркве где певам у хору и нашла га поред капије. Нога му је повређена. Има угризе по телу и не знам шта да радим! – тужно и немоћно је гледала девојка у псића који је жмиркао.

– Остани ту Мила, одмах долазим.

Лиза је већ била у капућу и у свој стари, плетени шал умотавала штене, пружајући ташну девојци и затворивши врата, испред глава животиња које је судбина на сличан начин довела у њен дом. Та два пса су постала њена породица, мада је кроз мансарду прошло још много напуштених животињица. Неке су након опоравка, пронашле дом код њених пријатеља, а неке је прихватио брат на селу.

Хитро, готово клизећи спустиле су се низ полуосветљено степениште и наставиле низ улицу.

– Ветеринар није далеко, Мила, и надам се да ће нас примити у ово доба. Наш је стари пријатељ и често ми помаже. Ох, душо нисмо се јавиле твојој мами, а не понесох у журби ни мобилни телефон. Не бих да брине. Надам се да је она добро – успорила је Лиза уздахнувши хладан ваздух.

Девојка је нешто неодређено промрсала и оборила поглед, начинивши необичан покрет а онда се тихо обрадила брижној жени:

– Не брините, у реду је. И хвала Вам... а увидели сте га и у свој шал! Предивно је урађен!

– Да, стара шпанска мустра. Припадао је мојој мајци, некад баки. То је једина успомена која ми је остала. Греје ме годинама.

– Ах тако... А знам да ни сами не бисте оставили пса у оваквом стању. Посматрала сам вас једном како сте у снегу поред контејнера пронашли маче и у недрима га однели у стан. Сада сам у прозору видела пламен...

– Пламен – прошаптала је Лиза и загонетно се насмешила гледајући у небо док су журно грабиле улицом.

Сутрадан се сећала те хладне ноћи, посматрајући замагљену улицу кроз прозор чврсто стежући плетени Сарин шал и сваким додиром мајка јој је била ближе. Уздахнула је готово осећајући топлину њених руку и заштитнички стисак.

Радио Солдатенсендер Белград крчањем је те среде 21. Јануара 1942. објављивао вест о напредовању командира Ервина Ромела са 15. панцирном дивизијом у Северној Африци. Новинар Герхард Ецкергт је након музичког прилога наставио да износи појединости о успесима немачког афричког корпуса и о повлачењу британских трупа. Готово истовремено се огласило и пиштање чајника из кухиње. Недуго потом са улице се зачуо изненадни јутарњи метеж. Мирјам је узнемирено погледала кроз прозор, тек вирећи кроз засторе. Призор са плочника је натерао да на тренутак затвори очи. Жандармеријски официр у сивозеленој униформи гурао је пред собом доктора Сигмунда, грубо га кундаком ударивши у главу од чега му је шешир пао у снег, а човек се затетурао и готово ударио у стуб уличне светиљке. Покушао је лекарском ташном да се заштити од следећег ударца, али га је кундак разјареног официра својом жестином овога пута оборио. Војник је цокулама немилосрдно почео да га удара. Из камиона на средини улице је искочило више униформисаних лица.

Јосип је збуњен због гласова и буке изашао из купатила полуобријаног лица, држећи још увек бритву и пешкир. Залеђен женин поглед је убрзао његов корак и заједно су пропратили погледом кроз прозор човека кога су вукли по улици, док им није нестао из видокруга. У снегу су остајали крвави трагови, нека обућа и предмети који се са те даљине нису могли разазнати.

– Ово мора да има везе са прогласом који је на плакати-ма по граду о претресу кућа и станова по наредби жандармеријског капетана доктора Шандора Кепироа - забринуте је рекао Јосип жени, повлачећи је к себи након хица који се зачуо негде низ улицу а који је истог тренутка пробудио Сару и Еугена.

– Све ће бити у реду – загрлила је дечије главице Мирјам, привлачећи их снажно уз себе. Осетила је одједном велику хладноћу на стопалима на којима су биле само меке платнене папуче.

– Вероватно врше претрес и траже оружје или комунисте који се скривају... Говори се данима већ о неком Шајкашком партизанском одреду и због тога су залепљени плакати по целом граду – Јосип се журно вратио у купаоницу да заврши са бријањем. Није хтео да плаши Мирјам и децу, али је као професор политехнике у одређеним круговима чуо да већ неко време круже спискови и да се неки људи, посебно Јевреји позивају на „привремене разговоре“, одводе на војне вежбе а неким је без образложења одузета имовина. Сама чињеница да су више од годину дана јеврејској деци укинута и смањена нека места на факултетима и у школама, те су многе породице биле принуђене да их код куће обучавају или их уписују на курсеве које организује Јеврејска општина, говорила је да ће стање бити све теже. Већ дуже време биле су приметне промене због којих су се људи кретали са зебњом. Јосип је по први био сретан што је четворогодишња Леа након Хануке остала на селу код бабе и деде.

Бука на степеништу и снажно лупање о врата спрат ниже, натерао је родитеље да се брзо обуку. Очекивали су претрес и свог стана. Док је Мирјам повела децу у кухињу где је наставила да их облачи поред пећи, тихо им говорећи да ће жандарми вероватно ући да провере стан, Јосип је из ладица вадио личне исправе.

Жустар бат војних чизама и гласови су постајали све ближи. Снажно лупање на вратима изазвало је идентичне откуцаје њихових срца. Официр је кундаком одгурнуо Јосипа и насилно ушао вичући како сви морају на улицу, јер је наређен обавезан скуп. Ушла су за њим још два војника силовитим и ужурбаним корацима обилазећи стан. Кидали су засторе грубим покретима, а потом отварали ормане из којих су врховима пушчаних цеви извлачили ствари великом брзином. Кундацима су ударали зидове, проверавајући има ли у њима неких шупљина. Деца су се уплашено привила уз Мирјам, без гласа. Официр је ушао у другу просторију и успут шутнуо штене склупчано крај врата које је болно зацвилело. Десетогодишња Сара је затворила очи и стисла усну зубићима док није осетила под језиком сланкаст укус крви. За само неколико тренутака стајали су у просторији

која је била непрепознатљива. Кроз отворена улазна врата улазио је оштар, хладан ваздух. Већ следећег тренутка били су грубо гурнути низ степениште праћени двојцом жандарма, док је један официр већ лупао на врата суседног стана.

На улици су упали у гомилу збуњених и уплашених људи који су насилно пробуђени и извучени из својих постеља дрхтали полуодевени у најхладнијем дану у години и освртали се тражећи унезвереним погледима своје ближње. Четворица официра гурала су људе у колону, а затим у камион. Остали жандарми су наставили улицом хитајући ка суседним зградама.

Сара је потпуно бледа покушавала да нешто проговори, тешко пратећи мајку коју је гурала гомила. Једна девојчици на папуча остала је у снегу. Приметивши да заостаје, Мирјам је успела да се одупре притиску гомиле и ухвати Сару. Чучнула је крај девојчице.

– Боса си... покушај да се вратиш по ципеле и плетени шал који виси крај врата. Буди пажљива... Ако питају реци да се одмах враћаш... иди брзо – пустила је њену малу ручицу.

Девојчица је размишљала само пар секунди а онда се праћена мајчиним погледом почела пробијати кроз гомилу. Посртала је клизећи по снегу. Била је надомак улаза у зграду а већ није осећала стопало од хладноће. Инстинктивно је прикупила снагу и журно склизнула у улаз, не усуђујући се да се окрене. Зграда је била чудно тиха, мрачна и хладна. Јутро и бетон вероватно никад нису били леденији. Готово сибирске температуре су осим нарастајуће зебње обележиле ту зиму новосадских улица. Девојчица је избегавајући крвав траг на степеништу хитала у стан, ношена само једном мишљу – да што пре узме свог псића Бобија, ципеле и придружи се родитељима. Њихов Боби је био слеп и није желела да га остави.

Врата стана била су широм отворена. Пас је након њеног другог дозивања провирио испод кревета и полако пришао девојчици храмљући предњом левом ногом. Сарино лево стопало је такође било готово модро од хладноће. Хитро је увила Бобија у свој покривач и пажљиво га спустила на кревет, а онда отрчала до шкриње у којој су стајале чарапе. Сав садржај је био испретуран и избачен на под. Обула се, пажљиво узела завежљај са псом и кренула назад. На вратица се окренула и спазила мамин шал који је висио и без размишљања га скинула са чивилука. Мајка је, сетила се тог

тренутка, журећи да њих обуче отишла само у кућној хаљини коју је на брзину обукла преко спаваћице.

Силазила је шапућући псићу како ће му нога ускоро бити боље и како ће га погледати доктор Сигмунд чим ова гужва прође. Надала се да ће у том метежу ипак лако пронаћи родитеље. Помоћи ће неко од комшија, умиривала је себе девојчица, бежећи од помисли да их можда неће угледати. Само да мајка не брине, помислила је отварајући тешка дрвена улазна врата зграде. На њено запрепашћење улица је била потпуно пуста. Звоник је тог тренутка откуцао седам пута. Узнемирена девојчица се освртала, а потом потрчала пратећи трагове гума у снегу, док је неке снажне руке нису повукле назад и увукле у суседну зграду. Боби је болно зацвилео од изненадног притиска. Сара је престрашено сти-скала пса и покушавала да неког дозове али јој је особа иза леђа чврсто држала руку преко уста.

– Шшшшш! Тихо! Могу да се врате – притисак је попуштао и Сара је препознала проседог комшију. Чика Стева је био очев колега и то сазнање је полако смиривало и нормализовало њено дисање али још увек не и мисли из којих се изнова рађао страх. Девојчица је ипак покушавала да сачува прибраност.

– Остаћеш са Илоном и са мном док се не врате. Треба ли ти нешто из стана? Можда ће ово потрајати... Пази, можемо се задржати само пар минута – озбиљно је одговорио комшија још увек потресен сликама из оближње улице у којој је свих осам чланова породице Вајс изведено и убијено на очиглед пролазника.

Док су се опрезно пењали степеништем девојчица је размишљала о свему што је отац последњих дана говорио мајци. Освртала се по соби и мислила шта је најважније да понесе. Онда је угледала на зиду урамљену фотографију спортског клуба Јуда Макаби у коме је некад отац играо фудбал. Сетила се да је на полећини залепљена важна коверта коју је хитро покупила. У углу су остали још Еуенова виолина, изврнут и отворен Талмуд... Било је много тога што је пожелела да понесе, само времена није било...

Лиза је бацила поглед на корпу поред зида у коју је сместила малену гошћу. Окупана, нахрањена и угрејана, дремала је што од исцрпљености, што од медикамената које је добила.

– Нека ти ноћ Хануке донесе срећу малена, миловала је штене изговарајући молитву. Обећала је да ће је већ сутра однети Мили и њеној сестри. Још је слабашна, размишљала је, али је знала да ће је девојке добро пазити. Надала се да њихова мати неће имати ништа против да је задрже. Није видела ту тиху госпођу већ дуго. Знала је да је неко време била у болници. Виђала је њене кћери како се враћају са факултета или из продавнице, са полупразним кесама у којима се осим хлеба једва нешто друго налазило. Скромне, танане, ниске девојке, обично у фармеркама и уредним кошуљама. Неко би рекао да су основке. Помало бледе, озбиљне и ненаметљиве.

Покуцала је на врата малог дворишног стана. Отворила је Нина, љубазно се осмехнувши и пропустила је у просторију у којој је било једва нешто топлије него напољу. Није ни чудо, размишљала је, кад се са дворишта улази директно у мали собичак. Мила је била у кухињи у којој је било нешто мало пријатније. Кувала је супу. Лиза је пружила смотуљак.

– Знаш, Мила, целе ноћи сам разговарала са њом. Морала сам да јој се некако обратим. Ноћ јој је донела име и за мене ће она бити Хана. Ви јој можете дати име које желите.

– Хана, лепо име, Нина, зар не?

Девојка је само са одобравањем климнула главом, извлачећи једноставну, стару столицу какву Лиза одавно није видела и љубазно јој понудила да седне. У стану је једва било нешто намештаја. Као да је време стало одавно у овом собичку. Чинило јој се да се обрела у неком старом филму из прошлог века. Ни трага од савремене технике и модерних уређаја који су постали готово незамењиви. Лиза није много знала о овој породици, али је чула да су се селиле више пута након очеве смрти, тражећи увек мањи стан који могу да плаћају. Вероватно су сада много тога продале због мајчине болести, размишљала је сетно. Одједном се збуњено окренула, схвативши да не види њихову мајку.

Толико је окупирано оно мало, слабашно биће, а сада и девојке да то није приметила одмах.

– А где је госпођа Савин? У болници? – упита.

Девојке се само тужно погледаше, без речи. Схватила је у тренутку да је сав недостатак намештаја у соби попуњавала туга, поплочана патњом и да неко покућство није оно што им недостаје.

– Ах, тако ми је жао... Како се вас две сналазите? Мислим, шта вам је потребно – упитала је забринуто, док је тежина у грлу постајала све већа.

– Ништа. Следећег месеца ће стићи вероватно мамина последња пензија. Нина очекује и прву стипендију. Хвала вам госпођо Елизабета – тихо је завршила девојка која ју је пратила до врата, видно узбуђена и румена од непријатности што мора о томе да говори.

Ни изгледом, ни понашањем нису припадале својој генерацији, помислила је Лиза пењући се степеништем, док је од некуд одјекивао стари хит Ролингстоунса.

И тада је, закорачивши у свој стан, након дуго времена заплакала. Ратовала је са сузама већ месецима, али је ова битка била тако изненадна да је дочекала неспремном.

Ушла је у Мишину собу и села на ивицу кревета. На лицу, коме је грч украо стари израз сијале су само зенице. Личиле су на пламен и за њу је то још увек и био. Причала му је милујући га по паперјастој коси, разређеној због снажних терапија, о судбини двеју девојака.

– Човек никада није сам кад има пуно срце љубави. Обећај ми да то никад нећеш заборавити, Лиза.

Скренула је поглед у наборе постељине, коју је пажљиво исправљала, пре него је спустила пољубац на његово чело и изашла из собе, пропуштајући Кинга и Лару да се склупчају крај Мишених ногу и греју га у њеном одсуству. Лизин уздах је испунио целу дневну собу, а тескоба је чудно водила руке да отворе прозор и поглед однела далеко до црквеног звоника који је надвисио кровове.

Девојке су биле збуњене поновним Лизиним доласком, након сат времена.

– Заборавила сам да вам донесем корпу за Хану. Овде имате и нешто гранула за њу. У овој ташни су воће, тегла меда, наши празнични колачи и две књиге. Било би ми драго да их примите. Време Хануке је период даривања ближњих. Рођаци нису допутовали ове године због оштре

зиме. И ако ми дозволите, свратила бих повремено да обиђем Хану. А и вас.

Тренутак немог троструког загрљаја, није био ништа лакши од оног који је остао у наборима покривача.

Уско, искошено степениште старе зграде било је овога пута осветљено сунчевом светлошћу, тако да су се јасно виделе све пукотине. Оне невидљиве у Лизином кораку испунило је тог тренутка сазнање да је пламен девојака био потребан псићу, али је и Ханин њих огрејао можда у правом тренутку.

– А мени је изгледа дато да будем шамаш – помисли. Овога пута је у стан ушла са миром, јер је имала утисак да се управо родило још једно чудо, као и оно које је мајку Сару у зимско јутро рације донело у сигурно наручје.

Жељка Аврић

ЧАСОВНИК

ЛУТРО

У доба сјаја, буђења, росе,
мирише тек рођени ветар.
Везујем ноћ у прамен косе,
с јастука испијам нектар.

Чисто је, светло. На пут полази
дан – пупољак што цвета и зре.
Још један пуни круг пролази
менама – бледи, гаси се, мре.

Јутром се нада, помало сања;
у нову радост, у добар час.
Јутро је рајско од постања,
почетак свега, уздање, спас.

Са првим зраком у оку плане
свитац, бескрајном тајном вођен.
Добродошао нови дане,
време је да с тобом пођем!

ПОДНЕ

Тренутак предаха
без даха и страха

Сунцем напети лук
вечности славолук

Свевидећа тајна
блистава колајна

Усред путовања
часак вековања

Икаровим летом
небеским скерлетом

СУТОН

Споро откуцава сат. Западу се
казалке ближе. Све тише чујемо
дан. Све чешће сањамо и снујемо.
Нестају жудње и жеље се гасе.

Скоро ће крај. Све тежи ход, погнута
глава. Да нам је спавати, сањати,
у неко фино ткање урањати,
док је под небом тама полегнута.

Тренутком године севну. Нежности
нас мину. Опсеном оденуте страсти.
Покушајмо сећањем бол надрасти
и живети само неизбежности.

У сутон надиру мисли. Питања
траже одговоре, немире буде.
Шта може да врати веру у људе?
Има ли наде у нова свитања?

ПОНОЋ

У срцу шкољке,
под велом тајна.
Плес богомољке,
реч опроштајна.

Је ли почетак или свршетак?
Да ли мрачније ил' прозачније?
Јесмо срећнији но паметнији?
Коме је спас, а коме зао глас?

Што је близу све је дубље,
где је тама нада гасне.
Оковани и без зубље,
ничег нема да нас спасе.

Оливер Вељковић

ДРАМСКА СЕКЦИЈА

Хиљаду деветсто осамдесет и пете године, са мојих тринаест година, двадесет и петог маја, прохладне суботње вечери, у осам и тридесет пет минута, убио сам једну жену. То није био мој план тог јутра када сам се пробудио и узбуђено припремао за генералну пробу, али десило се ван свачијег очекивања, посебно мог, а те жене понајвише.

Јутро је кренуло безазлено и без икаквих наговештаја да ћу на тај дан постати малолетник-убица. Мајка је упала у моју собу и не баш питомо питала: „Хоћеш ли ти, младићу, да устаете из тог кревета? Пола десет је.“

Моја мајка била је самохрана мајка од како нас је отац оставио пре једанаест година са речима: „Ја идем, волим другу, воли и она мене. Жао ми је што није успело и што нећу да видим Вељка како одраста.“ Мајку је нарочито запрепастио завршни део реченице. „Па, Душане, неће он да умре.“ „Одлазим, Невена, одлазим и не узимај ми за зло.“ И *стварно* оде.

Тако је, барем, моја мајка препричавала. Моја мајка измишља. Ја верујем да је ту дошло до подизања гласова, мора да јесте, јер се моја мајка без изузетака претварала у Грдану када нешто није по њеном кроју. Но, у реду. Тако је запамтила, па нека јој тако и буде. Уосталом, судећи према речима којима се користио мој отац стекао би се утисак лирског човека: „Одлазим, Невена, одлазим“ и „Не узимај ми за зло“, а он је био водоинсталатер. Временом, како сам одрастао, схватио сам да је мој отац, уз то што је био никакав муж, неотесани бивши супруг, безначајан наредни муж, и врло лош водоинсталатер.

У размаку од једног дана сам им обома рекао да сам се учланио у Драмску секцију, што је било годину дана пре него сам одузео живот несретној жени, и реакције су биле опречне. Мајка се тужно осмехнула и питала ме: „Од када ти умеш да глумиш? Нисам приметила.“ Подсетио сам је да сам глумио *већ* више пута у школским представама и да су *све* до последње (од њих две) наишле на велики одјек, аплауз и смех. „Али, Велиборе, имао си седам година и људи су се *шеби* смејали, не представи. Ваљда толико знаш.“ Била је искрено пренеражена мојом „наивношћу“, али и ја сам био темељно уздрман њеним несмотреним и поражавајућим открићем. „Али, мајци је увек драго, љубави моја, када се млатиш доброћудним хобијима.“

Само немој да се посвађаш ни са ким, моли те мајка. Не заборави зашто си престао да идеш на тренинге каратеа.“

Отац је изненађено подигао обрве и погледао у моју маћеху која ме је од срца симпатисала и упитао: „Па, зар то није за девојчице?“. Она цокну и рече ми да не марим, да је он примитиван и како је она одушевљена што ћу постати глумац, али мени је већ пресело. „Шта каже твоја мајка на то?“, сумњичаво ме питао. „Одушевљена је, тата, и једва чека да дође на представу“, већ сам се служио првим техникама драмске секције. „Ти ћеш и представе да имаш?“. „Па, нећу ваљда да будем водоинсталатер као ти?“. Сви смо се осетили увређеним па смо се у тишини разишли да би се издували на миру. Две пропуснице мање, помислио сам. У ствари, кад боље размислим, отац ми је пуцао од зависти што се оваква несвакидашња прилика никада није њему указала.

Него, да се не задржавам на овој минулој години, већ да се вратим на тај суботњи, најкобнији дан у мом животу. Моја мајка је била незадовољна временском прогнозом и носталгично се присећала обележавања Дани младости и како више никада и ништа неће бити исто од како јој је Тиле отишао. Из неког разлога она је увек била са њим на *џи*. Какво је то само било време, није планирала да престане са присећањем, кап кише тог дана није смела да падне. „Знаш ли ти, сине, да сам ја тих година могла да завучем руку у цеп, извучем паре и купим фићу?“ Одувек сам замишљао тај цеп као џак Деда Мраза, дубок, простран и чудесан. „Лепо нам беше, лепо, а и ти си био мањи.“

Ја сам за то време проверавао своје реченице, мумлао и схватио да сам био принуђен да потражим помоћ од мајке, која руку на срце, претерује у свему. Али морао сам, јер ми је тако било лакше да учим.

– Ја? – ставила је руку на груди и разрогачила очи. – Шта треба да урадим, сине?

– Читај црне реченице и прати да ли ја црвене говорим како треба.

– А ко сам ја?

– Нико, мама. Ти само читаш.

– Одакле да кренем? – показао сам јој прстом.

– Чекај да се сконцентришем – уздахнуо сам неопходно.

– Што се тако не концентришеш док радиш писмени из математике?

– Читај.

– 'Она ти већ рече све што ти је било неопходно да чујеш. Моје место је крај кћери моје'.

– Сестре.
 – Молим?
 – Читај шта пише, не измишљај. Поред сестре моје.
 – Је л' ти хоћеш да ти ја помажем или нећеш?
 – Хоћу али онда читај како треба, не измишљај, јер ме збуњујеш.

– А ти не звоцај.
 – А ти не глуми. Нисам ти дао ово да глумиш него да читаш. Само да читаш.

– Ја нисам ни глумила. Ја никада не глумим, Велиборе.

Расправа је потрајала дуже него ли сам одломак на којем је требало да сарађујемо, те сам на крају отео драму из њених руку. Нешто је промрљала, али мрмљао сам и ја па смо били један-један.

Представа се звала *Душанка из Ранковца*. Трагична прича о мајци три девојчице која је за време рата скривала партизана у подруму куће, у каци, и чије је ћерке четник заклао на њене очи, као и њу саму, али она партизана издала није, а који је (то нам је открио редитељ) касније раскринкан од покварене комшинице и заклан у истој тој каци. Моја мајка је рекла да никако не толерише бол, а да мене воли највише на свету и да, ако је већ обећала да неће рећи где се налази партизан, не би, свакако, погазила своје обећање, јер је она врло држала до тога, али нигде није стајало да не би могла да напише: „У подруму је, погледајте кацу.“

Ја сам добио главну улогу четника, мада ми се више допала пркосна улога Душанке из простог разлога што је стално имала текст. Ја тек три стране. Мојој мајци су сузе текле из очију када сам јој то саопштио, закашљала се као магарац, јер је држала цигарету у руци, а ја сам то схватио веома увредљиво. „Сине, па како теби да дају улогу четника? Па, ти си, сине, мршав к'о чапља. Али твоја мајка је сигурна сто посто да га нико други не би одиграо тако као што ћеш ти. И много те воли због тога“, то је рекла тек на крају када се једва сабрала од махнитог кашљања и плакања, али било је касно. Већ ме је ујела за срце.

Отац је мужевно подигао обрве, што је постало симптомично последњих година када год бих му некакву вест саопштио, и питао: „Ти четник?“ „Па нећу ваљда ћерку да играм?“ (мада је најстарија ћерка имала за лист дужу улогу од мене). „Не знам баш...“ Мене само вређају, закључио сам, али када једном буду видели свог сина у представи онесвестиће се. Ја сам се сладио једним таквим призором у којем бих их

само прескочио и продужио даље путем Академије и свих могућих драмских награда.

Три страшне недеље смо радили на драми, уторком и четвртком, понекад и суботом, ако би наш тадашњи редитељ имао слободан дан. Било нас је двадесет и двоје у представи од којих је петнаесторо отпадало на грчки хор који је по мом укусу помало неуједначено нарицао предстојеће или прошле догађаје и повремено упозоравао публику на ужасе које долазе.

Редитељ се звао Иван Бауер. Рекао сам мајци да има сто једанаест година. Када га је случајно видела испред месне заједнице где смо одржавали пробе рекла ми је да сам „будала“ и да човек нема више од „пет банки“.

Наш редитељ имао је мистериозну прошлост. Сања, најмлађа ћерка погубне Душанке, сазнала је да је завршио режију у Прагу и да је био озбиљан позоришни редитељ у Београду, али да се некоме замерио, да се борио за нешто што није било по укусу осталих, те је избачен, или протеран, због чега више нико желео, или смео, да сарађује са њим; искомпромитованост и све те нијансе мрачних сенки. То је био разлог да је спао на нас и на аматерска месна позоришта, или АМПО, како их је подругљиво звао. Увек намргођен, често поспан, редовно припит, памтим га као највулгарнијег човека којег сам упознао у животу (и поред тога што ми је отац водонинсталатер). У мојој кући се није псовало иако је све било на самој граници. Отац се контролисао у мом присуству, често неуспешно, што бих назвао баналним безобразлукима. Редитељ Иван Бауер могао би да се пријави за увреде првог степена. Једаред је расплакао хороваћу: „Можеш ли толико да будеш глупа, у курац!“. Зинули смо као неми филм, сви осим хороваће која је разумно бризнула у плач. Дрекнуо је „Не могу да вас гледам, багро једна!“, и демонстративно изјурио у ходник. Нико се није макнуо са места док се није вратио, није, јер нисмо смели. Изгледао је као да се ништа није десило. Моја мајка је закључила да је тај човек био психијатријски случај. Ја само мислим да је редитељ Иван Бауер био врло *ујечайљив* човек.

Према мени је био фин. Два пута ме је за три недеље опсовао, али ништа посебно. Први пут када сам три пута за редом погрешно реченицу и ушао са закашњењем. „Јебем те тако глупавог, умеш ли да уђеш кад треба? Да ли ја треба за руку да те уведем, Велиборе?“. И други пут када сам пошао да прикољем погрешну ћерку – „У пизду материну ако ниси најглупљи овде“, што ме није посебно насекирало јер смо за њега

сви до последњег били најглупљи. Као колектив на то смо се навикли после прве недеље. Током друге нико више није ни једном заплакао.

Како смо се навикли на њега тако смо се и смејали заједно са њим. Није био лош човек иако јесте био манијак. Једном је усред мог монолога кренуо да држи сопствени са честим наглашавањем појединих речи, како смо сретни што не знамо како је *некада* било, како је *нама* лако јер смо рођени седамдесетих, како смо *привилејовани* што нисмо знали ко је Тито, како је било на Голом отоку. То је потрајало петнаестак минута и онда нас је све отерао и рекао да се губимо кући.

Моја мајка се малчице претерано избезумила: „Шта има он против мог Тилета! Ја сам тада могла да завучем руку у џеп и да купим фићу! А шта сада могу? Завучем руку и пуфне извадим. Све пуфна до пуфне и сунцокрет. Следећи пут ако крене да ти држи предавања против Тилета ја те, сине, молим да најљубазније напустиш просторију.“ Ха!, помислио сам, кад бих смео.

И тако нам је недељу дана пред ту *кобну* суботу саопштио да ћемо имати премијеру у Народном позоришту. Да сам имао лепезу хладио бих се, јер је несвестица почела да ме дрма. Ја никада нисам у животу ушао у Народно позориште. Кад год га видим сетим се чемерних речи моје мајке која је својевремено била приморана да гледа са школом *У аџиџи* и да је и сама у агонији устала на сред представе и пошла ка излазу када је била безочно заустављена и враћена. Пошто је била питома вратила се, али се зарекла да *шакав* ужас никада неће заборавити и да ће све људе упозоравати на ту „позоришну замку“. Од тада Крлежу није могла да смисли. Када сам био приморан да читам *Глембајеве*, рекла ми је: „Не губи време са тим, сине“; а ја добио петицу зато што сам једини знао порекло и прву појаву кључних маказа! Ја и моје опасно око!

Недељу дана смо сви смо били раздрмани од узбуђења, а ја сам још и стигао да признам мајци како ћу оженити Сању чим постанем пунолетан. Скупила је уста у пољубац, цокнула и загледала се према плафону као неко кога су нагазили на чукаљ или на курје око. „Сању?“, питала ме је. „Сању“, потврдио сам горопадно, *јер љубав није срамота!* „Волим је“. „А зашто је волиш?“. „Донела ми је из Хановера сличице *Индијане Џонс* и његов постер“. „Сине“, па је уздахнула, „ти знаш да је Сања богата, да је из врло имућне породице? Врло, сине. Мама јој живи у Немачкој, тата у Африци.“ „Знам, па шта?“. „Ти имаш самохрану мајку и бившег оца водоинсталатера.“

„Па, неће она да се удаје за вас двоје“. „Сине, пара на пару иде. Шта ти мислиш, зашто ти мајка онолико воли оне љубавне викенд романе?“. „А што ми је онда донела *Индијану Цонс!*“ „Зато што си јој драг, зато што си ти један јако симпатичан дечкић, зато што и она види да си специјалан, ето зашто. И мени је, сине, Бранко одавно поклатио сликовницу *Мери Појинс* па је отишао у Љубљану да се ожени. Злато моје, сличице и постери ти не гарантују да ћеш оженити некога.“ „Ми ћемо да се оженимо и ја се надам да нам ти нећеш стати на пут.“ „Никада ти ја, сине, у животу нећу стати на пут. Ја тебе толико волим. Ја сам овде да ти отварам све путеве и једва чекам да се ожениш Сањом и да сви заједно једемо свадбену тарту.“ Ја се Сањом нисам никада оженио. После кобне представе више је нисам ни видео, јер нисмо ни ишли у исту основну школу.

Када сам баби и деди рекао да дођу на премијеру рекли су ми да морају у суботу код Надице на рођендан. Хм. Мајка ми је снужено признала да мора да их *вози* код Надице на рођендан, па не иде да онда долази на моју представу, јер би се Надица увредила. А то што ћу ја да будем *смртно* увређен никоме ништа? Рођендан почиње у осам, беше јој дубоко жао, баш као и моја позоришна представа. Отац је рекао да би радо дошао, али не може, јер... и само је спрчкао доњу усну. Није умео ни да измисли. Нисам био неко дружељубиво дете, ваљда *превише* осећајно, па нисам имао коме ни да се изјадам. А сигуран сам да позоришта не допуштају улаз псима.

Генералну пробу требало је одржати у два поподне, јер ће редитељ бити заузет предвече и доћи ће тек пола сата пред представу... у *Геронтолошки центар!*? Сви смо се забленили у њега. Објаснио нам је. „Нећемо моћи да имамо представу у Народном позоришту. Уместо тога одржаћемо представу у Геронтолошком центру. Нема смисла, оволико смо уложили да тек тако одустанемо, зар не? А и тај Геронтолошки центар има сјајни и пространи дневни боравак, таман за нас! Биће весело.“ Вешто сам прикрио своја осећања али био сам уздрман од главе до пете. Дом стараца?

– Геронтолошки центар? – заинтересовала се моја мајка.
– То је баш лепо, сине.

– Како лепо? Шта лепо? – начисто сам био незадовољан.

– Немој тако, сине. И стари људи треба да се забављају. Шта друго, јадни, да раде у старачком дому где их нико не воли? Ко зна колико њих тамо нема никога живог на свету. Ко зна колико њима нико не долази у посету. Треба им пружити мало смеха.

- Душанка није комедија.
- Сви сте основци, сине, како да није комедија.
- Ништа ти не знаш.
- Али је важно да ти све знаш, сине, и тако и треба. Ти си млад, ја сам стара жена.
- Ти ниси стара, немаш ни тридесет и три године. Ти људи *шамо* ће бити стари.
- И нису ти они криви због тога па ми се не дрндај ту и не чепати. Има лепо да ми глумиш тамо као да глумиш за мене, бабу и деду, јеси ли ме чуо?
- Нико ништа неће да чује, а ја не могу да вичем. Грло ме лако заболи.
- Ти онда замисли да разговараш са мном, сви има да те чују.

Договор је био да се окупимо у седам увече где ћемо и дочекати редитеља. Сви смо били прилично узбуђени иако нас је само њих пар дочекало – чистачица и сервирка. „Што су слатки“, то је рекла чистачица.

Показали су нам дневни боравак. И не, није био нити простран нити сјајан, то је била лаж редитеља Ивана Бауера. Скучен као гнездо, тако је изгледао. Ја сам имао све те грандиозне покрете на сцени које сам сада био принуђен да некако обуздам. У неколико наврата сам махао рукама, показивао на стоку, живину и птице, што бих сада морао да утањим како не бих ошамарио неку старију особу. Све у свему потпуно незадовољство. Намргођено сам се осврнуо око себе. Нико ме није дошао ни један родитељ, а свако од нас је имао макар по једног. До последњег су били заузети суботњим обавезама у осам увече. Мора да су сви скупа били позвани код Надице на рођендан.

Бауљали смо тако узбуђено по ходнику, из неког нејасног разлога шапутали, мада сам ја мрмљао и понављао своје реченице у паници да ћу се обрукати. Приметио сам да нисам једини јер је Јеленче на глас, без стида и срама, обнављала своју Душанку поред филандендрона. „Ја сам много напета“, признала ми је. „Не брини“, утешио сам је, „ти си професионалац, Јеленче, увек си била“. Ја о њој уопште нисам имао лепо мишљење. Мене је њено лице редовно застрашивало у сцени када треба да је убијем. Тако би ме гледала да ми је долазило да се предомислим и кажем јој: „Добро, ја бих сада да пођем...“ На генералној проби сам одлучио да током премијерне вечери избегнем њен поглед тако што ћу је гледати у образ и грозан младеж на њему. Тако ће ми сигурно бити лакше.

Тачно у пола осам, са цаком преко рамена, као проћела-ви Деда Мраз са ретким брчићима, ушао је редитељ Иван Бауер. Или је био на медикаментима или под дејством алкохола јер га тако задовољног нисмо видели од првог дана. „Велиборе, Јеленче, за мном“, и ми послушно кренусмо за њим у узан ходник иза некаквог пулта. Окренуо сам се према преосталим другарима као да ће ми то бити последњи поглед на све њих. Ретко ко да ми је од њих био нарочито драг.

Најпре је из тог плетеног цака извукао дугачку плетеницу. Прилично храбро сам прогутао кнедлу, јер сам очекивао да ће за њом извући нечију главу. Пружио је Јеленчету и објаснио како да је увије попут змије поврх главе, учврсти шналицама, које нико није имао, па јој дао мараму и рекао да је што јаче привеже око браде како јој коса не би испала усред представе. Признајем и мене би тај прозор препао. Упозорио је да што мање дрма главом. Мој задатак ће бити да по завршетку последњег убиства избацитим испред пензионера ту косурину и на тој више него симболичној ноти, завршимо драму. Преко рамена јој је пребацио огромну црну мараму која је била димензије мог ћебета. И у томе се састојао њен костим Душанке.

Мене је погледао одмерено, у јелече и кожну јакну које сам имао на себи; тако ме гледа мајка када се пита јесам ли кривац негативац у некој недефинисаној ситуацији, и упитао одакле ми јакна? „Од мајке“. То јесте била истина. Рекла ми је: „Сине, узми моју кожну јакну, боље ћеш изгледати него само са тим јелечетом.“ „Али, то је женска јакна? Има и нарамнице.“ „Женска, мушка, не цепидлачи. Лепо ти стоји.“

– Добро је да је кожна – па још извуче шубару и опанке. Опанци су ме мало запрепастили јер су били за ногу број 46, а ја сам носио 38.

– Нису ли ми превелике?

– Не постоје превелике ствари, Велиборе – а ја помислио, постоје редитељу Иване Бауеру, и те како постоје и ово је, на пример, једна *превелика* ствар, због чега сам их бојажљиво навукао на ноге и схватио да нису превелике. Биле су *ојромне*! Као да сам загазио у две колевке. Боже, па како ћу ја да ходам у њима? Ја паднем три пута до воде када навучем пераја!

– И на крају – као да је најављивао фил за рођенданску тарту, извукао је траку са кукастим крстом и навукао ми је скоро до рамена десне руке. Са шубаром и кокардом на глави, опанцима, јелечетом испод кожне јакне, нацистичком траком и блајхованим фармерицама изгледао сам као модна компилација Другог светског рата.

– Изгледаш сјајно, Велиборе, али ти фали још само ово – и завукао руку дубоко у торбу. На моје изненађење уместо ручно ракетног бацача извукао је *секиру*. Јеленче и ја се погледасмо у чуду каквом никада нисмо до тада. Уручио ми је секиру.

– Шта ће ми секира? – изненадио сам се.

– Није то *секира*, Велиборе, то је *секирица*. Нећеш дрва да цепаш – па се насмејао себи у брк. – Тако ћеш изгледати страшније. Ништа са њом не ради, само је држи и молим те, пази да ти не испадне – па застаде. – Јако сам задовољан како изгледате.

У пуном сјају, ја са *џом* секиром која ме је помало накривила надесно, појавили смо се пред другарима. Реакције су биле од изненађења до кикотања. Редитељ Иван Бауер само је једном рекао: „Тишина и на своја места“, и сви замреше. Он је требало да игра четника, не ја.

Стари људи кренули су да пристижу са свих страна око петнаест до осам са изузетно доброћудним осмесима. Редитељ Иван Бауер сакрио је Јеленче и мене иза лифта и рекао да смо ми изненађење које се не сме унапред открити. Јеленче ми шапну да ћемо сигурно почети са представом у пола једнаест како ови пензионери миле. Ја сам помислио да је и магла бржа од њих. Причинило ми се да једна жена никако не хода, али се најзад и она померила са места.

И време је било да започнемо, а то време било је осам и петнаест. Стомак ми се спрчкао, желудац отежао и сав сам текст заборавио. Када смо пошли до улаза Јеленче ме подсети на *веома значајну* секиру. Стајала је наслоњена на столицу. Запитао сам се да ли су и четници имали оволику трему пред излазак у јавност? И како, уопште, изгледа четник?

Када је Јеленче зашла међу старце и старице у лику Душанке остао сам сам у ходнику, залепљен за зид и рекох да гвирнем и погледам на шта све то личи и како се онолики хор умувао у тако ограничен простор?

Сви старачки погледи били су упрти у Јеленче и младог партизана, а ја сам на брзину закључио да је са десне стране сале збир година хиљаду, са леве преко хиљаду а право напред, испред прозора, око петстотина година. Све укупно у сали је било више година него година у којој смо били – у таквом једном часу ја сам се бавио математиком, ја који сам био страшно резервисан према том предмету. Ја сам волео географију; сви ти главни градови, лепе реке, картографија, географска квантитативна методологија, лимнологија, геоматика, потамологија, шуме и горе, треба то све проћи.

Редитељ Иван Бауер био је мудар редитељ. Распоредио је чланове хора дуж зидова тако да је сваки хориста стајао иза понеког старца што је изгледало као да у прстену стежу пензионере старачког дома – као призор из филма Вељка Булајића. Сам редитељ Иван Бауер завукао се у ћоше поред прозора.

– Шта ће ти та секира?

Препао сам се и схватио да непознати човек стоји до мене. Као сабласт, био је обучен у бело и са напућеном доњом усном опрезно посматрао моју секиру.

– Ја сам четник – шапнуо сам.

– Па шта ће ти, онда, секира? – ни њему није било јасно.

– Да изгледам страшније. Ваљда.

– Пази како машеш њом да не повредиш некога.

– Ја само треба да је држим. – не волим када неко сумња у мене, јер то није лепо.

– Мислим да на тебе чекају – погледали смо заједно ка сали.

Каснио сам. Завладала је најозбиљнија тишина када сам улазио на сцену, као у биоскопу када прође шпица. Нисам смео да погледам у редитеља Ивана Баура, јер бих онемоћао и испустио *оружје*. Како ме Јеленче погледа дошло ми је да дигнем руке од свега и побегнем на Надичин рођендан.

Грозно беше то што је заиста владала *права* тишина. Ја је као такву не познајем, чак ни из биоскопа – тамо се неко увек смеје или добацује, што нарочито не волим јер ми одвлачи пажњу. Још грозније је било то што су сви очекивали моју прву реченицу. Лако је њима било, а ја је се уопште нисам сећао. Сви ти погледи, сва та очекивања баба и деда... Но, Јеленче понови своју и ја се присетих онога што сам имао да кажем. И моја улога тиме отпоче.

Редитељ Иван Бауер нам је објашњавао да не треба да гледамо у публику, нарочито не у оне најближе, јер би нас то омело. Грешком, ја сам бацио поглед на први ред испуњен бабама и страва и ужас ме уздрмаше, жмарци ме прођоше. Нисам им био симпатичан. Једна је била толико намрштена да се забуљила у мене и само што се не придигне и саопшти ми нешто. Та је држала и длан преко уста; типична слика притајеног ужаса са слика Марти Мистерије. И шетала је погледом у *шроулу*: моје узбуђено лице, кукасти крст, секира. Дошло ми да се извиним жени из неког непознатог разлога, али ме Јеленче престрави својим реченицама у којима је тврдоглаво одбијала да открије положај партизана. Негде сам тада схватио да *мене у овој сали нико не воли!* Тада и ту сам се

заклео да ја *више никада* нећу да прихватим улогу која није по укусу публике, па макар био и најстарија сестра!

И дође моменат када одузимам живот ћерки Сањи, грабим је увежбано за раме, она рида, али рида поносито, кад ето ти оне бабе, оне *забезекнуше* са дланом преко уста, жена цикну, јакну и поче да цвили.

– То је он... – па се климаво подиже, а све се руком ослања о столицу. – Он је... он је... – а другом на мене показује као да нико у сали не зна о коме прича. „Он је, он је“, и трас, паде и тресну о под.

Кошмар у старачком дому.

Изгурали су нас у ходник док си трепнуо, а старци и старице су се у јауцима окупљали око растурене другарице на поду. Редитељ Иван Бауер је изгледао помало изгубљено, мада прилично храбро је остао поред баке коју више нисмо могли да видимо. Издао је наређење да се склонимо, да станемо поред филадендрона, Адама и Еве и да не мрдамо док нам се не каже другачије. Нисам имао појма где ми је била секира. Људи у белом су јурили поред нас и у осам и тридесет пет чули смо некога ко је заплакао: „Преминула је.“ Тада сам ја ставио *свој длан преко својих усана*.

Као најгори кривци сви до последњег смо, скупа двадесет и двоје, оборили главе. Зар је овако нешто могуће усред осамдесетих година? Знао сам да ћу завршити на бесконачан број година у затвору или Дому за малолетнике, којим редом то већ нисам могао да знам, али сигурно јесам знао да ме мајка оваквог, *убицу*, неће хтети у кући под истим кровом. Да заплачем од муке било ме је срамота од глумачког ансамбла, али ми тада први пут јасно сину. Ја сам убица! Ја, Велибор, убица? Како је то могуће? Како *ја* који знам комплетан текст, са све кинеским дијалогом, Индијане Џонс из његове друге пустиловине!?

Стигла су кола хитне помоћи, па полиција. Једва сам се одржавао на ногама иако сам неколико пута већ пролазио кроз несвестицу док су сви живи одмеравали моју шубару и кукасти прст. Чак су и опанци привлачили пажњу. Поред мене, опазио сам, Јеленче се помало хистерично поигравала са плетеницом; сву је живу ишчупа. Запитао сам се где ли су ми патике и да ли овако изгледа секта о којој сам неколико пута слушао? Од свог тог силног отварања и затварања улазних врата постаде мало свеже у ходнику; још и упалу плућа да наувучем.

Задржали су нас непун сат. Редитељ Иван Бауер причао је са полицијом која се често освртала и гледала у нас, што је

било непријатно. Како би они погледали у нас ми би групно погледали на другу страну. „Робијаћу. Затвориће ме и ја сам готов“.

Нисмо писнули док су износили колицима баку покривену чаршавом. Ја сам гледао у врх својих опанака и слушао како колица неподмазано шкрипућу и односе један живот дубоко у ноћ. Већ сам постао грозоморно знојав јер је било превише топло у јелечету и кожној јакни. Чим би ми се на тренутке вратила свест, вероватно због дехидрације, очекивао сам ми неко приђе и саопшти: „Ви сте Велибор тај и тај? Ухапшени сте за првостепено убиство са предоумишљајем. Крените за нама, јер вас водимо у затвор или Дом за малолетнике.“

– Да ли некога треба да одвезем кући? – редитељ Иван Бауер звучао је уморно, али и зачуђујуће људски. Како нико није подигао два прста рекао нам је да се разиђемо, похватамо аутобусе и да се видимо наредног уторка у осам увече. Ја сам изашао у опанцима.

У кући никога нисам затекао па сам сео, устао, пресвукао се, па поново сео и набио главу у руке обнављајући страхоте призора и звука: „Он је, он“, са оним катастрофалним треском. Нисам ни вечерао и био сам мртав гладан још пре сат времена. Воду нисам могао ни да сркнем, јер ми је грло било сведено на пупак. Ја сам, заправо, био у стању дубоког ужаса.

Мајка ми се појавила око једанаест увече и изван сваког очекивања, њеног и мог, потрчао сам према њој, загрлио је и почео, од све бруке и срамоте, да ридам и плачем у налетима и да кроз грцање понављам како сам вечерас убио једну жену. Мајка ми се нашла у чуду, јер тако нешто није од сина очекивала. Коју, где и у колико сати, била су нека од њених основних питања. Вештином управљања, како само мајчина рука уме, сместила ме је у фотељу и болно се загледала у моје надувено и узаврелим сузама обливано, али и даље јако лепо лице.

Све сам јој објаснио, нисам скривао никакве појединости, јер ми се никада нисмо лагали, осим када би смо валцерисали око неких истинитих података. Проклињао сам свој таленат, чак га и љутито опсовао – мало је фалило да и песницом запретим небесима. Ни једном ме није прекинула, а имала је безброј прилика, јер сам морао учестало да шмркћем и бришем нос. Ни једаред није климнула главом, али то је био већ њен устаљен систем саслушања – никада не знаш шта ти мисли па се на крају пренеразиш кад је чујеш.

– Сине мој – топло ми је рекла. – Ниси ти никога убио. Та бака мора да је била јако стара и болесна, сигурно је имала проблем са срцем. Неки проблем мора да је имала јер не може тек тако неко да устане и падне мртав. Такве се ствари, сине, дешавају када је тело сасвим покварено. Нешто окине у њему и ето шта се деси. Треснеш, паднеш, разбијеш се и умреш.

– Ја сам то окинуо! Због мене је треснула.

– Ниси ти, сине, ништа окинуо. Да јеси, нас двоје би сада причали у затвору. Ти причаш као да си прегазео жену аутом. То је био само несретан случај, врло тужан, али несретан случај. Мени је јако жао што си ти тако нешто доживео али буди сигуран, срећо, да је тој жени још теже било. Она је била та која је умрла. Немој себе да убеђујеш у нешто што није. Ти имаш ту необичну особину, немој сада. Нагледаћеш се још ко зна колико грозних ствари у животу.

– Како то мислиш? – престао сам да плачем одједном. Замислио сам гомилу мртвих баба и деда око себе.

– Велиборе, није живот састављен само од лепих ствари. Ту су и ружне. Све у свему, када једног дана ставиш све то на вагу, схватићеш да највише има...

– Грозних! – дошло ми да наставим да завијам од муке.

– Не, сине, досадних. Ово што ти се десило је јако ружно, али ниси ти крив. Мајка би ти прва рекла да јеси.

– Али викала је: „Он је, он“! Показала је *баш* на мене прстом! Овако! Ниси била тамо, ниси видела! – испоставило да је моја мајка *заиста* била на Надичином рођендану.

– Ко зна шта је јадна жена видела. Можда је видела некога ко се, давно, много огрешио о њу, можда некога ко је за време рата било лош према њој, а можда јој је само дошло време, сине, и поклопило се са твојом представом. На жалост.

– Можда да нисам био толико уверљив... можда се онда не би сетила ничега јер, мама, она је *баш*, *баш*, била стара. Онако, *изистински* стара, знаш? Дупло старија од бабе – дошло ми да наставим са сузама. – Проклет био мој таленат.

– Некада се деси да једна ствар повуче другу, ланчана реакција. Да лимун није постао плеснав никада не би пронашли пеницилин.

– Али то је добра ствар, ова није.

– Тачно, али су обе случајности. Ниси ти ни за шта крив и ниси ти никога убио. Ти си члан драмске секције, што значи, сине, да сте *сви* тамо били, не само ти. Можда је Јеленче подсетила на нешто? Можда уопште није било до тебе. Али, сине, ако је и Јеленче, није ни она крива.

– Ми смо је колективно убили, то смо ми урадили. Она се поистоветила са представом и зато је жена пресвисла.

– Не лупетај. Ја сам се поистовећивала са Мери Попинс па ми није пало на памет да чувам туђу децу. Ти си ми такав сасвим довољан. Када се поистоветиш са нечим, сине, то траје на кратко, било лепо или ружно, али те окупира на један тренутак, дође и прође и остане успомена, лоша или ружна, али се вратиш у живот какав те чека. Не може то да ти изазове срчани удар. То уради болест. Пре или касније она би отишла на тим носилима.

– Није морала због мене пре.

– У тим година, Велиборе, нема неке разлике.

– Мислим да не знаш шта причаш, мама.

– Могуће, али знам да ти ниси убио ту жену. Ти си, Велиборе, много добро дете и ја те нисам васпитавала тринаест година да убијаш по старачким домовима.

– Ја ово никада нећу заборавити. Ово ме је тако уздрмало да не знам како ћу у понедељак у школу.

– Заборавићеш. Колико сам ја гадних ствари прошла, а ето данас се сећам само једне. Заборави све, сине. Порастеш, заљубиш се, ожениш. И у понедељак идеш у школу.

– Мислим да ја више никада нећу бити нормалан.

– Сине, ти ника... – застала је у сред реченице. – Шта је са драмском секцијом? Хоћеш ли наставити и даље да глумиш?

– Друге ми нема – слегао сам раменима.

– Како мислиш, сине, друге ти нема? – извила је обрве и скупила уста. – Јеси ли ти у обавези да глумиш? Да ли те редитељ Иван Бауер приморава да долазиш?

– Морам да глумим. Нема ко други да игра главне мушке улоге.

– Аха – промумлала је моја мајка и загледала се у своје нокте. Отпратио сам њен поглед и по који пут се запитао зашто јој је лак на ноктима увек био до пола изједен? Зар не зна да то није лепо на око?

Тог уторка нам је редитељ Иван Бауер, у загробној тишини, објаснио да је жена доживела мождани удар. Имала је деведесет година и две године је провела у концентрационом логору; наводно, људи који су провели више од годину дана логоровања, и уз то доживели да изађу из њега, доживе дубоку старост – тако је, барем, тврдио редитељ Иван Бауер. Додао је мусаво на крају: „Зато ћу ја још педесет година да живим“.

Сви смо били тихи. Нико није био директно оптужен, али је редитељ Иван Бауер закључио да је *можда* било погрешно да једну такву *шешку* представу изводимо на једном *шако*

крхком месту. „Њој није гинуло умирање, али *можда* драма није намењена старијем свету“, намрштио се. „Та сигурно не би постала млађа, али вероватно би још који месец прегурала, то је истина. Прошла је два срчана удара... али ипак... месец-два у животу некога ко има деведесет година и није бог зна шта, зар не? Двоје људи је током филма *Истеривач ђавола* умрло од срчаног удара па нико није окривио редитеља и глумце.“

Значи овај ансамбл је убио несретну жену, закључио сам и задржао сузе. Постао сам емотивнији од како сам учествовао у групном убиству.

Застао је на тренутак са монологом, дебело се у све нас загледао, од првог до последњег – ја сам био негде у средини поред Сање. Учинио ми се да је постао тужан, можда и сетан. Мислим да је био јако усамљен човек. Нико од нас није прозборио ни реч. Изгледао је на тренутак као неко ко нас, не могу да кажем *воли*, али неко коме смо постали *необично* драги због *нечега* што нас је *неочекивано* зближило и сада не зна како да нам то саопшти, како да нас на то *приприми*, а да задржи свој пређашни кредибилитет и ауторитет у нашим очима.

– Потпуно сте бескорисни – климнуо је главом. – До последњег. Нула талента, непостојећа харизма. Све да вас скупим и саберем ни за просечну глуму нисте. Мучно ми је било да радим са вама.

Био је то наш последњи сусрет са редитељем Иваном Бауером и мој са Сањом. Моја мајка остала је равнодушна на информацију да се повлачим из света глуме, отац је и заборавио да сам икада био члан Драмске секције.

Онда сам једног поподнева улетео весео, ведар и на крилима ветра, чак и распеван. Мајка се борила са некаквом фотографијом – сецкала је и лепила нешто, спајала три у једну, правила је *колаж*.

– Чик погоди! – усхићено сам скакутао око ње специфичним корацима.

– Шта ти је, што скачеш тако као замајан?

– Погоди, погоди!

– Велиборе, руке су ми до лактова у охо лепку, немам времена да погађам. Шта је било?

– Учланио сам се у Фолклорну секцију! Имамо прву пробу сутра у осам! И немој тако да ме гледаш. Кажу да сам *ужасно* талентован!

Гжејој Валчак

ГОРОСЕЧА И ЈЕЛА

Горосеча ми
оштро игра око стабла.
Сјај чворова лети к мени,
у руке ми момче пада.

На кожи му сјај чворова,
удови у зној огрезли.
Док ме мази секирчетом,
слатка смрт се у ме гнезди.

Горосеча плах ме, нетом,
благослови секирчетом.
Нагло спаде ми одора,
лете луч и нежна кора.

У наручју шумског валса
приближава мом се лицу,
већ ме хвата око паса,
припрема ме за ложницу.

Пред ноге ми изненада
клече млађан горосеча,
као просац збори: сада
хоће са мном да се венча.

Горосеча плах ме, нетом,
благослови секирчетом.
Нагло спда ми одора,
лете луч и нежна кора.

Повијам се, дајем грану
руци зорног љубавника,
колена му, на пропланку,
смола шкропи с мојих кика.

Већ се љуља свет у мени,
све је ближе млади женик,
на кожи му сјај чворова,
зној се зрни попут града,
још ме једном секирчетом,
о што лепо небо пада.

Зграбих драгог, сва занета,
у последњем плесу свом,
бежао је од заплета.
Скупа хруписмо на тло.

Ишчупах му срце гордо
и препових риђим шалом,
да заувек, верен годом,
горосеча буде са мном.

МЕЛАНХОЛИЈА

То је меланхолија
можда од белог зеља,
од пута који у бескрај гузеља.
Јецаће звона над граном што сахне.
И ја сам већ прошлост, схватим и уздахнем.

НАСЛИКАЋУ СЕБИ САН

Насликаћу себи кеј,
поринути у ноћ смех
и примити у наручје хук.
Полетеће крилато бродовље
у бескрајну машту као снопље,
засуће ме бојама и звуком,
што у зору потонуће с луком.

И нека се вал за валом точи,
најлепше је кад затвориш очи.

Насликаћу себи сан,
насликати ноћ и дан,
нереалне к'о цели мој свет.
И летеће ветрењаче молон,
људи ће се волети около,
стопала ће моја море прати,
а ја тада сликаћу, сликати.

И нека се вал за валом точи,
најлепше је кад затвориш очи.

Гжегож Валчак је спретни измирител традиционалног и модерног. Рођен 1941. у граду Пулави близу Варшаве. Докторирао из области синтаксе. Радио је у Институту за пољски језик Варшавског универзитета. Од 1981. до 1985. Био је лектор на Филозофском факултету у Београду. Аутор је више романа и збирки поезије, као и драма и стручних књига, а написао је и либрето за прву пољску рок оперу *Наја* која је извођена седамдесетих година у његовој земљи. Добитник је више награда на књижевним конкурсима у отаџбини и код нас.

На српски су му преведени романи *Дневник сујружника*, радио драма *Пацов*, збирка песама *Ламенти за мајком*, те стихови и хумористички прилози у периодици. Међу његовим препевачима (како је он у шали говорио) спада и моја маленкост.

Објавио збирку стихова *Вишражи*, романе *Дневник сујружника* и *Оаза*, позоришну драму *Сове* и радио-драму *Бајке о добрим дусима* и *Какџус*, као и либрето за рок оперу *Наја*. Нарочито су запажене његове варијације на народне теме.

Превео је многе наше песнике, а недавно је на пољском објавио и антологију српских песника

Францшишек Лијка

БИОГРАФИЈА

на малој станици
на обали ваздушног мора
лаким покретима премешташ предмете
мењаш мапу завичаја
прстом по ветру црташ знаке
слово што подсећа на мајчине груди
контуре будућег тела
строго пазиш на кућни ред
око тебе је стално та иста
земља и трава

у ноћи разговараш са прецима
рукујете се под земљом
где палеолит преврће кости бика
тражиш родослов
и добијаш сметен одговор
један говори о ваздуху
који је тежак скоро као земља
други ти даје телефонски именик митова
трећи те пита
за резервне делове тела

у међувремену на свим спратовима
искачу осигурачи
свако иде својим чудним путем
речи нам нестају
као слатки мехурићи из уста дебила
на хоризонту је нова револуција
црвених крвних зрнаца
у врту миришу румене јагоде
и ти си још увек крхка
као дах
међу стакленим саксијама мраза

но стара европа већ не зна
где јој је тело а где глава
много расправља на пуним трговима
а мало каже

увек нешто жарко жели
мало секса мало крви
да би се чистио трипут дневно
себе узима као лек
изјутра у подне навече
у кратким радостима заборави на себе
и затим поново ни из чег
створио свет

и негде дубоко у месу
чујеш глас
дезоксирибонуклеарних киселина
твој брат Хомо сапиенс
трчи по равној савани
кроз наносе чистог ваздуха
ослобођен од метафоре
баца копље право у средину
сунчаног круга
о како је близу
од зрнца песка до микроскопа
опет загледаш у себе
и ништа не разумеш
аматпмија физиологија психологија
густина је све гушћа
оставимо лавиринт
оставимо Крету
море је отворено нон-стоп
као породилиште
лаки поветарац пуни једра једрењака
на унутрашњим површинама
хоризонт узмиче пред нама
као цеста до нестварног

а ти стално стојиш на малој станици
на обали ваздушног мора
усред клизавих таласавих ветрова
речи бацаш против ветра
крила ветрењача се врте
у ритму хеза све брже
и за то време колеге графомани вредно пишу
литература буја
плесан обраста све интимно

али ти се не предајеш
верујеш у граматику
на птичијим крилима
и побеђен певаш
на дну мора
рибљим гласом
покретима и додирима шириш
простор речи

а можда само гуташ ватру
у циркуској арени
без осигурања

САУНА

сви хитају у сауну
као након циче зиме
као да топлота исцељује
скривене ране
као да унутра седи го
дебели бог

кожа по кожа
спадају полако са нас
као листови са дрвећа
у колутовима паре
над усијаном пећи

тело подрхтава
као хладетина
сви мисле на прочишћење
на грехове и подвале
и једва се ослобађају
прљавштине

Франтишек Липка један је од најизразитијих представника словачких песника. Рођен је 1946. године у Братислави.

Објавио се збирке стихова: *Пошера* (1971), *Језеро* (1976), *Земља на језику* (1978) и друге, а *Орфеј на бициклу* (1980) представља доказ његовог високог напретка. Ту је аутор сучелио фрагменте античке културе и сензибилитет модерног човека, критички сликајући нарави и начела савременика. Сматрају га неокласицистом.

Песма *Биографија*, на пример, могла би се унеколико схватити и као анти-лирска аутобиографија допуњена јаком дозом ироније.

Феро Липка је познати слависта. Био је лектор на Филозофском факултету у Београду. Успешно се бави се дипломатијом. Службовао је у Словачкој амбасади у Београду, а био је одређен да надгледа Референдум у Црној Гори.

Сем поезије, бави се превођењем са српског, македонског, хрватског и словеначког. За преводилаштво је добио награду Пен клуба. Захваљујући Липки, словачка публика се боље упознала са делима Ива Андрића, Милоша Црњанског, Тина Ујевића, Меше Селимовића, Миодрага Павловића, Љубомира Симовића...

Камил Маржик

СОНЕТ О ЉУДСКОЈ НАДИ

На столу с писаћом машином хује лета.
Палета, нешто књига, цигарете.
И све, као дим, кроз чунак света,
навише, ка сунцу, зачас узлете.

Зелени будилник природат нашој нади.
Гура нас у замор, буди нас и диже.
На испаши време кад роса охлади,
ватра нам казаљке и руке полиже.

Лето палетом расцвета сенокос.
На крај шуме огањ, човек кали младост.
Гради дом срни, расплиће гнезда змија,

Хвали пламен, гуши се штипљивим димом,
Увек наново буди се мушком римом –
Зеленом надом са жаром што сија.

СОНЕТ МОЈОЈ ЖЕНИ МАРИЈИ

Кад ово пишем, мислим на тебе.
Падају звезде, не устаје свитање,
док једном опет не дођем са питањем:
зашто моје небо с тобом не зебе.

Звезде воле да кажу.
Виде – не виде,
не виде – виде –
опсене у сну се слажу.

Више него жеља, боље једно јемство.
Човечија рука се руци дадне.
... Пада звезда. Звезда мора да падне!

Као да путем празници пролете.
Човек годину за годином плете
у стално, хвалоспевно бекство.

СЛИКА СА СТЕНОМ И ЛОВЦЕМ

Слика са стеном и ловцем
одлази у галерију,
а ми се затим
(опет) пунимо
својим (јутарњим) чајем
да би (опет) одлазили
до галерија
слика са стеном и ловцем
као сунце,
(опет) цртајући
слике са стеном и ловцем
при својим (вечним) јутарњим чајевима

Камил Маржик рођен је 1946. године у Новој Вчелници. Апсолвирао на Педагошком факултету у Чешким Буђејовицама. Ради(о) у Прагу, у култури.

Преводи са пољског, хрватског, српског и бугарског.

Године 1974. објавио је збирку *Али...*, а 1978. поему *Велики концерт, која је, заштим, екранизована за ТВ*.

Заступљен је у неколико зборника поезије, као што су *Похвала Јужне Чешке* и *Сазвежђе ауроре*. Посебно је запажена његова збирка *Рођење* у издању Младе fronte.

Интересантно је да Маржик не покушава по сваку цену да буде ултрамодеран писац. Напротив, радо ће се послужити, на пример, формом сонета и римом, ако му се учини да ће тако потпуније изразити своје расположење и поруку.

Живи и ствара у Прагу.

Препевао са пољског, словачког и чешког језика и белешке сачинио:
Радомир Мићуновић

ТУМАЧЕЊА

Мирослав Радовановић

О ФЕНОМЕНУ ОНЕОБИЧАВАЊА У РОМАНУ ЛУЗИТАНИЈА ДЕЈАНА АТАНАЦКОВИЋА

(Дејан Атанацковић: ЛУЗИТАНИЈА, *Бесна кобила*, Земун 2017)

Роман *Лузитанија* Дејана Атанацковића у центар свог интереса уводи психијатријску болницу у Београду у току Првог светског рата и њеног начелника др Стојимировића превазилазећи његову стварну историјску улогу и дајући му нову димензију. У времену расула, опште пропасти, разарања, смрти, геноцида, др Стојимировић покушава да спаси један „чудесни брод“ који плови на немирним таласима, да заштити своје најрањивије пацијенте из изолованог и посебног света,

али истовремено он се бави медитацијама и држи предавања која указују на подмукло дејство глупости, поткупљивости разума, али и лудило које понекад може бити спасоносно и у служби очувања људске личности:

„Када би у историји остала упамћена, а то се свакако неће догодити, ова би лудница извесно вековима била пример најуспешнијег државног пројекта на овим просторима. Овде се укида однос супериорности и подређености између две узајамно најнеравноправније класе: оних који су субјекти дијагнозе и оних који дијагнозу постављају. Ми немамо сумње да ће се на овом поднебљу ствари с временом погоршати, ма како сада катастрофално изгледале. Време ће донети ратове којима се неће видети крај чак и када буду годинама окончани. Злочин ће остати у темељима државних творевини-

на, јер ће свака настајати на основу мржње према претходној. Лузитанија се, напротив, рађа без историје, без прошлости, у окриљу лудила, утемељена стигмом болести.“

Атанацковић је градећи лик др Стојимировића мало узео из докумената, односно аутентичне историје, а више се препустио фантазији и машти стварајући високоморалну и емпатичну личност која вешто и крајње рационално успева да из сурове стварности извуче једно особено острво. У много чему роман *Лузитанија* се тематски приближава знаменитом остварењу Томаса Мана *Чаробни бреј*, санаторијум испуњен необичним личностима, појавама и предметима, острво довољно себи, свет измештен и посебан:

„Самим тим Лузитанија се не идентификује ни са каквом територијом. Она је налик лепрозним друштвима средњег века, која уосталом још увек постоје на разним крајевима планете. Сведени на оквиру туђег страха, преостаје нам само да се загледамо једни другима у лице и свакоме будемо огледало, као што смо већ огледало сваком ко је с нама икада имао посла. Нема, наравно, ничег аутентичног у нама. Лудило само по себи није никада аутентично, увек је само одраз туђих страхова и опсесија, а наша државотворност управо је исход чињенице да је свако одувек у нама могао да види најгори део себе.“

У роману *Лузитанија* третман ликова подлеже вртлозима једне надахнуте комбинаторичке игре где др Стојимировић, Теофиловић, Арнот, Кодек, Липтон, Хумболт... остварују судбине које се уливају једна у другу, задржавајући имена, али мењајући улоге. Безброј варијација натопљених чудом и фантазијом улазе у ситуације које започињу уверљивим и препознатљивим основама да би врло брзо „потонули“ у фиктивно. Јунаци-фантоми претварају се у носиоце неискрпности и мноштва улога – посебно видљиво у остварењу лика Теофиловића. Писац заснива причу која је сва у знаку наративног експеримента и стално стреми преко граница искуственог и комбинаторички заснованог фантастичног квалитета. Творац *Лузитаније* успева да оствари принцип имагинирања у прозном изразу поседујућом фантастиком која често доминира у наративној структури. Његова фантастика у ткиву романа постаје услов за развој догађаја, то је заправо функционална фантастика која се развија и остварује у различитим смеровима. Историјско време остаје само назнака, погрешан смер који фантастика преводи у нешто

сасвим друго. Историјске фабуле утапају се и губе у сегменту „могућих и вероватних фабула“ фантастичног и непредвидљивог тока. Ово омогућава да овај роман има поетско-митоепски слој који израста у неку врсту засебних партија чисто метафизичко-симболичног устројства. Први план остварења мимоилази и превазилази устаљену наративну форму нашег романа тако да можемо рећи да је овај роман у нашој књижевности творба изолованог и привилегованог чистог принципа имагинације и фантазије:

„Господин Теофиловић ће касније, у тренуцима посебне разговорљивости, доктору Стојимировићу описати своје сусрете под земљом, колоне разноврсних полазишта и порекла које је подземна организација водича усмеравала у жељеном правцу. Било је ту, наиме, читавих запрега, коња и мазги које су теглиле људе и ствари, групе здружене сродством или интересом, читаве породице и еснафе, позоришне трупе, трговце уметничким делима и психијатре, циганске музичаре и узгајиваче егзотичног растиња, а са њима и черге са огромним филиадендронима и мухоловкама, музичким инструментима, библиотекама и медицинским алатима, скупоценим уљима на платну, блоковима цртежа и гипсаним калупима за изливање бронзе.“

Оно што карактерише *Лузитанију* је нераздвајање чињеница и фикције у ткиву романа. Писац Атанацковић историјске чињенице и документа подвргава ономе што су руски формалисти називали „онеобичавање“, претварање познатог у необично, чудно и фантастично. Егзактна наука проверене, доказане и прихваћене чињенице дезорганизују се, уобичајена перцепција света претвара се и преображава у нешто друго ствара се свесно, намерно изазвана „пукотина“ кроз коју се свет упознаје преко нових, фантастичних чињеница и фиктивне надградње. Из наслага историје извлаче се чињенице које се преображавају, на њих се баца ново светло и даје им се измењено значење. Писац трага за новим и проширеним значењима историјских догађаја. Књижевним средствима, једном новом поетиком, хаосу историјског и људског постојања даје се надграђена и фантастична димензија. Тако „животна прича“, „неостварене историјске чињенице“ превазилазе своје значење и поетичном надградњом, интелектуалним напором и притиском шире свој круг и добијају семантичку сложеност. Чињенице су дате као истините приче о животу др Стојимировића, Теофиловића, Арнота, Ходека...

али чудесни и фантастични детаљи наткривљују догађајну историју, замагљују стварне чињенице и свему дају призвук чудних и нестварних околности. Прошло се претвара у реконструкцију тајанства, ново и проширено значење, стварање илузије која постаје примарна, сама себи циљ:

„Дешавало се, додуше, да су живи пред њиме наједном мењали стање и с прострелном раном на челу или гранатом преполовљени за трен постајали погодни саговорници. Према списима доктора Стојимировића, ти су разговори, мада несумњиво руковођени Теофиловићевим књижевним и архитектонским наклоностима били необично практични (ма колико се неком разговор с мртвим војницима чинио непрактичним) и господин Теофиловић је тако сазнавао бројне појединости о подземном свету, теми, уосталом, врло популарној на прелазу векова. Попут упућеника у стазе што воде ка Јелисејским пољима, мртви су Теофиловићу, указујући додуше на правац ка Београду, с којим су, како се испоставља сви били једнако добро упознати, саветовали којим рукавцем да се упути, где да потражи тајни улаз у земљу, на ком подземном излазу да се освежи водом, које речи да изговори уколико му се поставе питања.“

Атанацковић у роману *Лузитанија* реконструкцију фактографско-документарног претвара у сплет „нових мера“, продор ауторских дигресија и надградњи које подразумевају „неочекивани угао“. Његово стваралачко исходиште у знаку је потраге за обухватним и многоструким вишесмисленим казивањем у коме се биографије јунака рашчлањују у фантастичне детаље, а „привилегована идеја“ трагања за дубљим и смисленијим значењем људског живота и посланија добија на замаху и значењу. Чини се да се унутрашња прича напаја на историјском материјалу који превазилази себе свесном трансформацијом и фантазијом. У симболу појаве животиња, препарата из природњачком музеја писац остварује митопетске вредности. Вашари, лутке, чудесне животиње, људска бића са животињским главама – главама зеца, лисице, медведа, јазавца призивају гротескну фигурацију као на сликама Леонида Шејке. Митопетска вредност симбола и асоцијација шири свој круг. Фиктивно-документаристичко, окупљено око психијатријске болнице у Београду за време Првог светског рата, претвара се у литерарни подухват гротескне луткарске представе набијене митопетском симболиком. Симболичне вредности и значења прелазе у први

план текста. Могућности литерарне артикулације досежу највиши ниво и отвара се нови видокруг приче која доноси митску боју, симболично чини наративне слике још наглашенијим у односу на историјско-реално:

„Потребно је истаћи и то да миш-Читрагупта, по Теофиловићевом схватању, није ни у једном тренутку престајао да буде човек-Читрагупта, макар у потпуности стицао мишије обличје (о коме, додуше, Теофиловић никад не извештава као визуелном доживљају, већ он просто зна да је Читрагупта у мраку постао миш), те да је својим преображајем постигао тек нешто виши степен људскости: постајао је, наиме, човек вредан пажње.“

У роману *Луизијанија* често се јавља иреално у стварном. Тако се образује посебан ефекат чудесног и фантастичног. Померена значења се модификују у животима др Стојимировића, Теофиловића, Арнота, Ходека... преко граница зачудне и парадоксалне имагинације. Фантастика, чудесност, онострани свет изграђује се у ткиву романа наспрам нефантастичног, реалног света смештеног у простор и време Првог светског рата. Решења и остварења чуда дата су у роману у изврнутом светлу, у паралелном пољу хипотетичких, односно другачијих могућности. Тонући у иреално, писац остварује комбинаторички поступак који значи умножавање, многостручавање преко граница омеђеног и одлазак у неку другу димензију. Атанацковић својим романом не даје стање утисака којима је нешто докучено, разрешено, коначно остварено, већ слика стање које је збркано, дато у назнакама, слућено, чулно. Догађаји, ствари, појаве нису размршене, већ растављене, смисао се губи у вишезначности, он се више слути него што се открива. Свет романеске замисли Дејана Атанацковића није „једноставан“, већ замршен, значењско исходиште стално измиче, а људска судбина се остварује у многозначности. Писац остварује причу која је иреалнија од фикције, изворна прича сачињена је на фону познатог материјала који се надграђује и обртима постаје чудесан и иреалан. Игра опозитности стално је присутна, стварни јунаци попут Теофиловића и Арнота претварају се у фикцију и заблуду, јављају се на размеђу стварног и нестварног. Премоћ чуда над разумом постаје образац и обележје ове прозе: „У постељи, зачудо неупрљаној крвљу, лежало је грофово огромно, распорено тело, а у том раскошном трупу, расеченом попут дивовске рибе, пред поданицима се пружао поглед

на утробу сасвим налик брдовитом пределу: шумарци и ливаде, речица што је протицала благом долином, осунчани воћњаци и поља, а онда спазише најпре своје село, а затим и суседна села, јер читава грофовија беше израсла у грофовом трбуху. И премда је све наизглед било исто, сваком би јасно да је тај крајолик другачији, попут неког доброг огледала.“

Дејан Атанацковић својим романом границу између прошлости и садашњости не дефинише на основу знања омогућеним историјском дистанцом, већ на основу продора прошлости у наш садашњи живот, где се прошлост оглашава бројним продорима „потиснутог и заборављеног“. Нешто што је било под велом заборава враћа се и испољава трауматичним доживљајима, архетипским страховима који се нису упокојили и враћају се у виду повратка познате историје коју писац продубљује враћањем света с ону страну историје насељеног духовима, вампирима, митским бићима, чудесним и преображеним животињама.

Душан Стојковић

ПЕСНИЧКО СВОЈЕВАЊЕ СЛОБОДАНА ЛАЗОВИЋА

(Слободан Лазовић: СТАРАТЕЉКА СЕНКА/ ВАЗДУХ НА НОСИЛИМА, Просвета, Београд 2016)

Слободан Лазовић је песник који се ни на једног песника не угледа. Пише поезију за свој грош и осуђен је да књижевна критика пролази мимо њега. Али, онда када многи од набеђених, и стога незаслужено надобудних, неосновано у антологијама нашег песништва разбашкарени, песници сасвим заслужено мину и нестану са наше песничке сцене на којој по вредности певаног никада заправо нису ни били – доћи ће његових пет минута и тада ће се несумњиво и видети да српска поезија у њему има песника који је *свој* и

песника који се не може, и не сме, заобићи.

После збирки *Стоје на води* (2013) и *Видљиво и пошом / Подвезице за њас* (2015), пред нама је и трећа песникова стихозбирка. Првом је показао како прави песник јесте и нагнао нас да се приупитамо зашто је толико дуго чекао да би то обзнанио и нама, читаоцима, а наредне две су то потврдиле на најбољи могући начин. Слободан Лазовић има читав низ тема и има такође довољно умећа да са њима изађе на крај. Ако изгледа да се његове песме веома брзо нижу једна за другом, могуће да је то последица акумулације песничке магме у песнику и – ако се кладити можемо – сигурни смо да се он неће зауставити на досегнутом. За разлику од песника-пужева којима је обиловала и наша поезија, он је песник-динамит, а ни у њима нисмо оскудевали. Само, многи лирски динамиташа пуцали су погрешним направама и правили само пролазну и непријатну буку. Прасак његових песама с разлогом се чује и далеко одјекује.

Као и претходна збирка, и ова о којој пишемо има двострук / двокрак наслов (други не „објашњава“ први, с њим је потпу-

но равноправан и могу, ако им се усхте, слободно да мењају места), а исто важи и за називе циклуса који су у њој и за појединачне песме које су се у циклусима и збирци обреле.

Циклуса је у књизи пет: „Ђутање очима / Ваздух на носилима“, „Пузање привидом / Вртлог у млеку“, „На жици ослушнутог / Глас о жишку“, „Најдаљим / Токови струјањем“ и „Оставе говорне / Оскудице и признавања“. Први и четврти имају по дванаест, а други, трећи и пети по једанаест песама. Наслови су суштински амбивалентни: мање „покривају“ певано, а више загонетају. Нумеричка игра бројем песама благо „узнемирава“ хармонију, показујући да и складност не мора да буде савршена да би – оксиморонски – савршена била. Намерна одступања од онога што се унапред предвидети могло, мале „напуклине“, ту су да заинтригирају читаоце и натерају их да Лазовићеве песме нипошто не читају на прву лопту. Барем, не једино на њу. Оне су сигнал да *сложеним* читањем приступимо *сложеним* песмама.

Наслов збирке „ломи“ се на два саставна дела који, засебно, постају саставни делови наслова двеју песама из првог циклуса књиге.

У поприличном броју песама део наслова се пресељава и у завршне стихове песме. Тако се затвара круг. Сама песма онда дође оно *између*. У неким, међутим, део наслова се налази на самом почетку песме. У неким, пак, оно што је из наслова споменуто у првом, опетује се и у последњем стиху. Ово је експериментисање / модел структурирања песама на лазовићевски начин и с њим се нисмо сусрели у збиркама других српских песника.

У самом језгру Лазовићевих песама налази се оксиморон: *Ђушање очима* (у наслову првог циклуса), *неми звук* („Ватре, и плен њихов / Улазак у звук“), *Свети је истовремено стабилан, као несћалности* („Чезња и потомци / Ивице нових светова“).

Он је тај који песме ка хумору, најчешће црном, готово бастеркитоновском, скоро увек и апсурдном, упућује: *Све чешће њешачим небом / иризман њосао кад се њоинеш себи на главу, / босом нојом њазиш кроз њосну чорбу* („Небо / Глава“), *Гледано одозго, истод стјопала наголе, / глава је небо које би свако да њрекраја* (Исто), ... *Наслајани су врли светшови / у суд...* („Чаша, и пехар / По мери која мотри“), *Изнова самоубиством завршавају дани* („Ватре, и плен њихов / Улазак у звук“), *Смршци су врайци њодземној и иза светшова* (Исто), *њ-*

шомци чујају прешке из реје (Исто), Жуши небески пас, / четвороношке оставља стоје по своду („Луталица, небеска, и по мени / Свитање, одозго“), И сам се клањим на усђављеном конојцу, / коме је стих најшврће у чвору и немилосно / код целаша („Између себе и поретка / Данас и сутра“), Наредним кораком, / из месца, прескочићу заувек самој себе (Исто), У дан улазим оирезом: / погледам прво у себе, да ли сам шу („Овај дан / Најдубље што бди и зове“), Мислим да сам прозор, / једва видљив и уобличен, / кроз који улазе и излазе овај и друји светови (Исто), Ојеш идем далеким и оиречним – собом („Најдаљим – собом / Пут кад га нема“), Ђаво је бој у лошим временима („Обреди, и противно њима / Дуж тела, леду грабећи“), И бој је ђаво у добрим временима (Исто), Младежи у срцу моме / преричавају шшо очи виде, језик додирне, / главни помилују, веселе се и мршше (Исто), залају будни шренуци („Јек и одјек / Гласови и погласја“), Теку: воде к небу, небо своје у времену („Миг / Новчаница“), Течем, сирајући најближе и шренушно, / остављам душу земљи, наново / дижем шело к небу („Воде / Срце“), И срце, једина моја несрећна љубав, / пузи пред свиме шшо чини животи (Исто). На делу је особена лирска буфонерија. Не зна се (губи се свака представа о томе, о сигурности / утемељености да и не говоримо) шта је горе, а шта доле, шта је узвишено, а шта опако, шта божанско, а шта ђаволско. Увек елементи једног постоје у оном другом и тешко их је – ако је икако и могуће – различити. Песнички субјекат непрестано клизи, креће се нагоре, али тако што себе прескаче или тако – још апсурдније и комичније – што се себи самоме на леђа и на главу пење. Чак се и глаголи „преоблаче“. Људско кретање, на пример, премеће се у течење. Песнички субјекат, у крајњој инстанци, себе самога као дрвеног пајаца размонтира и онда се тако изнова склапа да телесне пазле намерно помеша и изукршта. Истовремено, као да се може све али стога што се не може ништа, као и да се не може ништа јер се може све. Читав свет је у овом песништву љуљајући свет који се намерно сваког ослонца лишава да би истодобно на свим странама и у различитим временима био.

Написано важи и када је о синтагмама и песничким сликама (њихова метафорика превасходно је и сама апсурдна), које су унутрашња магма која се овим песмама разлива, реч: *преливали би раи у мир* („Чаша, и пехар / По мери која мотри“), *Вашром, ириручним паклом* („Ватра / Имање“), ...

словних вешала и крстива, / кука и клинова, / оштрица и јама („Запис / Слив“), слив рукописаној (Исто), до клин-чорбе се приспева тако што) Јуџро се забија клином светлим / њој нокте дану а сушон ће ја тамним / избићи на другу страну („Клинови / Старатељка сенка“), клин рођења (Исто), Буџњу избија звук (Исто), Вајајима дише јама („Луталица, небеска, и по мени / Свитање, одозго“), мрак, боем (Исто), Дриће будуће њој слейим оком сунчевим („Садржај погледа / Набор на равном“), љубавнице усне шайћу: / њолако, времена и јако нема (Исто), Буја коров свакодневља („Новогодишњој јелки / Мали болови“), Недостаје ми неколико животиња / да ујошћу-ним ранији („Недостајуће у вишку / Познати и убројити“), Време је носач несвјарном, / свјарношћу ја краси сећањем као наушницама („Недостајуће у вишку / Познати и убројити“), хладноће њошћу ножеве, / врућине јаре вајере („Пред зиму / Стакло, боје у њему“), Бивше облаци / кошуље будућеи и личи на себе (Исто), Дисање / својом звучном азбуком записује шрај / свјарној и несвјарној, и резбари ивицу / између („Млеко и хлеб / Лет“), насрће ноћ / на усјајалостћу јама („Болест, по себи / Чекајући дан“), На колац сајни набијено сећање окреће се / око себе (Исто), Тонем, у небо, сићни иарчићи смисла / окрећу распоред наопачке, из земље / изникао, дубље моћу још само у небеско. / Овако ми шайће јрленим јласом изгнаник / у мени... („Небо, изнад и испод / Тонем , у изгнанику“). Оне као да су из најекстремнијих надреалистичких (ове као „припитомљене“ дадаистичке видимо) песама стваралачки „позајмљене“ е да би се заиграло још једно ускомешано, заковитлано, урнебесно песничко коло у којем је поезија та која диктира животу какав ће бити а живот се у њој као свом највећем огледалу непрестано огледа. Добија се, на крају, нешто налик на паралелни живот који, трајући упоредо са оним у којем стварно јесмо, нимало мање стваран, бива. Наслови као да садрже „одјеке“ онога о чему је у песама реч. У њима се упућује на оно чему песме стреме, на хармонизацију лирских крхотина. На делу је непрекидни мрвез и врвез. Право тумбање простора: негирање основних закона. Једнако, и „превртање“ времена: негирање, такође, основних темпоралних закона. Ускомешаност која је једини песнички закон, јер поезија није, никада није ни била, „преликана“ стварност. Она није ни нека паралелна стварност. Она постоји сама по себи. И једино тако. И једино таква.

У Лазовићевим песмама, звуковно сасвим засићеним, јавља се и „разбацана“ рима. Као потенцијалне неологизме уочавамо *појласје* и *предзимље*. Основне речи-теме су: кретање (увис), одјек, равнотежа, течење. Оне које не налазимо у песништву осталих српских песника. Но, песник се не клоњи и посредних цитатних места. Када у песми (и њен наслов упућује на песника с којим је доводимо у везу) „Бараба и вагабунд / На плакату“ нађемо стихове *Лушалице, ваздух и мој живош*, / *вуку се улицама прејуним йлакаша*, сетимо се Рада Драинца. Када у песми „Уплитања / На свом огњишту“ дођемо до стихова *Вешар уврће сџас и разноси ваздух: / шако осећања изнова ломе моје шело* или *Пушјуем: боље измиче, наредном сџижем*, падне нам на памет Стерија. Песма „Србија / Дах“ може се читати напоредо (ни у једном од наведених примера не доводимо у питање оригиналност Лазовићева певања) са песмама Оскара Давича.

Лазовићеве песме имају, кубистички изломљену, „причу“. Пуне су веома ефектних анжамбмана.

Последњи стихови последње песме у збирци – „Уплитања / На свом огњишту“, гласе: *и на йаучину се најичу моје речи: / рашчињен йрошлим служим йоследњем. / Дозлогрдно место не држи ме у себи.*

Песника Слободана Лазовића, напротив, свако место у себи држи. Он је одавно суверени господар песничког простора и његове песме нису и неће, убеђени смо сасвим, никада дозлогрдити, на жалост веома ретким, али тим драгоценијим, читаоцима и љубитељима поезије.

Бошко Ломовић

КАД ЈЕ ИНСАН ВАЗДАН НА ГУБИТКУ

(Цвијетин Ристановић: СВАКИДАШЊЕ ПРИЧЕ, *Свети књиће*, Београд, 2017)

Цвијетин Ристановић (1937) је деценијама трасирао свој пут у књижевност процењујући вриједности онога што су други стварали у belles lettres. Тако је, између 1990. и 2014. године, настало његових девет књига. У истом раздобљу је приређивао изборе поезије и прозе за дјецу, а као универзитетски професор, бавио се школском лектиром према наставним плановима и програмима у Републици Српској и БиХ, из које дјелатности је настало још двадесетак књига.

Збирка *Свакидашње приче* се, уистину, јавља као изненађење које се није очекивало, јер заиста је мало пишчевих пријатеља који су знали за покоју његову причу, написану и објављену или до ове књиге уопште необјелодањену. Но, оне су постојале, штавише не од скорих дана, а само њихов творац зна што их је до сада скривао.

Ристановићева кратка прича није само ауторов особни наратив о догађају и његовим актерима у одабраном времену и простору, већ и прилог теоријском заокруживању никад докрајченог дефинисања овог жанра. Сигурно је само једно, а то је да је кратка прича на свим европским језицима – кратка прича: short story, расказ, una historia corta, eine kurze Geschichte, une histoire court. Свако од ових имена упућује на квантитет штива, иако и то може да буде веома релативно, јер Давид Албахари истиче да ова проза нема дефиницију и да „кратка прича може да буде једна реч као и текст од стотинак страна“. И ту је Албахари у праву: кратка прича је и *Дијеше* Миладина Ђулафића од само 57 ријечи, тек мало дужа Кафкина *Пушник у шрамвају*, а за некога и

стотињак пута обимнија *Кројцорова соната* или *Проклеша авлија*.

Давно је Исидора Секулић примијетила да је „најсиромашнија наша покрајина најбољи приповедач“. Свакако је имала у виду приповједаштво Петра Кочића, Иве Андрића, Меше Селимовића, Бранка Ћопића... Не заборавимо ни плејаду социјалних писаца између два рата које је својевремено подробно освијетлио Станиша Тутњевић („Веселин Маслеша“, Сарајево, 1982). Историјске околности на простору од Дрине до Сане су обликовале не само менталитет, већ и начин размишљања, однос према животу, створиле специфичности значењских прелива у ријечи и реченици. Ристановић је само нови камичак у том мозаику којем је судбински печат утиснуо познати ајет из Кур’ана. Тако су безмало сви јунаци Ристановићевих прича мали људи „ваздан на губитку“. И родитељи који продајом једине краве могу да спасу само једног од синова близанаца; и син који се, градњом нове куће, не лишава доживотног ожиљка старе куће „која прокишњава“; и брачни другови којима банални, непотребни неспоразуми уништавају живот (*Свакидашња прича*); и стидни усамљеник који покушава да љубавни живот обогати путем огласа на интернету (*Превара*); и родитељи које је рат, и физички и емотивно, раставио са рођеном дјецом (*Расиолућени*); и човјек у чијем се сјећању јавља мирис мајчине дуње из дјетињства, јавља се кад ни мајке ни дуње одавно нема; на губитку су свакако и жртве кобних смрти које се дешавају необјашњивим потезима усуда, као и наратор у истој причи (*Има и ѿре*) који се туђим несрећама тјеши. У ствари, не само у Ристановићевом случају, озбиљно се поставља питање да ли је могућ настанак вредног књижевног дјела „на дивану све дуван пушећи“, а без несреће и трагедије појединца или групе, без људске катастрофе и катаклизме каткад и у библијским размјерима. Није ли тако од Хомера и Шекспира до Шолохова, Толстоја, Драјзера, Ремарка, Зилахија, Црњанског...?

Има кратких прича у којима је догађај из стварности само „шлагворт“, све остало је имагинација. У другима, пак, стварност и творчева надградња се равноправно носе. Трећој врсти би припале приче у којима је живот рекао све – нема ту шта да се измишља. Овој врсти је најближе Ристановићево приповједаштво. Нема експозиције, рукаваца, празног говора који може негативно да утиче на њену коначну вријед-

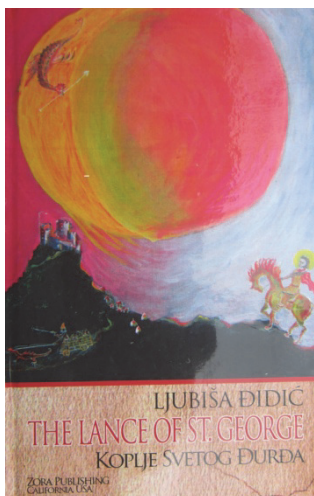
ност; одмах имамо догађај и актере. Да ли је амбијент аутентичан, догађај стваран и имена преузета из догођеног, како се то читаоцу увијек чини да јесте, није битно. Важно је да се све десило како је описано, а ако није, онда се могло или може десити. У томе је епска снага *Свакидашњих прича*: фактографија, блискост читаоца са ликовима, поистовјеђивање са њиховим судбинама, одсуство артифицијелног калемљења и „појачавања“. Све је савршено једноставно на начин на који то, по једној дефиницији, кратка прича тежи једноставности.

Иако смо се већ напред усагласили да „кратка прича може да буде једна реч као и текст од стотинак страна“, остајемо, ипак, приклоњени оним теоретичарима који, у квантитету, праве разлику између short story и приповијетке, новеле, романа. И не само у квантитету. Ристановић је ту досљедан: ниједна прича не премашује десет књишких страница и ни у једној се „материјал“ не расипа и не разуђује – један је догађај и најнужнији број ликова потребан да се story заокружи, да не буде ни слика више ни слика мање.

Славица Јовановић

КОПЉЕ СВЕТОГ ЂУРЂА У ОВИМ ГОДИНАМА

(Љубиша Ђидић, THE LANCE OF ST. GEORGE/ КОПЉЕ СВЕТОГ ЂУРЂА, Zora publishing, двојезично, превела на енглески Мирјана Радованов Матарих, California, USA 2016)

Љубиша Ђидић, принц од Расине, витез лазарички, пише *Копље Светог Ђурђа* у коме као у неком омнибусу прибира своје омиљене теме, сан о Косову и Србији, своје молитве, своје песме љувене.

Рањених груди, још витак, лута својим митским пловидбама и моли за мир шумских црквица по Расини, за побијену српску децу, за избегице, за непријатеље. Болно узнесен, у вапају Господу да спаси пострадале, невино узвикује: *Мене још немој!* Јер не може још Љубиша овакав тамо, као у истоименој песми.

Још није завршио све што треба, још није затворен његов дневник усхита и узлета, заноса и атерирања. Крхак као младић, још чека, одлаже године невичан крају и његовом сувом лишћу. Жудан живота зна да ће још искати неко његову страст и његову сузу.

Плаче и краљ Милутин у песниковој слици грачаничке архипатетике и архитуге. Недавно, кад бејаш у Грачаници, радосна између две фреске на два супротна зида који се скоро додирују, седог краља Милутина и млађане краљице Симониде прво сам се сетила Љубишиног стиха: *Милушине, свети краљу сви ти краду Симониду*. Сав у митоманији косовској, у његовом стиху још језде и Лазар и Милош и остали причасници са кнежеве вечере. Песник следи ону звездану линију осветника косовског завета и живи време епско кога је тако мало у овом нашем времену.

Истовремено, он је и песник Мораве, свете српске реке, тројеручице, водолавнице. Морави се обраћа као мајци која лечи љубављу, сољу и хлебом. Она је симбол непребола, вен-

чања госпође Јелице и војводе Пријезде, љубави која васкрсава и после смрти. Морава је и разводница и разбистрица и повратница и водитељица и видарица свеколиког српства које се у њеној води огледа и разлива тројеруко, на три стране као у светом тројству. Из Мораве се рађају и у њу залазе српски јунаци и чеда бројна која у њој добијају и причест и знамен. Морава еманира све оно што је у српству бујно и благородно, плодно и хлебодарно. Морава је и крсно погружење и појилиште за атове јуначке и птице небеске. Она је иманентни знак Ђидићевог песништва и стални топос његове иконографије.

Значајан део поетике принца са Расине заузимају и песме љувене. Ту је Љубиша Ђидић попут младог трубадура занесен, еруптиван и страствен. Његова драга постаје свевремена, спаја младићке године са садашњошћу, чува читаву вечност мирисе свог младог тела у орману песникове оставштине и метафорама Васка Попе. Она је и чедна и чулна, вечни женски принцип који обитава у рајском врту. Она је и безгрешна драга и варљива химера, њој упућује све своје нежности и жудње. Она је кушачица ватре, снена заводница, неодољива, вечна девојчица. Њој поручује:

*Ал за све ње кушње касниш,
твоју библијску јабуку
већ сам заџризао
вољена!*

Песник се предаје „господарици своје нове азбуке“, сав ломан моли да због своје несанице макар пола сата у Варшави плаче.

Све је био спреман да учини због љубави и оно што се не сме, могао је прокоцкати домовину и побећи из војске, променити смер локомотиве од Сталаћа ка Крушевцу, могао је продавати њене дојке и заштитити њене бутине од пужева који су у галопу јуришали на њу. Његова драга и дионизијска и орфичка постаје аксиом, непромењена, не могу јој ништа ни људи, ни градови, ни време. Она усисава библијску росу и храни се херувимским јабукама као вечно женско, као прадрага, варљива Ева. Она је лепа и нага као анђели, она је чедна и прозирна као кристал и снег, она је синергија и спој супротности. У њој се укршта и песников поетски код, кључ за разабрање његове поезије. Она је симбол Ђидићевог бек-

ства и оправдање за све глупости из младости, за узлете и падове песниковог будног сна. Његова љубав постаје космичка, брише земаљске стеге и границе и сели се у предграђе сунца и архиљубави. Никада Љубиша Ђидић не може остарити јер не може престати да воли и да се повинује лепоти. Естетa по опредељењу, чежњив по осећању, слаб пред својом господарицом он ће јој певати док год има гласа и самогласника мелемних да му у грудима гасе угљевље и језде далеким једрима жеље и љубавне страсти. Етеричан је попут Црњанског и чулан попут Давича, модерног проседеа и сензибилитета. Има у њему и љутитог змаја и вилењака, пише он својој драгој и оде и химне и поклања се безмерној и бескрајној сили љубави која све превазилази. Понекад је гледа оком уметничког фотографа, понекад оком пронађеног сабрата, понекад оком коњичког официра који носи копље да њиме распара шавове њеног капута и њених подвезица.

У циклусу *Изјананство* Љубиша Ђидић пева са свога Ронта из своје тачке изгнанства о свему што га мучи и оптерећује његову свакодневицу. Ту је пре свега жал за изгубљеним друговима из генерације над којима песник вапи неућешно:

*Тако нас је мало остало
пријатељи
на њрсте се можемо избројати.*

Сетан је пред чињеницом да „све више нас је којих је све мање“. Његови пријатељи, његова генерација полако одлази, а Господ и даље нуди само љубав да преостале учврсти на њиховом крсту.

„Нек се нађе још понешто, пријатељи“, узда се Љубиша Ђидић да није све изгубљено и да нећемо сасвим нестати. Нек се нађе још понешто и за ону коју је безмерно волео и за Мику Циганина и за његовог Змаја од Ноћаја, његову рагу не већу од јарца и за песникову генерацију која је заборавила да се додирује ногама испод стола. Нек се нађе још понешто у праменовима магле која односи у неповрат и смех и сузе и сећање.

Носталгичан је и тужан због мајстора који су отишли, завршили и темељ и кров и димњак. И после тог животног фајронта, за утеху остаје неко ко куца на вратима и носи вршак копља Светог Ђурђа. То копље пара самоћу и постаје

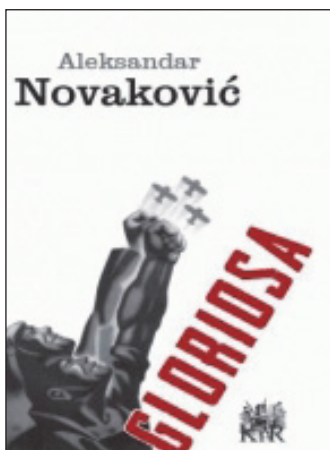
метафора за песника витеза. То копље разгони непријатеље на буљуке, дохвата небо и божје розете. Њиме Љубиша Ћидић јуриша на утваре и егзистенцијалне страхове, бори се против тмине око нас и у нама, за своју и сваку другу генерацију која још увек уме да љуби и сања.

Ове неодољиве песме имају фон нежности и миља, имају и бистрину Мораве и дубину песникове љубави за неименовану драгу, али и за човека разапетог у дихотомији својих жеља и могућности. Оне носе сенз младости, имплицирају једну пијану ноћ у којој су још увек били заједно Мама, Небојша, Пера и Мита. Тематско-мотивски она повезује етно-патриотске тонове са љубавним и рефлексивним стиховима. Љубиша Ћидић је осетљив попут струне која трепери у зраку и производи сетну музику сећања. Љубав је непролазна, жива, а песник своју глад за њом евоцира вечитим жаром у грудима. Жена је пут у еденске вртове и лирске опсервације на ободима песникове јаве. У тој визури песник је трагач за оним најтананијим стихом, надстихом којим би описао своје усхићење љубављу као лајт-мотивом овог песништва. Тим стихом Љубиша Ћидић бори се против ефемерности и трошности. Тај стих је његово копље којим дотиче светла и далека сазвежђа наше поезије.

Чедомир Љубичић

КАД ЈЕ НЕБО ВЕЗАНО ЖИЦОМ

(Александар Новаковић: ГЛОРИОСА, *Књижевна радионица Рашић*, Београд 2017)

Замислите нову реч за свако појединачно уметничко дело! У свакоме од њих појављује се друга боја, и за свако од њих створени су други нерви у механизму човека.

У најновијем роману: *Глориоса* Александра Новаковића (Београд, 1975) врсног и признатог мултимедијалног уметника, интелектуалца бритког језика, непоколебљивих ставова и непоткупљивих уверења, темпераментног прегатоца кога не треба да брине

конкретна вредност суда књижевних ауторитета. Само једна нова реч била би недостојна његовог досадашњег опуса и несумњивог значаја у савременој српској прози тако да је најсврхисходније посегнути за оним што већ постоји. Громогласни урлик и непристајање на пасиван однос према догађајима из ближег и даљег окружења, из ближе и даље историје су те речи, те водиље и путокази, које у обиљу боја искрслих из сваке наративне целине понаособ заокружују потребу Александра Новаковића за приповедањем.

У свим његовим досадашњим романима поетика плаветнила уткана је у саму срж слободе и мисли која из ње проистиче. Ту и такву мисао овај стваралац од свог првог до потоњег дела неуморно и непоколебљиво следи.

У роману *Глориоса*, осликани су они пориви људског бића који се буни када је нечије небо везано жицом.

Разабрати јединство у разноврсности не значи ништа друго до открити суштину, а откривање суштине најпоузданији је показатељ интелигенције. Највиши степен интелигенције је форма. А форма је симетрија, ред и одређеност и то су, свакако, најбитнија својства и лепоте и хармоније.

Управо су ови елементи носећи стубови романа *Глориоса*, исто колико и доказ да Александар Новаковић у свом романсијерском ангажману сасвим сигурно не припада оној врсти аутора који не знају да ли се више плаше сопствене храбрости или не могу храбро да признају сопствени страх.

Глориоса, концептуално оригинална, тематски језгровита и убојита погађа читаоца баш тамо где треба. У дах. Не остављајући му простор за бављење нечим другим осим магијом читања.

Главни јунак романа *Глориосе* је београдски правник, бонвиван, фудбалски репрезентативац, отмен и децентан, ваздухопловни ас Шпанске републике Божидар Бошко Петровић (у роману *Глориоса* – Душко Поповић). Никада потпуно заборављен, али и никада довољно допричан.

У Шпанском грађанском рату учествује од децембра 1936. године у републиканском ратном ваздухопловству. Оборио је седам фашистичких авиона и постао један од најпознатијих пилота из редова интернационалних бригада на страни председника шпанске републике Мануела Азање.

Глориоса је сачињена од осамнаест наративних целина или боље рећи очевидаца живота, дела и смрти Божидара Бошка Петровића.

Делови три исповедне целине из *Глориосе* на најупечатљивији начин доносе живописност ратних ужаса али и демистификацију обичног човека и узвишеног идеала. Доносе снажан отисак истине да колико је човек важан идеалу – толико је идеал важан човечанству.

Божидар Петровић је дипломирао на правном факултету у Београду. У том истом граду се заљубио у авионе и летење и постао авијатичар. Са служења редовног војног рока као резервни официр војске Краљевине Југославије изашао је у чину поручника. Фудбал је играо у БСК – у, *Југославији*, *Војводини*, као и у фудбалској репрезентацији Југославије. Са осећајем за правду, хуманост и солидарност са којим је рођен и стасао у човека, због којих је још као дете добио батине од оца – жандарма, јер је бранио непознатог младог комунисту, отишао је, у највећој тајности, у шпански грађански рат.

У исповедној целини Филипа Драговца, доктора, капитена државне репрезентације Краљевине Југославије у фудбалу, комунисте убијеног у логору на Бањици од стране Српске Државне Страже Милана Недића, Александар Новаковић нам доноси прву велику слику ваздухопловног аса, навалног

играча, недољивог љубимца узносљивих београдских госпођица.

Знаше, Душко јесте прождирао књиџе и јесте прочишао Каишиал али мислим да та, као ни бројни другови, није исцрпно разумео. Разумео је револуцију, диктатуру пролетеријата, расподелу добара али дијалектички материјализам није. То је као да сје хришћанин који зна за Нови, али не и за Стивари завети. Али он је знао да друтарски да све од себе, да разуме и, још више, да се бори за оне који су имали мање од њега а ујраво је шо срце свих ствари.

Нурија Цазалс, једна од ликова у роману са најснажнијом ауром хероине, каталонска списатељица и револуционарка, Душков саборац али и љубавница, читаоцу јасно, прецизно и пластично доставља, као у каквој добро запечаћеној коверти, дан и догађај који ће главног јунака Глориосе преселити у вечност:

Душко је знао да су фашисти често знали да плуме да су постојени а онда кад се заборава на њих, окрену и зајуцају. Кренуо је за Фијатом јер је хтео да буде сиуран. Фијат је, у ствари, већ био фашилно постојен и експлодирао је док му се Душко приближавао. Дешонација је сломила крила Душановој авиона и бацила та на суседно брдо. Поинуо је како је и живео – непобеђен. Месец дана по његовој смрти на моју кућну адресу у Барселони је стишла црна кућија с Душковим личним стварима. Био је 18. јул 1937. године.

Активни учесници шпанског грађанског рата покривали су целу скалу политичких позиција и идеологија тог времена. Франкова побуњеничка страна је укључивала фашистичке фаланге, карлисте и легитимисте монархисте, шпанске националисте и већину конзервативаца. На републиканској страни се борило већина либерала, баскијски и каталонски националисти, социјалисти, стаљинистички и троцкистички комунисти и анархисти свих боја.

Трећу најзначајнију наративну целину романа Глориоса, чини исповедни оквир мајке Душка Поповића (алтер ега Божидара Бошка Петровића, ударне игле Фудбалског Клуба Војводина из Новог Сада) Виде Поповић у коме је стрпљиво и брижно наслагано све оно необориво и непорециво када се поведе разговор о судбини, човековој улози у сопственом животу, ужасима рата, пострадањима, искупљењима и неопроштеним гресима:

Шта му је пролазило кроз главу кад је ледао како је торе? Како је из овој дома сштиао до јалове рује у некој недођији где је бачен... И шта му је шребала ша Шпанија? Она и даље постоји, а Душка нема.

Колико год понеки наративни пејсажи из *Глориосе* били горки, брутални и немилосрдни, што је, можда, у литерарном свету (али и у ванлитерарном), онда када је нечије небо везано жицом – нормално, читав роман везује једна друга много мање опасна жица – љубав. Не љубав из романтичарских побуда, не љубав која ће несвесно наивна славити живот и онда када нема шта да се слави, не љубав која је љигаво слаткаста и комерцијализована захваљујући мору присутних имбецилних флоскула са намером да постану дефиниције. Не, то никако не!

Александар Новаковић категорију љубави поистовећује са категоријом слободе али ненаметљиво, на моменте стидљиво, а у сваком случају са намером да замрачене умове просветли истином да су љубав и слобода једно. Једно не искључује друго и једно без другог не бива, не функционише. Једна песма ако није испевана из љубави према њој никада неће бити тачна, а ако је исписана из љубави – никада неће бити погрешно приказана, јер су деформације љубави верније него и највећа математичка тачност.

Милица Миленковић

СТИХ, А ОНДА И „СВАЧИЈА“ ПЕСМА

(Данијела Радовановић: СВИ НАПУКЛИ СВЕТОВИ, Удружење књижевника Србије/ Књижевна заједница Поморавској округу, Београд/ Јагодина 2017)

Насловна синтагма „напукли светови“ нове збирке песама Данијеле Радовановић представља основни *процес* за улазак у ову поезију особене тематике. Пукотине светова на које нам насловом указује песникиња јесу граничне линије између онога што је споља и онога што је унутра, а та су два простора имплицирана одличним артистичким решењима и високим поетским стиховним конструкцијама које указују на самосвојан стил и особену поетику ове песникиње.

Сви напукли светови јесу својеврстан низ емотивних стања лирског субјекта – жене, приказан огољеним моментима из свакодневице и односом са претпостављеним који је дефинисан другим лицем јединице – *ми*. Отуда и сами наслови збирке потенцирају апострофирање узорног читаоца који се на разини имплицитног спаја са мушким ликом и мушким протагонистом неких песама. Комуникација са читаоцем (спољашњим или унутрашњим) остварена је појавом императива у насловима песама („Пронађи песника у гомили“, „Немој све то“, „Мисли спорије“, „Погледај шта је ново“), коришћењем прилога и предлога (ако, опет, кад, тек, можда...), неодређеним/ одричним заменицама (неко, ничији) те негацијом („не пише“, „немам“, „немаш“, „не удем“). Наслови су конструисани синтаксичком јединицом која тражи наставак, а тај наставак је управо у стиховима који сачињавају песму. Но та синтаксичка јединица у бити је апстрактна или метафоричка те је неочекиваност тематско-мотивског оквира у самим песмама управо оно што изненађује и привлачи пажњу читалаца.

Збирка песама *Сви наукли свеиови* није подељена на циклусе, али је остварена унутрашња херметична композиција књиге чиме је указано на песме дуалитете (типа питање – одговор, ја – ти), али и на оне песме које се тематски могу конципирати као циклуси. Уколико бисмо условно направили овакву поделу, један од кључних тематских оквира био би онај о промишљању песме, стиха и поезије којим је песникиња Данијела Радовановић досегла посебан степен стилског обликовања песме и једну изузетну рефлексiju у стиху. У ред ових песама улазе: „Све то једном постаће песма“, „Зашто се постаје песник“ и „Како се постаје песма“. Овај триптих о *иосиану* и настанку песме одређен је како глаголом „постати“ у насловима песама, тако и истом идејом. Женски лирски глас у првом лицу саопштава: „Све то једном постаће песма/ И молим те и извини и није требало/ Све те сувишне речи /[...] / Ако једном нађем храбрости/ Да негде успут/ Између два кварта/ Распустим косу/ / Из ње просуће се стихови“, јер песником се постаје „Мало после препотопске туге/ Коју не би да кажеш свима гласно/ И нешто пре укалупљене вашарске среће/ Од које се стари несмотрено/ Дан по дан/ [...] / И још због неких/ Тужних неспоразума са светом/ Са мање-више срећним крајем“. Овај парадокс о тужном свету који има срећан крај јесте парадокс-процеп, место могућности, за постајање песником. На крају, кулминативна је синтаagma-*мешаморфоза* „постати песма“ којом се овај трио заокружује. Доносимо је исцела:

*Стих се мало жали
Мало мисли и њева
Док луша звуком и одјеком
По њарку и њо камењару
Стих се мало сања
А мало њориче
Док вуче се шћайовима сћараца
По улицама навече од седам до девети
Оглази ња долази
Украјко ради шћа хоће
Кад хоће и с ким хоће
Све док једном не иосиане
Нешто гласнији нечији уздах
А онда свачија њесма.*

(„Како се постаје песма“)

Ово програмско опредељење ауторке за кретање од јединице (стих) ка конфигурацији у песми, јесте кретање од емоције лирског субјекта ка уопштавању и откривању емоције целе књиге.

Женски лирски субјекат ове збирке води читаоца кроз своје напукле светове, спојнице материјалне и духовне стварности, од којих се ова друга приказује кроз моменте сећања и успомена. Поезија која је пред нама саткана је од плотског, чулног и телесног што је основна категорија лирике којом се баве савремене песникиње указујући на то да је један од могућих путева откривања идентитета у ствари свест о сопственом телу и његовом положају у одређеном простору. Код Данијеле Радовановић тај простор сачињавају: соба, улица, свемир, небо... Ради се о простору који је увек у служби метафоричке карактеризације лирског субјекта, али и који је на изванредан начин без јасног формалног обележја чему доприносе честе синтагме „пијана улица“, „напукли облаци“ и томе слично.

Размишљање о песми као посебном свету који је намењен свакоме ко уме да жели срцем („Ничија песма могла је/ Бити твоја“), о песми која може бити „дописана“, јер су све битне теме „давно пре ње“ „прохујале са вихором“ – у основи је идејни ниво књиге који тежи концепту вечности иако песникиња наглашава: „Не бих више да се бавим/ Општим питањима/ Ни на кратко/ Сад кад већ неколико пута за редом/ Губила сам вечност“. Али то је само привид-оквир субјективног контекста збирке, јер се књига бави вечитим универзалним темама од којих посебно место заузимају однос песника и песме и однос жене и мушкарца, овај други у овом случају приказан кроз призму туге и меланхолије. Песникиња прелази читав један пут кроз четрдесет и девет својих песама да би од стања „немања“ или „немам ја много“ стигла до могућег поседовања „Можда ипак имам нешто“ и тиме указала на цело једно духовно прегнуће лирског субјекта који својим чулима открива свет и светове борећи се за своје Ја и своје *јосиојим* међу напуклинама и процепима душе.

Читаве песме *Свих најпуклих светиова* изграђене су на принципу проширене метафоре, тачније алегије и пренесеног значења речи. У ред таквих песама изузетним артизмом осликан је свет „На пола пута“ где „Између бивства и умишљаја/ Урличу сузама/ Ни људи/ Ни звери/ И звери/ И људи“. То је она идејна равна ове књиге која сопство, бивство

и надреално, увезује једним појмом, а тај појам је Песма. Тачније стих, а потом и „свачија“ песма као могућност откривања истине кроз песникињино *вјерују* у императиву: „Веруј/ Ако још умеш/ Веруј/ Далекој песми/ Ако заборавио си/ Како да верујеш мени/ И мојој уморној/ Љубави“.

Збирка песама *Сви наукли свешови* Данијеле Радовановић јесте збирка рефлексивно-љубавне поезије која се космогонијским иницијацијама креће ка откривању коначних истина и покушају дефинисања стиха и песме. Тај покушај дефиниције зависи од емоције лирског субјекта. Иако као минус-присуство у овој збирци, мотив љубави је покретач, заправо он је један од идејних носилаца књиге што се потврђује последњим стиховима у којима се тражи замена љубави и песме. Овде је љубав изнијансирана емоцијама које је прате од најсмренијих стања душе до узнемирености чојевоковог бића. С тим у вези стоје и осцилације исказане неколицином опонената: тугом, кишом, месечином, пијанством, сећањем, духовним и плотским, жељама и њиховим (не)испуњењем.

Збирком песама *Сви наукли свешови* Данијела Радовановић доноси један сасвим другачији начин певања уписујући себе великим почетним словима међу женским песничким гласовима млађе генерације савремене српске поезије. Читаоцима нуди потпуно другачији угао посматрања ствари уводећи их у свој песнички свет, тачније вешто их водећи кроз *наукле* светове. У томе су основне вредности ове збирке и естетски потенцијали којима песникиња ипак саставља напукло/растављено изнова обликујући постојећу форму начинивши од ње оригиналан и препознатљив песнички израз као пут ка новим певањима и могућим токовима наше поезије.

Миљан Десићовић

СУОЧАВАЊА СА ЖИВОТОМ

(Лела Милосављевић: ТРАГОВИ БОСИХ СТОПАЛА, Брашис, Ужице 2017)

Кратка прича, као форма приповедања, у себе сажето упија стварност коју треба исказати, како би се избегла непотребна објашњавања. Она је настала на битности, кроз беседу и њен садржај, као лако памтљива урезује се у свест читаоца попут новог сазнања. Њу као такву прате и уграђени детаљи есеја и афористичких мисли. У њој, како то пише Лела Милосављевић¹ у својој књизи кратких прича *Трагови босих стопа*, „срца куцају наглас“.

Ако знамо да уметност стварају знање и посвећеност, за приче Леле Милосављевић се може казати да је њих, поред ова два елемента, стварао и сам живот јунака ових записа. Сведочења и памћења на „боси“ живот подстичу на размишљање да је живот, у неким другим социолошким условима трајао и на просторима где нас тамо данас све мање има, и где нам је корен само закинут, у нади да ће рамонда духа нашег васкрснути. Свака прича је особит доживљај и оно што краси нашу књижевницу, јесте осећај за детаљ, „то јест врло лагано уочавање детаља и појединости који су заправо саме суштине приповиједања, које су елементарна супстанција ствари, било да се ради о понашању, спољашњем изгледу човјека или предмета, осврту, анализи... посебне су одлика ове прозе.“

Трагови, први део књиге Леле Милосављевић, сачињава 21 прича и оне у себи садрже записе наде, верности, узалудности, части, искуства... подсећајући да свако од нас има „дан без наде“, своје „невреме“, а како су то доживели и проживели јунаци ових записа, остало је овде у литерарним траговима. Сваки запис беседнички јасан и језички тачан, просто плени пажњу читаоца. Лела се клонила фраза и тешког и

нејасног језика, чије су речи у савременој прози непотребне и нама стране. Наша списатељица пише прозу стварносног живота и критички га осветљава посебно наглашавајући крајња стања каква је „самоћа“ где је „и зима дуга. Само је живот кратак“. Често кратак да се дочека жељено, али никад није лишен наде.

Лела Милосављевић је својим причама дала тежину догађаја, али ништа није лишила наде и зато се сваки тренутак живота мора одживети до краја („Клупа на три ногара“), а крај, његов лик јесте само суочавање са собом. Није ли сваки живот само траг босих стопала на путу ка суочавању са собом, с оне стране? На том путу су „јорговани трпње“ и онај задрти став „да се мора знати ко је мушко“ (или шта друго ни близу томе) до тишине у којој би се возили „полако ка судбини“. Оно што је на том путу пређено или није, остало приповедачу као мастило за исписивање, јесу животи који као аутобуси „долазе и одлазе. Као године. Као људи“ („Деведесете“). А иза њих и нас, остају писма. Ова књига јесте необичан збир различитих догађаја попут исповедних писама. А ко данас пише писмо, нада ли се ко да га добије, чека ли? То је поента скрајнутог живота који је одавно ушао у виртуелни простор: „Данас нема писама. Данас нема ни чекања али, чини ми се ни трајања“, записала је Лела. А умемо ли бар читати родословна писма и можемо ли приметити „очи неба“ којима неко гледа „слике својих потомака“? Да ли је наш живот само наш или припада и онима који су припадали нама? Онима који су нам оставили „змајева крила“ која морамо предати потомству кад нам дође „дан без наде“. Треба и у „невреме“ мислити на „аманет“ да „међе и кантари не суде човеку“, а човек се за рад те две безначајности, у дугом низу времена лишио слоге, добротe и љубави. Те елементе живота Лела Милосављевић враћа на сцену своје прозе.

Други део књиге, или пређеног пута иза кога остају „трагови босих стопала“, које наша списатељица назива јединим именом – „Црте“, чине кратке приче исписане попут прозаида (поезија у прози) поетичко-философски зрело и са поентом о животу у који ваља веровати и учити како живети са оним што нам по законима природе једино припада: „Кад отвориш очи и севне прва мисао која те споји са животом, крене дан...“ 'Тада треба', каже Лела, знати свој Пут јер, 'Не живимо сви исто. И не сањамо исто.'

Лела Милосављевић пише о животу, али и свему оном што тај живот чини. Овом књигом је обула ципеле на његове босе ноге да достојно ходају временом. „Распони и разноврсности њених тема откривају једну мисао која жели да буде присутна свуда где може бити изречена нека велика истина о човеку.“ (Јован Христић) А само она ко разуме вредно и вредности, могао је исписати овакву књигу. Њен прозаид „Нашла сам бисер...“ коме дајем наслов „Вредности“, за то је пример. И да у овој књизи ништа више није написано до овај лирски оглед, било би довољно за књигу која тражи озбиљнији прилаз и њену анализу:

*Нашла сам бисер. На сасвим обичном, забаченом месту.
Прави, саздан од изворној седефа.*

Очарао ме.

*Не припада ми, ја ја моју само поспирају. То и чиним,
из дана у дан.*

*Има дана кад осетим жељу да поспирем руком ка њему,
али никад то не учиним. Разум ми говори да ја заборавим,
али, чудно ме вуче и ја му се враћам...*

Знам, ишање је дана када ће ја неко наћи, и узети.

То ме брине.

*Да ли ће налазач умећи да види и његову вредност? Да ли
ћу и даље моћи да ја идеам.*

*Можда се буде поносно шећурио на нечијем врату... А
можда заврши у оној радњи где се вредност мења за шренућну
срећу...*

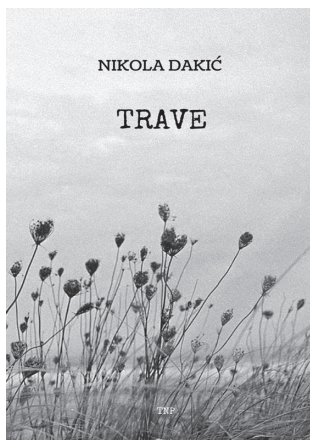
Књигу затвара циклус „Цртице“ исписан есејистичким одломцима и мислима које су изворни афоризам и поука да је живот велика школа и ко у њој не научи „додирнути мислима, не може ни рукама“. Руке Леле Милосављевић су пуне тих додирних дарова језика, душе и судбина. Иза сваког њеног књижевног удараја остала је човечност и искрена самокритичност на коју позива човека уопште: „Лепо је бити велики у својим очима, али, не заборавите, и други имају очи...“

Да, очи служе да виде, а гледање се учи. Хвала списатељици на овој књижевној лекцији која се памти.

Драјана Блајојевић

ПОД ОКРИЉЕМ ТРАВА И СТИХОВА

(Никола Дакић: ТРАВЕ, ТНР, Београд 2017)

Фебруара месеца ове године угледала је светлост дана књига поезије Николе Дакића, а ово није његова прва објављена књига. Никола Дакић дипломирао је на Филолошком факултету у Београду на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима, на студијској групи Српски језик и примењена лингвистика. Објавио је роман *Луго* (2014), књигу надреалистичке поезије *Surreal* (2015), вински роман *Винско џушовање Такија Гулија* (2015), фрагментарни роман *Flem-*

ing (2016) и антологију из страних књижевности *Човек и море* (2013).

Збирка поезије *Траве* састоји се из три дела, од којих је први једна интегрална целина, као и трећи који је насловљен *Пушовање у Банџок*. Други део, средишњи део збирке, састављен је од 40 песама, а занимљиво је да прве две песме садрже посвету девојци са иницијалима А. О. – *Почешак* и *Вече*. Цела збирка и сва три дела збирке могу се посматрати на релацији која је одређује: природа – љубав – друштво.

Прва целина написана је у једном даху, са једном идејом, а како наглашава аутор суштина ових стихова је један период његовог живота у природи што можемо закључити на основу првог дела. Показује се да су у првом делу присутне својеврсне реминисценције из природе које доносе осећања инспирисана миром, док се *шраве* њишу на *вешру*.

Важно је нагласити да се у првом делу јасно уочава свет који је окружен природом и сав је уоквирен осећањима која се јављају у песнику. Тај први део кроз стихове на неки начин прича причу једног човека окруженог природом у самоћи, у љубави, о човеку који открива ток својих сећања и размишља о суштини неког свог света далеко од друштва.

Доминантни су мотиви љубави, тишине, самоће, као и мотив траве који је посебно занимљив, а сви они откривају песничке осећаје док је окружен природом, одвојен од свега што га гуши.

Мотив траве је занимљив, јер стихови који се везују за тај мотив готово увек симболизују мир и безбрижност које доноси природа. Песничково виђење природе и осећања која се јављају приликом боравка у таквом опуштајућем амбијенту у односу на релацију друштво најбоље се уочава у стиховима:

*Везаних руку
Срца
Језика
Осуђују ње
И чуде се што ниси срећан
А ипак њу је шума
Која њи ништа не каже
И све своје речи
Прећвара у њишину.*

Дати стихови откривају осуду друштва у односу на природу која пружа мир, те на томе можемо уочити две опозиције – друштво наспрам природе, од којих је прва окарактерисана немиром, а друга миром.

Како уочавамо на основу првог дела збирке можемо га посматрати као својеврстан бег од друштва у природу и као проналажење мира души у таквом опуштајућем окружењу. Трава се помиње више пута и има битну улогу у целој збирци, поготову када томе придодемо да је наслов збирке у знаку природе односно траве.

Кроз цео први део наслућујемо помало скривену тежњу песника, да се поистовети са травама и да покуша да достигне лакоћу њиховог кретања на ветру. Пред сам крај првог дела укључују се нови мотиви попут љубави која је дата кроз њену обнову, а самим тим и обнову живота, али нису искључене ни љубавне ране.

Истакнуто место у збирци заузима други део који се састоји од 40 песама, а прве две могу се посматрати као увод и почетни мотив који се проширује кроз остале песме, а највећи интензитет достиже у последњој збирци.

Најдоминантнији мотив који карактерише песме из другог дела је љубав, али се не заборавља ни мотив природе који је најинтензивнији у првом делу. Сами наслови песама на неки начин представљају мотиве који су удружени и на тај начин осветљавају главни мотив љубав. Већ по насловима песама *Очекивање*, *Шум*, *Кораџи*, *Блага је*, *Нејал* и *Заборавићу да њошћојим* можемо наслутити да се ради о сећањима и осећањима која се везују са љубав.

Последња песма *Заборавићу да њошћојим* оставља најјачи утисак и доноси једну мистичну посве другачију слику љубави у односу на друге песме. Ова песма предочава најтананије емоције и суштину љубави вођену невероватном снагом усмереном ка њеном одржавању и уздизању. Песник пева о бескрајној љубави и стиховима који су се нашли у наслову песме, исказује и одређује да је важнија особа коју воли од њега самог, што представља врхунац његових осећања – заборавиће да постоји како би се посветио љубави и како би доказао колико је заправо она важна за његов живот. У сваком стиху осећа се набој снажних емоција и ова песма представља врхунац љубави:

*Заборавићу да њошћојим.
Јер ће толико волим
Да је немоћуће
Престаши са додирима
Са речима којима робујем.*

Други део збирке нам омогућава да поред главног мотива уочимо да је мотив природе и даље присутан у великој мери и у многим песмама је заправо љубав повезана са природом. Девета песма носи наслов *Трава* и управо та песма повезује први и други део између осталог. Занимљив је и мотив путовања који се јавља у песми *Траве* поред неких других тако да преко тог мотива можемо читати целу збирку као једно дуго путовање од природе до града и може се повезати и са последњим делом *Путовање у Банікок*.

За разлику од првог дела где смо имали сусрет са природом и релацију природа – мир, друштво – немир, у другом делу поред мотива природе присутан је и мотив града. Помиње се Београд, Душанова улица и друге неке асоцијације везане за град који је супротстављен природи: *јежиш се од њошћојим на траг* како песник наглашава у првом, док у другом

делу као да пролази такав осећај јер се град везује за успомене и за љубав.

Последњи део збирке, песма *Путовање у Банџок* написана је 2013. године, а може се рећи да је импресионистичка и на занимљив начин затвара збирку *Траве*. Песма се састоји од пет делова и сви они састављени су од набројених асоцијација који указују на дато путовање. Док читамо те стихове који су прожети сећањима и асоцијацијама на путовање на неки начин стварамо слику и као да се и ми присећамо неког свог пута.

Књига *Траве* Николе Дакића занимљива је по мотивима који су доминантни, а посебну дозу занимљивости доприноси чињеница да кроз читање стихова стварамо слике у нашим мислима. Посебно бисмо издвојили други део који је најинтензивнији и највише емоционално обојен, а карактерише га и ваљана идејна и мотивска комплементарност. Збирка песама Николе Дакића завређује пажњу читалаца и заиста је реч о једној занимљивој збирци, а у наредном периоду очекујемо још песама од овог младог, перспективног песника.

Раде Р. Лаловић

ПОЕТСКО СЈЕЊАЊЕ НА БОЛ ХЕРЦЕГОВАЧКИХ МУЧЕНИКА

АПСТРАКТ: У раду се говори о поетским мотивима и пјесничким сликама страдања српских праведника, невиних и недужних, а онда и бранилаца вјере и отаџбине на просторима Херцеговине. Слике страдања прати бол и патња, али и узвишени сан о слободи и вјера у васкрсење.

Кључне ријечи: страдање, бол, јаме, Пребиловци, жртва

Под културом сјењања једног народа или неке друштвене групе се обично подразумијева преовлађујући став и однос јавног мњења према одређеним догађајима и појавама из историје или из културе тог народа, или те друштвене групе. Тај преовлађујући став, односно категорија сјењања се увијек и у значајној мјери разликује од историјске фактографије, јер сјењање је једна, обично емоционално обојена и на личном појединачном или колективном искуству заснована категорија, а историографија би требало бити заснована, само и искључиво, на чињеничном стању које одговара објективној истини. Али, и сјењање, и историографија су скоро увијек непосредно везани и усмјеравани општим ставом владајуће политике према конкретним догађајима у историји и према појавама у култури. То значи да владајућа политика, односно власт, у сопственом интересу, некад веома суптилно, а некад и суровом диктатуром, креира и став јавног мњења, и даје тумачење историјских чињеница у складу са својом идеологијом и политичким циљевима. Тако се скоро редовно јављају манипулације и чињеницама, и личним ставовима, и емоцијама, а онда и ставовима јавног мњења. Те манипулације су на нашим, и не само на нашим историјским и духовним

просторима често резултирале grubим кривотворењима истине и његовањем културе заборава умјесто културе сјећања, јер истина владајућој политици и њеним циљевима никако није одговарала.

О овој проблематици и о циљаном његовању културе заборава и о стварању кривотворене и историјске, и културне јавне свијести на просторима на којим вијековима живи српски народ, између осталих аутора пише и Мило Ломпар у књизи *Дух самојорицања*.

Слабљењем титоистичких и антисрпских институционалних снага на јужнословенском простору крајем 20. вијека у српској књижевности почињу да се јављају поетска остварења чије централне поетске мотиве чине стравични злочини над српским народом. Ту књижевну продукцију која је још у повоју ми означавамо као *српска поезија страдања и пашње*.

Циљ изучавања ове поезије и шире схваћено српске књижевности страдања и патње, по нашем убјеђењу је, да се осмисли и изгради култура сјећања, и то не сјећања на извршиоце конкретних злочина, него само и искључиво на жртве злочина.

У овом раду ми ћемо се ограничити само на поетске слике херцеговачких жртава у периоду од 1941. до 1945. године.

Разматрање ћемо започети констатацијом да под капом небеском и нема тако малог географског подручја у коме има толико стратишта једног мирног и слободољубивог народа као што је српска Херцеговина. Та стратишта говоре да у Херцеговини Срби нису масовно страдали ни од глади, ни од жеђи, нити од природних катастрофа. Једини њихов гријех и узрок свих масовних страдања био је што су изнад свега вољели Христа и слободу. А вољети Христа и слободу одувјек је значило страдати и за једно, и за друго и то не једном него много пута, па није никакво чудо што Обрен Говедарица у својој поеми *Корићка јама* Херцеговину види као поносну стару земљу трагично омеђену јамним међашима чија тамна гротла су, Бог зна колико пута, гутала невине српске жртве: *Има једна кршна земља/ на Балкану – тамо неће/ кажу људи, јаме су јој/ од поштанка биле међе*.

А те херцеговачке јаме, те масовне српске гробнице из којих вапај жртве до неба допире све до недавно се нису смјеле јавно ни поменути, ни обиљежити. Тај кришом и у

тишини опојани бол херцеговачких мученика из јама као што су Пандурица, Голубинка, Шурманачка јама, Корићка јама или бол из придворичке ломаче, па сузе и јаук стријељане омладине у Невесињу 1942. и 1945. године, постао је крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог вијека врло снажан поетски мотив у узвишеном поетском свједочењу о српском страдању и бестијалној суровости целата из сусједних села, или из сусједних дворишта, или из идеолошки супротних табора. Ту мученичку и страдалну српску земљу Херцеговину снажно је у пјесничким сликама међу првим осликао Обрен Говедарица:

*Сваки сѿомен, свака сѿоѿа
исѿод себе бездан има,
ѿдје ѿод сједнеш да одмориш
одмараш ѿеш на костѿима.*

*И мукама ѿакленијем
које црна земља крије,
сем Србина у јамама
царовао нико није.*

(„Корићка Јама“)

Ова слика општег мучеништва и узвишеног царовања у смрти и болу, на дну ко зна које јаме, слична је и по садржају, и по семантици слици стања у јами у пјесми „Мајка“ из збирке пјесама *Бол* Мирослава Максимовића гдје стоји:

*Мајке са децом, седморо влашића,
слећу небеска озвездана бића
у ѿонор јама као јаѿа ѿића*

*и ѿу, на дну свеѿа, сѿм ѿрах и ниѿиѿа,
сва се ѿородица, а не дериѿиѿа,
сјаѿи око своѿа древноѿ оѿњиѿиѿа.*

(„Мајка“)

Свевремену слику страдања српског у тврдом херцеговачком кршу даје и Рајко Петров Ного у сонету *Извјешѿај владике захумско-херцеговачкоѿ*. То страдање има врло важну и наглашену хришћанску димензију која указује на чи-

њеницу да су Срби стари Божји народ коме у преломним историјским тренуцима помажу светитељи. Знајући да је тих преломних тренутака одбране народа и земље у српској историји било и превише, јер је осим народа искрено и срцем браћена та кршевита, али топла и питома родна груди, Алекса Шантић је с разлогом и с љубављу констатовао: *Бољи су своји и кршеви толи/ Но цвјешна поља куд се шућин креће.* („Остајте овдје“).

А док се туђин около често и злонамјерно кретао и дрско упадао на наше просторе и у наше куће сурово убијајући и нејач, и старце, српску земљу су бранили сви они који су у тим часовима били дорасли до бојне пушке и до оштра ножа, знајући коме која дужност сљедује баш како Његош каже: *Муж је бранич жене и ђешеша/ Народ бранич цркве и племена* („Горски вијенац“)

У тим часовима, док су све способне мушке главе стајале на бранику куће и племена, српски светитељи су притицали у помоћ спашавајући свој народ, између осталог и симболички помажући да се обаве сви народни тежачки послови: *Свети Ђорђе жићо сије Макавије коси/ Госпојина у сној веже Илија ириноси* (Рајко Петров Ного, „Извјештај владике захумско-херцеговачког“)

Иза ове необичне и надасве симболичне слике се поставља јасно питање и даје се још јаснији одговор: *Гдје су људи ако свеци на пољима раде/ Чим поћину посвеше се у небо носадје* („Извјештај владике захумско-херцеговачког“).

Али, да жртве за народ, земљу и слободу нису узалудне, него Богом благословене јер су то жртве праведника Ного с разлогом потврђује сигуран у васкрсење: *О Мићрову шћо пог земљу Димитрије сложи/ Васкрсије васкрсава а Божић обожи* („Извјештај владике захумско-херцеговачког“).

Ова слика има шире значење, значење васкрсења праведника по Божијој вољи, али је то васкрсење овдје дводимензионално. Оно је и Божанско и космичко истовремено, јер није случајно што је празник Васкрс баш у прољеће када се све рађа из мртвила будући наду у живот вјечни коме се радује и оно посмрче које се на рукама удовице, у Ноговој пјесми, ипак смије, иако ће се с оцем упознати једино из мајкиних прича из којих ће између осталог сазнати и истину да се неријетко за одбрану потомства морало *У бајши зими шрунуш шрунуш/ Ко шћо се расло у живошу* (Рајко Петров Ного, „У животу али у рђаву“).

У Херцеговини се и расло и умирало, с тим што је умраће неријетко било прерано и не више Божјом, него крвниковом одлуком, баш као у Пребиловцима 1941. године. Ту пребиловачку трагедију као централни поетски мотив сусрећемо у Раичковићевој пјесми Камен за спомен-цркву у Пребиловцима. Тај мотив је у овој пјесми вишеслојан. Наиме, осим тог стравичног злочина који је сам по себи довољан покретач за страшну слику бола, страдања и патње у подлози Раичковићеве пјесме се налази и приповијетка Митра Шарића, Никољдан у Пребиловцима 1941. године, а онда и стравична усташка пјесма која се често пјевала у Западној Херцеговини баш те кобне 1941. године: *Павелићу шша ћемо ог Срба?/ Веж` у ланце, бацај у Шурманце!*

Сам окидач за писање пјесме, ипак је била приповијетка „Никољдан у Пребиловцима 1941. године“², која је болно

²„Леп јесењи, медитерански дан. Деветнаести децембар, година 1941. Свети Никола. Народ у нашем крају каже Никољдан. То је крна слава Пребиловаца, коју не славе само четири породице у овом селу. Стојим пред кућом Милана Медића у Пребиловцима, у којој живи наша новонастала заједница од пет „јединаца“. Размишљам о томе како се славио Никољдан прошле, 1940. године, али и оних ранијих. Људи, родбина и пријатељи, који долазе на славу зову се пићари. Они из удаљенијих места долазе на конак уочи Никољдана, а одлазе сутрадан по Никољдану. Неки пићари долазе на коњима, упарађени у народну ношњу. Понеко је обучен у црногорску народну ношњу, која због своје лепоте и дивних боја изазива дивљење свих, посебно деце. Село је пуно пићара из многих места Херцеговине. При пролазу кроз село, пићари се гласно поздрављају са домаћинима и опходе се једни према другима благонаклоно и срдечно. Милина је видети осетити такву срдечност и чути толико лепих и топлих речи. На Никољдан увече одржавала се традиционална никољданска забава у Основној школи „Краљ Милутин“, коју су посећивали, поред пићара, и домаћи и најугледнији људи Херцеговине. После забаве, наставља се до зоре народно весеље. Ове 1941. године нико нам неће доћи. Нема пићара. Нема забаве. Како обележити Никољдан без породица и пићара?! На дневним седељкама пред Медића кућом, људи су се договорили да се Никољдан прослави на исти начин као и до сада, уз један изузетак. Свећа, која се пали за славу, неће се палити, као до сада, на дубовој (храстовој) облици, већ на пушки, пушчаној цеви – прецизније на шупљку пушке. На Никољдан у нашој заједници горело је пет свећа, јер ми чинимо остатке пет породица. Четири су гореле на пушкама, а једна на храстовој облици, јер ја до тог дана нисам имао пушку. Исто су поступиле и остале новонастале породичне заједнице. Нас пето-

рица, устали смо, како је и обичај, у 12 сати и кренули на молитву, а потом смо ручали. Дан је био сунчан и ми смо после ручка изашли из куће. Неочекивано, у једном тренутку чули смо песму у Булутовој махали. Погледасмо се немо, зачудисмо се и упитасмо се: ко пева после убиства народа? У Пребиловцима се није чула песма пуних осам месеци, тачније од априла, када је наша држава окупирана, па до Никољдана. Након песме, видесмо да из Булутове махале излази група загрљених људи. Корача та група, пева и застајкује. Скупљају се испод школе, на простору који је омеђен потпорним зидом школског дворишта, Жоракановића кућама и Булутовом махалом – у најстрожем центру села. Испред Медећа кућа препознајем двојицу високих људи: Гојка Булута и Милана Медана из села Ортијешиа код Мостара, човека горостасне грађе, са шајкачом на глави и, чини ми се, крупним брковима на лицу. Он и Гојко су загрљени и у средини ланца загрљених. Дошао Милан у исти дан на славу као и лане сестри Стани и мужа јој, његова зета Душана Лоле Булута, али не нађе сестру Стану нити кћерке јој Јоку од четири године и Мирјану од две године. Усниле су 6. августа 1941. године вечити сан, бачене усташком злочиначком руком у понор Шурманачке јаме. Милан, мучен жељом да искаже бол, подстрекао је Булуте да кроз песму заједнички искажу бол. Једини човек, онај са стране међу Булутима, запевао је громогласно, а Булуту прихватили песму са таквим узбуђењем које их је свеколике намах дигло на ноге. Као кад жишка падне у бензин, разбуктала су у људима најдубља осећања туге, бола и жалости, помешана с радошћу, гордошћу, пркосом... Истог тренутка синула им је идеја да онако загрљени изађу на наше сабориште код школе. Њихова песма и појава на отвореном и у средини села, деловала је као зов трубе на збор. Као по команди, журно и устрептало пођосмо у сусрет њима и песми. Трчи испред нас Новица Ново Шарић. Навире све живо: Драгићи (Драгићевићи), Шарићи, Ћирићи, Трипковићи, Брњаши (Брњашићи), Ждракановићи, Сухићи, Мирковићи и они из Ћук породице. Све се слило, збило у један округли, велики мушки хор под школом – лицем у лице и прихватило песму. Ушао сам у школско двориште, да са платоа посматрам овај незаборавни приказ. Пева се снажно, мушки и из дубоке свести о тешкој несрећи која их је задесила, али и из осећања и мисли, потребе да се песмом јави душманима да смо овде, да смо живи, да смо претрајали и да нисмо нестали. Јечи песма као грмљавина и одјекује околним брдима, а онда та пркосна песма постепено јењава. У душама несрећника расла је туга кроз песму. И већ су се искриле сузе у очима многих и оне су незауостављиво потекле. И понеки гласови постајали су све мукли, мењали и реметили пркосни тон песме, којим су још невали неки. У тој аритмији гласова мешала се туга и пркос, једни су већ плакали, а други су сузе гушили у запевним повисилицама песме. Био сам узбуђен и ганут до суза. Све се у мени ускомешало, тако да нисам успевао да упамтим ниједну једину реч те

свједочење Митра Шарића, јединог члана породице Шарић који је случајно преживио пребиловачку трагедију. Шарић у овој причи описује како Никољдан 1941. године у Пребиловцима прославља свега пет претеклих житеља сјећајући се како је слава прослављана ранијих година. Нема званица, гостију, „пићара“, нема пјесме ни весеља, а на згариштима немаш гдје ни свијећу упалити па се свијеће пале на пушкама. И одједном из Булутове кафане одјекну пјесма. *Пева се снажно, мушки и из дубоке свесћи о тешкој несрећи која их је задесила, али и из осећања и мисли, пошребе да се пјесмом јави душманима да смо овде, да смо живи, да смо пребивали и да нисмо нестали. Јечи пјесма као њмљавина и одјекује околним брдима, а онда та њркосна пјесма пошјеено јењава. У душама несрећника расла је шућа кроз пјесму. И већ су се искриле сузе у очима многих и оне су незаустављиво пошекле. И понеки њласови пошјајали су све муклији, мењали и ремешили њркосни њон пјесме, којим су још њевали неки. У њој аришмији њласова мешала се шућа и њркос, једни су већ њлакали, а гући су сузе њушили у зайевним њовисилицама пјесме, пише у својој приповијести Митар Шарић.*

Та болна пјесма неколико преживјелих Пребиловчана који на тај први Никољдан након усташког погрома, иако у короти, ипак пјевају, није само пјесма, нити је само њркосно свједочење о свом постојању упркос смрти и целатима, него је свједочење о узвишеном болу који је на граници јаука и пјесме тужбалице која се налази на почетку Раичковићеве пјесме као њен трагични мото: *Ој Шурманци и у вама јама,/ Ту је моја и сеја и мама.*

Текст овог поетизованог јаука се не налази у Шарићевој приповијести, али је та тужбалица Раичковићу позната из

чудне и тешке песме. Памтим једино слику тог скупа, узрујаног, устрепталог, певајућег и тугујућег. Кад сам већ одрастао и када сам се у позоришту упознао са одређеним потресним призорима у позоришним представама и са драмом као врстом књижевног дела, озбиљног и потресног садржаја – схватио сам да још увек у позоришту нисам видео оригиналније и потресније драмско дело од оног које сам упознао и доживео 1941. године на отвореној сцени за време прослављања Никољдана у Пребиловцима. Био сам тако опчињем тим прослављањем да не памтим како се и када развишао скуп испод школе, нити знам шта је са мном било. Заиста, не памтим, вероватно су ме одвели у нечију кућу... Испаде као да сам све то сањао, а не да сам присуствовао том реално надреалном догађају".

других извора и изванредно се и формално, и семантички, и симболички уклапа у пјесму „Камен за спомен-цркву у Пребиловцима“, а некако логички припада и приповијести Митра Шарића. Наиме, Раичковићева пјесма има два гласа, пјесников глас и глас Митра Шарића. Они се у пјесми и визуелно, и семантички разликују. Пјесников глас је штампан усправним словима, а глас, односно поетизовано свједочење Митра Шарића полурукописним словима. Тај Митров глас у пјесми је по свему поетизовани и спрегнути садржај приповијетке „Никољдан у Пребиловцима 1941. године“. Пјесников глас се јавља четири пута, баш колико пута и глас Митра Шарића. Пјесников глас контекстуализује и дјелимично појашњава некако тајанствено Шарићево библијско, молитвено свједочење о страдалим од којих не оста:

*Нико од Јована
Нико од Ђорђа
Нико од Сима
Нико од Дамјана
И нико од Срећка Шарића*

Сви су они били из познатих херцеговачких, а онда и пребиловачких породица од којих скоро нико не претече ни:

*Од Драгићевића (од старих Драгића)
Ђирићи
Медићи
Сухићи
Шарићи
Ждракановићи
Тријковићи
Екмечићи
Брњашићи
И један Кесо
И двадесет кућа Булуша –
Из Кулина
Крварица
И Кошћеле
Па Медани
и Банђури
Надаждини
Мирковићи
И Крунићи
Ћук.*

Али Раичковић и Митар Шарић свједоче и о целатима, ко су, шта су, и одакле су ти главари и таборници (и Црни, и Буљан, и Лизде, и Шарац, и Вего).

*И мало зајим
Изјовара измењеним (џромуклим) јласом
и некаква друјачија имена
(Као да их са црној сјуба
Полако ишчијава):
Илија Јовановић Црни
Главар села Шурманци
Андрија Буљан
Усјаашки шаборник у Чајљини
Осман Лизде
Из села Речица
Фрањо Вејо
Сјудениј на расјусју
Ловро Шарац
Из села Гњилишја*

Слично Раичковићу, у молитвеном тону, као у заупокојеној литургији и Ђорђо Сладоје у песми „Родослов“ болно подноси сваку врсту српског пропадања и нестајања:

*Владислав без јроба
Јован без ојела,
Милан и без избе
иностраних дела.*

*Момчило без шраја,
Без икоја Раде
Бранко за Бранком –
У џрах и комаде.*

*Без ушехе Ђура
И Лаза без краја.
Корошја и колеж
Змај Од Очаја.*

*Без милошје Милош,
Војислав без крова,
Расјико на расјеђу
Троротоја слова.*

Ко у воденици,
Сам крај самовара,
С иловачом се
Сшеван разговара.

Алекса се њише
О младом чемџресу...
Само тихо душо,
Што цвилиш у месу,
Шта би јошће хшела:

Владислав без троба,
Јован без ојела.

Без икоја Раге!

За Бранком Бранко –
У њрах и комаде.

(„Родослов“)

За разлику од Раичковићеве пјесме у којој је пјеснички субјект истовремено и свједок, и жртва злочина, а онда и у молитвеном односу према недужним жртвама у пјесми Будимира Дубака „Лет анђела“, пјеснички субјект је не само у молитвеном односу, него је и неко ко свједочи о посвећењу мученика и недужно страдалих праведника. Наиме, као инспиративни окидач за настанак пјесме Лет анђела послужило је памћење о храбрости једне мајке и узвишености њене жртве која и у смрт са својом дјецом жели да оде неупрљана целатовим крвавим рукама.

Јами кад је маји
са дјечицом њишла
крила су им намах
ко вајра изишла
„Хајде да лешимо
будући анђели
њод скуће нас њрима
милешевски – Бели!“

(„Лет анђела“)

Осим првог страдања у Пребиловцима 1941. године, ништа мање болна, али сигурно цивилизацијски грознија је

пребиловачка трагедија 1992. године када су потомци истих оних целата који су поименично помињани у Раичковићевој пјесми експлозивом разорили спомен-костурницу жртава пребиловачких. Та разарајућа експлозија је постала нови, ништа мање снажан мотив у пјесми „Пребиловци“ Драгана Хамовића:

*Тај трупни поршрети смирених ликова
У зид предела криком се прикова
Полувек чаме у кашакомбама
Па се винуше, вазнеши бомбама*

Тај цивилизацијски пораз, тај суноврат достојанства људи у покушају, из Пребиловцима сусједних села, поново је спомен-костурницу која је требала бити мјесто покајања грешника над недужним жртвама претворио у „Село што стаде у сандук костију“. Те двапут страдале праведнике *Из јамске шаме, руже експлозива/ Сабор скрханих кошчица дозива* („Пребиловци“), па их, осјећајући и дужност, и бол, и људску обавезу у својим стиховима ево сабра Драган Хамовић тамо гдје је на *Месту што сјаји насуто костима/ Обтрљен храмом сандук преоспао* („Пребиловци“).

И као по некој Божјој правди, на том истом мјесту, гдје се данас у славу Божју и за помен жртвама пребиловачким налази спомен-храм васкрсава живот, јер су након много протеклог времена зазвонила звона, не само у Пребиловцима, него и у поезији Марка Драганића као симбол трајања и побједе живота над смрћу:

*Зазвонила су звона пребиловачка,
и ујасила тишину над небом
што је сузама издубило камење
ко знамење
нашег постојања*

(„Звона светих Пребиловаца“)

Осим Пребиловаца и Корићке јаме у поезију су ушла и гатачка и невесињска стратишта од којих је можда и најстравичнија придворичка ломача поетски згуснуто представљена у пјесми „Ломача“ Јована Л. Делића као универзална слика безизлазности, стрепње и смрти која је неминовност у обручу у коме царује језа и страх. Из те паклене буктиње стегнуте мраком и страховитим бљеском ватре којој посебну димен-

зију даје мјесец што на бодеж личи, и то баш на Божић ујутро, никоме спаса није било осим ријеци Неретви која симболизује неуништивост и живот који даје наду и отвара пут којим ће бар сјећање стићи до оних који случајно остадоше ван тог пакленог круга смрти.

*Придворицом³ фењери и меци ко свици
и лавез паса узаврелих.
Мјесец иза торе на бодеж личи
мноштво је сјенки, кожа се јежи,
и док се село криком паса
само ријека може да бјежи.*

(„Ломача“)

На једном другом херцеговачком стратишту у близини невесињске понорнице Заломке, нико и ништа, па ни хитре јуначке ноге нису могле 28. марта 1942. године, на Лазареву суботу, утећи пред безбожницима и идеолошким нововјерцима у Кифином Селу крај Невесиња. Осим крстеликих биљегу на њиховим гробовима, на њих и њихову младост угашену комунистичком руком данас нас подсјећају и вјечно опомињу стихови Ђорђа Дабарчића:

*Ојетџ прољеће краде
момачку пјесму завичаја
И шочи далека сјећања
времена шито шраје;
Дванаест пайерјасних соколова
зауставило је свој летџ
Пред праћом Тројице Свете,
да ојомињу нарашћаје.*

(„Спавају моји завичајци“)

Невесињска трагедија није завршена те 1942. године на Лазареву суботу. Сличан, ако не и крвавији злочин комунисти су починили на дан ослобођења Невесиња 14. фебруара 1945. године када су наводни ослободиоци, комунисти, у

³Село у Горњем Борчу, Гацко, Херцеговина, које су усташе, прве комшије, спалиле на Божић 1942. године и побиле све њихове становнике Србе. Остало их је само неколико који се тада у селу нису затекли.

самом мјесту Невесиње брутално ликвидирали петнаестак школованих невестињских дјевојака чија су имена наведена и у Шиповчевој монографији „Невестиње славно“, и у књизи мр Момчила Голијанина о Алекси Ковачевићу, али и на сајту <http://www.herceg.tv/feljton/4678/s-druge-strane-istorije-drugo-lice-narodnih-heroja-v-dio-?lang=lat>⁴. И та трагедија је нашла свој поетски омаж:

*Док страх лебди изнад прага
Прсти канџе
Грло даве
Не шрејнуше умирући
Невестињске очи љаве*

*На хумкама роса сузна
Окрнућа небу сињем
Виори се џусћа коса
Над џусћијем Невестињем*

(Р. Р. Л. „Роса сузна“; *Недосањаној љубави невестињских дјевојака 14. фебруара 1945.*)

Интегрално посматрајући слике српског страдања не само у двадесетом вијеку, него и знатно прије тога, Рајко Петров Ного сва та страдања сабира и у стихове сјећања, бола и патње увија не заобилазећи ниједан дио српске страдале земље и ниједну њену жртву у туђим казаматима и на губилиштинама:

*Од косова поља до вождовца
Са крај книна до на враћа стоца
Од малена доца до сокоца
Гдје се некад џушило са коца*

⁴Већина дјевојка које су сурово и без разлога ликвидирали комунисти на дан ослобођења Невесиња 1945. године биле су са завршеном учитељском или грађанском школом, пишу М. Голијанин и Н. Шиповац. То су: Рајка Мучибабић, Зора Ковачевић, Наталија Гутић, Драгица Васиљевић, Љепосава Граховац, Загорка Колак, Смиља Гудељ, Зора Чоловић, Драга Вукотић, Милица Бјелица, Јованка Бурлица, Рајка Банашевић, Борика Тешановић, Милица Вучинић, Десанка Милошевић, Јованка Иванишевић, Десанка Васиљевић, Душанка Гутић и Јованка Самарџић.

*Звијезда се до звијезде злати
Крвав ушћай као божур никну
Мрки брче ће ћеш окайати
У мостару или у шравнику*

(„Његош у Венецији“)

Али Ного, баш као и Дучић, вјерује да ће жртве праведника бити одвојене од осталих у царству небеском, не само због тога што њихова безгрешна тијела, како рече Будимир Дубак „под скуте [...] прима милешевски – Бели“, него и због тога што ће наше молитве за спас душа њихових бити услишене.

*Неисказана и Нерукоћворена
Мајчице Света Царице Небеса
Подржи Враћа Сјаса Оћворена*

(Рајко П. Ного, „Карма“)

Односно:

*Помилуј, Свемоћни, невине што тину,
Теби су јружили њине чисте руке;
За Твоју су они јали величину,
На Твој знак јринели све сузе и муке.*

(Ј. Дучић, „Молитва“)

А та врата спаса и молитва Свевишњем су и нама, и недужним жртвама неопходна и то не само за живот вјечни, него и за вјечни помен, за сјећање и у молитви, и у стиху, а онда и као опомена да не бисмо заувјек нестали „стрмоглаво у ја-ме у дубину“.

Rade R. Lalovic, adviser

SUMMARY

POETIC MEMORY OF THE PAIN OF THE HERZEGOVINIAN MARTYRS

This paper talk about poetic motifs and poetiic images of the martyrdom of Serbian righteous people, innocent and guiltless as well as defenders of their and homeland in Herzegovina region. The images of martyrdom are followed by pain and sufferings, but also an ek-salted dream of freedom and faith in resurrection.

Key words: martyrdom, pain, trench, Prebilovci, victim

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. *Пред сјенима српских мученика – Поетска руковет*, друго допуњено издање, СП и КД Просвјета и ЦКИ Фоча, 2017.
2. Раде Р. Лаловић, *Српска поезија страдања и пашње*, Нова зора бр. 53-54, Билећа, 2017.
3. Раде Р. Лаловић, *Бол жриве је и њесников бол* (Мирослав Максимовић, *Бол*, Чигоја, Београд 2016), Исток, бр. 11–13, Књажевац, 2017.
4. Раде Р. Лаловић, *Још једном о његовању културе сјећања у школској пракси*, Образовна технологија, бр. 3-4, Београд, 2017.
5. Раде Р. Лаловић, *Скике сјечива и ране у српској поезији страдања и пашње*, Нова зора бр. 57, Билећа 2018.

Мирјана Димићријевић

НАЦИОНАЛНИ И ВЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ ГЛАВНИХ ЈУНАКА У РОМАНИМА *КЊИГА О БЛАМУ И УПОТРЕБА ЧОВЕКА* АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ

Идентитет је један врло комплексан феномен: „он упирује на осећање своје individualности ('ja sam ja'), своје појединачности ('ja se razlikujem od drugih i imam ovakve ili onakve karakteristike') i осећање континуитета u простору i времену ('ja sam uvek ista ličnost')“ (Mark, 2009: 41). Његова изградња дуго траје и одвија се у етапама. „Neprekidno, slika koju [pojedinac] gradi o sebi, svojim verovanjima i predstavama o sebi predstavlja izuzetno značajnu psihološku strukturu koja mu omogućava da odabira svoje aktivnosti i svoje društvene odnose“ (Ruano-Borbalan, 2009: 6).

Пошто се Ја развија и мења „kroz odnos sa okolinom i drugima, u okviru grupa, užih ili širih, ugovornih ili nametnutih“ (Ruano-Borbalan, 2009: 9), може да се говори о различитим врстама идентитета: индивидуални и колективни, друштвени, породични, верски, национални, културни итд. Јеротић истиче да идентитет подразумева неко *језгро* наше личности, које остаје увек исто и поред свих промена којима смо споља изложени или их сами стварамо. То језгро нам пружа сигурност и извесност да наше Ја остаје у току целог живота са собом идентично. (2006: 17)

У животу индивидуе стално се дешавају неке промене, које настоје да разоре то осећање идентичности. Има проблема и критичких фаза које веома утичу на човекову слику о себи и самопоуздање. Сваки човек се бори да врати пољупљану равнотежу и успостави поново стабилну перцепцију сопственог Ја. „Тако се изградња идентитета јавља као динамички процес, obeležen lomovima i krizama, nezavršen i uvek započinjan iznova“ (Mark, 2009: 50).

О формирању и губитку правог идентитета говорио је у својим делима чувени психолог и антрополог Ерих Фром. Он се посебно бавио односима између друштва и појединца, желећи да покаже како друштвени процеси и норме имају важну улогу у изградњи личности. Један од механизма бекства

од слободе⁵ јесте тзв. „саображавање појединца“ када човек губи властито Ја потпуно усвајајући друштвене обрасце понашања, односно постаје оно што други од њега очекују да буде. На тај начин човек избегава осећање немоћи и усамљености, јер се потпуно стапа са светом, плаћајући цену властите слободе.

Потрага за идентитетом је једна од најважнијих тема Тишминог литерарног стваралаштва. Разлог интересовања за проблем идентитета треба потражити у животној биографији аутора. На основу његове аутобиографско-мемоарске прозе сазнајемо да је од раног детињства био оптерећен својим полујеврејским пореклом и „цивилизацијским расколом“ у породици.⁶ Колебао се између јеврејства и српства у себи, па је то „двојство, ту двострукост“ сматрао „основним узроком што не посједује осјећање дубље везе с тлом с којег потиче, али и оно на чему почива издвојеност укључујући осјећање 'расног стида'" (Шукало, 2005: 60). Закупљеност проблемом властитог идентитета мотивисала је аутора да се посвети књижевности, како би пронашао своје место међу другима.⁷

Иако се бојао да ће га неукорењеност и неприпадање спутати у писању, Тишма истиче: „Бићу мање присан али општији, људски“ (2001: 179). Не само осећање изопштености него и склоност ка посматрању били су подстицај аутору да размишља о различитим сукобима и ратовима, који се дешавају међу људима због нетолеранције и мржње на верској и националној основи. Писао је о универзалним проблемима, који се јављају код сваког појединца без обзира на националну, верску или неку другу врсту припадности.

⁵Ерих Фром је написао књигу *Бекство од слободе*, у којој се бави многим социјалним проблемима, али и њиховим утицајем на психологију човека. Током васпитања, образовања и развоја личности, појединац губи примарне везе са светом и осећа се усамљеним и немоћним. Фром указује на механизме бекства као начине да човек отклони негативна осећања, али по цену властите слободе и личног Ја.

⁶Тишма је забележио да су сукоби у родитељском дому често прерастали у туче. (2001: 68) Конфликти су проистицали не само из „*ličnih neusaglašenosti*“ родитеља, него због тога што су „*pripadali i nesaglasnim civilizacijama*“ (Тишма, 2012: 12).

⁷Своје проблеме у вези са идентитетом Тишма је хтео да реши на следећи начин: „Ја се загњурим у читање, у маштање, спашавајући се тим другим и трећим идентитетом“ (2001: 764).

У романима *Књиџа о Бламу и Уиошреба човека* феномен идентитета занимљив је за проучавање.

Јеврејска шема се провлачи кроз читав опус Александра Тишме. У делима овог аутора јављају се мотиви холокауста, Другог светског рата, злочина, невиних жртава, патње, изопштености, *расној стиџа*, кривице и сл. Другачије се приказује јеврејска судбина него у старозаветној причи: „они не крећу у земљу где ће мана падати с неба, а на удар штапа потећи вода да напоји жедне [...], него се потуцају из туђине у туђину док се на крају не нађу у свету у коме је основно гесло опстанка: 'Убиј или ће те убити'“ (Кољевић, 2005: 14).

Лутања Тишминих јунака Јевреја (као што је нпр. шетња Мирослава Блама, историјат породице Блам, одласци и враћања Вере Кронер у завичај) подсећају на „сенку исконског јеврејског потуцања од немила до недрага“ (Кољевић, 2005: 14) или на свеопште лутање сваког човека, који трага за срећом и смислом живота у суровим животним околностима. У јеврејској теми присутна је *шескоба* као обележје јудео-хришћанске цивилизације, „која је добрим делом заснована на митологији кривице и греха“ (Палавестра, 2005: 20). Зато Тишму можемо да сврстамо у најзначајније писце, који се као „јеврејски миротворци европске књижевности – Франц Кафка, Роберт Музил и Итало Звево“ бави темом страха, стрепње и тескобе (Палавестра, 2005: 21).

Тишма је на почетку књижевне каријере почео да пише *Књиџу о Бламу*, али се није осећао довољно зрелим и способним да превазиђе своје осећање *расној стиџа* и неприлагођености, тако да није даље одмакао од почетне главе. Био је инспирисан за писање романа неузвраћеном љубављу према Драги и доживљајем окупације. У следећем цитату видимо како аутор тумачи своју муку са писањем започетог романа о Јеврејину:

„Помишљаам с надом, да је моје споро започињање (преко петнаест година проведених у покушајима) било последица неналажења израза који би одговарао мојој издвојености, условљеној расним разликама и узрастањем у једној друштвено и национално неиздиференцираној средини. Писао сам све без реда, управо по обрнутом реду: најпре роман (о Драгој), па приповетке, па драму, па песме“ (Тишма, 2001: 283).

Аутор се у мемоарској прози освртао на проблем јеврејства у себи:

„U pitanju je bilo moje jevrejstvo, polovina moga bića, koje sam pokušavao da zabašurim najpre kao mlad čovek kome je ono smetalo da se saživi sa sredinom, a zatim, manje svesno, i kao pisac koji je svoje likove nastojao da učini opštim, etnički neobeležanim, stopljenim po sebi sa okruženjem“ (Tišma, 2012: 167).

У једном интервјуу Тишма је рекао како је још у раној приповеци „Ибикина кућа“ био заокупљен „сударом између различитих времена“, али и када је открио дубоку и јаку повезаност са судбином јеврејства:

„После једног путовања у Пољску где су ме одвели да видим Аушвиц и где сам се први пут материјално суочио с тим страшним погибијама Јевреја и онда, по повратку кад сам то све некако у себи прерадио и схватио где сам био и шта сам радио, открио сам ту своју неживљену спону са јеврејством. Огромну. Поклопило се то некако и с мојим литерарним отварањем, с тенденцијом да литературу базирам на документарном, на стварном, започету збирку приповедака *Насиље*. То ме је онда повукло и написао сам неколико књига о томе – *Књигу о Бламу, Уиошребу човека*“. (Тишма, према: Кољевић, 2005: 13).

Кад је осетио да може искрено проговорити о свом јеврејском идентитету, онда му је постало лако да пише *Књигу о Бламу*. За то време објављивао је друга литерарна остварења. Аутор у *Дневнику* каже:

„Све остале књиге послужиле су као вежба за ову, коју се тек време, охрабривања и превазилажење стида, можда и буђење национализма у себи, избацили на светлост дана. То помало разочарава: требало је значи да побудим у себи вапај потајног Јеврејина да бих био читан. Што значи да сам само то истински: један потајни Јеврејин“ (Тишма, 2001: 565).

Писац се идентификује са јунаком Бламом:

„Potpun Jevrejin, ali je i on polutan kao ja po tome što se ženi hrišćankom, težeći i nesvesno da strese sa sebe jevrejsku sudbinu, a i stoga što je okruženje u kom se kreće ne samo jevrejsko već i srpsko, pa mađarsko, i ko zna kakvo, dakle višenacionalno kao što je i Vojvodina, Novi Sad, gde se odigrava“ (Tišma, 2012: 167).

Осећање неприпадања и неукорењености одликује многе Тишмине јунаке, најчешће оне са јеврејским идентитетом. Ови јунаци имају конфликтан однос са породицом и окружењем, јер их тишти конфузија идентитета и не уклапају се у околину. Имају пасиван став према животу и склони су сањарењу и размишљањима. Са једне стране, желе да се прилагодје некој групи, док их са друге – расни стид, страх, кривица и тескоба чине отуђеним од средине.

Преко психонарације и приповеданог монолога хетеродијегетички приповедач усмерава нашу пажњу на главне особине јунака у *Књизи о Бламу и Уиошреби човека*. Ликови су повучени, усамљени и склони рефлексјама, јер се стиде јеврејског порекла, али и због тога што осећају како је њихов идентитет неодређен услед деловања разних животних околности. Као што је и аутора пратило осећање кривице јер је избегао новосадску рацију (1942) и холокауст, тако и његови јунаци (нарочито Мирослав Блам) не могу да се ослободе гриже савести, зато што су наставили живот после свих тих ратних страха. Међутим, осећање кривице се јавља и због удаљавања од јеврејства и осећања неодређености и неприпадања у погледу етничког идентитета.

Различитост и тескоба прате јунаке још од њиховог детињства. Приповедач у трећем лицу често препушта визуру главном актеру Мирославу Бламу, који лута улицама Новог Сада и сећа се прошлих дешавања. Врло је важно да укажемо на то како је Блам доживљавао породични дом: „Кућа је била *tvrdava pod nevidljivom opsadom*, у нју су долазили само рођаци, породични пријатељи или мајстори, од непознатих само просяци; ту се и уживало смишљено, од јела – само у домаћим kolačима и воћу donesenom са пијаци и brižljivo opranom“ (Тишма, 1990: 26). На основу наведеног цитата уочавамо опрезност и неповерљивост који су доминирали атмосфером у кући Бламових.

Метафора „*tvrdava pod nevidljivom opsadom*“ нас упућује на друкчије „конституисање простора“ које „показује деструкцију конвенционалне представе о интимном и јавном простору“ (Џамбарски Завишић, 2010: 624)⁸. Требало би да

⁸Ауторка Емилија Џамбарски Завишић посветила је посебну пажњу конституисању, структури и значењу простора у роману *Књига о Бламу*. Погледати њен рад „Поетика простора у *Књизи о Бламу* А. Тишме“, који је објављен у *Летпису Матице српске* 2010.

породична кућа представља склониште, уточиште, тј. место где се човек осећа вољеним и заштићеним. Међутим, у *Књи-зи о Бламу и Уиошреди човека* писац даје другачија значења категорији куће. Овај простор одликују тескоба, скученост и несрећеност, што нам усмерава пажњу на проблем идентитета, осећања спутаности и неприпадања, који се јављају код ликова.

Вера Кронер такође не налази уточиште, љубав и ослонац у породичној кући. Није се осећала срећном, вољеном и заштићеном у породици где су се мешали вера, језик и традиција. Њу је често обузимао „бес због те мешане, несрећене, луде куће у којој живи“ (Тишма, 1981: 67). Кад се буде вратила након рата, затиче празну, хладну и несрећену кућу, што још више указује на њено осећање отуђења, тескобе и неприпадања.

Расни сџинг је једна од главних особености интимног света Тишминих актера. На почетку романа *Књиџа о Бламу* наратор даје информацију о палати Меркур, која је „највиденија зграда у Novom Sadu“ и истиче се у граду „као nesumnjivo središte“ (Тишма, 1990: 15). Кенанова наводи као допуну карактеризацији аналогију, која може да буде експлицитно изречена или дата читаоцу да сам открије. Овај поступак изградње ликова може да наглашава „bilo sličnost bilo kontrast između dva elementa која се porede“ (Rimon Kenan, 2007: 52). У *Књизи о Бламу* примећујемо аналогију према сличности између простора и јунака. Пошто Блам станује у палати Меркур, можемо да закључимо како њен истакнути положај у граду заправо указује на то ко ће у роману бити централни и главни актер.⁹ Наратор детаљно описује ову зграду коју „nadrastaju okomiti lednici solitera i plećati vencі stambenih blokova“ (Тишма, 1990: 15), што нас упућује на спутаност и неслободу Мирослава Блама.

Још на почетку романескне приче стичемо утисак да ће Бламов интимни свет бити комплекснији, него што на први поглед изгледа. Овај јунак се поноси положајем Меркура, али никад неће исписати или саопштити њен назив, већ ће уместо њега навести „složeniju ali propisnu adresu Stari

⁹Да је Блам главни јунак романа, запажа се на основу тога што се његово име налази у наслову дела. Портер Абот је ту појаву назвао епо-ним рекавши да је то добар показатељ да неки лик доминира литерар-ним остварењем. (2009: 211)

bulevar jedan“ (Tišma, 1990: 15). Кад се саговорници сете да је у питању адреса Меркура, онда се код јунака мешају осећања задовољства и незадовољства због откривеног положаја. Приповедач експлицитно изриче како „on i ne voli da bude odmah raspoznat, ni u toj stanarskoj pojedinosti svog života“ (Tišma, 1990:16).

Блам воли да проводи време на мансарди Меркура, која је истурена и скривена. Особине „истуреност“ и „скривеност“ нам указују на то да је јунак другачији и издвојен од осталих јунака, али да скрива свој прави идентитет. Такав положај му омогућава посматрање шетача и замишљање призора. „Посматрање и замишљање, то су основне активности које обликују Бламов живот“ (Ангеловски, 2014: 74).

Код Блама је изражено осећање расног стида, пошто је био јеврејског порекла. Оженио се хришћанком Јањом, чиме је променио веру, па је због тога преживео стравичну новосадску рацију 1942. године, у којој је настрадало доста словенског и јеврејског становништва. Међутим, Блам осећа грижу савести и кривицу, што ће условљавати његове поступке и утицати на односе према животу и људима.

Главни јунак често замишља потеру и чезне за смрћу, јер ће га она ослободити осећања кривице изједначавајући његову судбину са судбином трагично настрадалих Јевреја. Понекад мансарду доживљава као клопку, као место са којег се једино може спасити, тако што ће извршити самоубиство. „Непрестано осећање прогоњености представља другу константу Бламовог лика“ (Ангеловски, 2014: 76). Да се он осећа усамљеним и уплашеним без ослонца у друштву, види се на основу доживљеног говора:

„Тамо под њим, међутим, људи немарно крстаре тротоари-ма, иду за својим пословима или протежу ноге. Они не слуте шта се овде с њим, у њему zbiva, не деле; можда не би могли ни да појме његов страх, његов užas, његову извесност да ће потера доћи и стеснити га уз ову ограду. Али шта је то онда? Је ли он луд? Или су сви људи осим њега? Но то је свеједно, јер ако се једини издвaja, онда је чудовиште, изрод, наказа, зрео да буде, чим га открију и прочитају му misao, strpan u kavez i potkazivan, у неком не зоолошком него homološkom vrtу, nag да би га сви болје videli и могли бockати кроз реšetке уšiljenim štapovima, nagoneći га да производи њима nerazumljive vapaje, крике (Tišma, 1990: 19–20).

Овај виртуелни наратив нас упућује на његово стално осећање издвојености, неукорењености и безизлазности из ситуације. Блам се осећа као пасивна жртва и свет доживљава као део потере. Не може да се ослободи тескобе, стрепње и страха јер не налази срећу, љубав и разумевање у оквиру породице и света у коме живи. Има негативан став према своме етничком и верском идентитету, што условљава његово неповерење, страхове и потребу за скривањем.

„Проблем идентитета је окосница Бламовог карактера“ (Ангеловски, 2014: 74). Блам је издвојен од људи из своје средине, али жели да буде неупадљив и неиздвојен. „Везаност за простор у коме живи заправо је његова једина спона јер је то човек који је остао без идентитета“ (Ангеловски, 2014: 74). Емилија Џамбарски Завишић је добро учила да Блам присваја Нови Сад као простор у коме се одигравала његова лична историја, али са причом о свом животу преплиће и колективну судбину житеља тог града. (2010: 624)

Свезнајући приповедач нам даје експлицитну карактеризацију Мирослава Блама, указујући на његову неуклопљеност, пасивност и недефинисаност идентитета, поређењем са другим актерима:

„Gimnazijske godine Blam je proveo sedeći između Ace Krkljuša i Ljube Čuture. Slučajnost? Da, ali i kao svaka druga, opterećena zakonitostima. Ipak, slučajnost, ili zakonitost – što izlazi na isto – izražavala je stvarno stanje, jer je Blam, rasejan i neprilagođen, predstavljao neku vrstu prelaznog tipa od muzikalnog, nemirnog, u zglobovima razmrdanog Ace Krkljuša do sporog ali temeljnog i delotvornog Čuture. Možda je Blamova priroda takođe izražavala krajnost, ali ta krajnost se sastojala u sklonosti za obe druge, u mogućnosti njihovog podjednako razumevanja i podjednako, pa zato samo delimičnog prihvatanja“ (Tišma, 1990: 54).

Чутура има важну улогу у карактеризацији Блама. Он се јавља само у ретроспективним деловима романа и у виртуелним наративима, заправо у имагинативним призорима. У роману је дата сцена из прошлости када Чутура бере и једе глогиње, бацајући плодове и Бламу. Касније у другој ретроспективној сцени он се представља као заштитник Блама од Јевгенија Раковског, професора немачког језика и Руса емигранта. Он је веома сличан Бламовој сестри Естери, која је такође била предана револуционарном раду и борби, што је претходило њеној погибији у току једне акције.

У доба окупације противречности између ликова Аце Кркљуша и Љубе Чутуре још више су дошле до изражаја. Кркљуш је основао цез оркестар и посветио се музици, док се Чутура посветио илегалном политичком раду. Наратор експлицитно указује на већу Бламову наклоност Кркљушевој природи и његовом друштву. Сазнајемо да је Блам био веома обазрив и није имао потребу да се усмерава ка политичким борбама и акцијама. Више му је пријало да се дружи са Кркљушем, јер је тако могао да присуствује концертима и игранкама. Тако је упознао своју будућу жену Јању.¹⁰

Јања је одушевљавала Мирослава Блама својом лепотом, спонтаношћу, самовољом и ћудљивошћу. Управо због тога што је осећао несигурност у погледу свог идентитета и неспособност да се прилагоди средини, хтео је да се ожени њоме, јер је био „žedan vezanosti, određenja“ (Tišma, 1990: 115). Мислио је да ће се браком ослободити осећања усамљености и издвојености, што се може видети у следећем одломку:

„Осећао је nešto iskonsko, neuništivo, osećao uraslost u tle, tle prašnjavog predgrađa Novog Sada, u jezik, u navike koje su mnogo šire a ipak mnogo čvršće od njegovih, jer ih ne pokolebavaju nikakvi tuđi uzori i uticaji, nikakva težnja za prilagođavanjem ili utapanjem u drugo, jer se, naprotiv, opiru svemu drugom, i to ne htenjem, namerom, koji su već ustupak, nego nagonski, po sebi razumljivo, kao to tle, kao taj jezik, te navike, oblikovani i oni iz nagona, za hranom, za ljubavlju, za mržnjom za životom bez predumišljaja“ (Tišma, 1990: 114).

Мирослав Блам је примио хришћанску веру, али се никада није осећао као припадник хришћанства. Код њега постоји конфузија у погледу верског идентитета. Можда га управо та верска необележеност чини сувише осетљивим, дистанцираним и критички настројеним према свету у којем живи. Занимљива је сцена на Кркљушевој сахрани у којој видимо још један доказ Бламове неуклопљености по питању религије. Када су људи почели да се крсте над гробом, „Blam ih gleda ispod oka i ne zna šta mu je činiti: ako se prekrsti, može ga neko videti i pomisliti da licemerno ističe svoju

¹⁰Инспирација Тишми за лик Јање била је његова пријатељица Драга у коју је био несрећно заљубљен. Драга је у његовим дневничким белешкама представљена као природна, весела и непромишљена девојка. Попут Јање била је равнодушна према Тишми.

naknadno primljenu veru; ako ne učini ništa, izgledaće da je tvrdoglavo ostao veran, staroj, drukčijoj. A te drukčije vere, kao ni ove nove, u njega nema“ (Tišma, 1990: 172).

Руано-Борбалан се бавио друштвеном изградњом идентитета, па је рекао у својој студији: „Grupa socijalizuje pojedinca, a pojedinac se identifikuje sa njom. Ali u isto vreme taj proces omogućava pojedincu da bude različit i da deluje na svoje okruženje“. Према његовом мишљењу, идентитет је „dinamična celina gde različiti elementi međusobno deluju komplementarno ili konfliktno“. Појединац треба да развије идентитетске стратегије помоћу којих „brani svoje postojanje i svoje društveno viđenje, svoju integraciju u društvo, a istovremeno sebe vrednuje i traga za koherentnošću“ (Ruano-Borbalan, 2009: 9).

Ако посматрамо ликове у *Књизи о Бламу и Уиошреби човека*, запажамо да они немају довољно развијене идентитетске стратегије да се одбране од суровости света. Нису успели да се integriшу у друштво након свих ратних страха. Не налазе сличности, нити идентификацију са другима, већ се осећају усамљено и изоловано. Везани су за своје успомене из прошлости, тако да их то онемогућава да схвате вредност и лепоту живота у садашњем тренутку. Одликује их тзв. криза идентитета.

„Krizna identiteta je radikalni promenjeni doživljaj sebe samog, osećanje nesigurnosti, depersonalizacije i dezorijentisanosti“ (Trebješanin, 1996: 103). Животне ситуације и изазови стално наш идентитет стављају на пробу, али од нас зависи како ћемо превазићи кризу. Јеротић каже да се равнотежа успоставља брже и боље ако је осећање идентитета било развијено јаче и темељније. (2006: 18)

Јунаци Тишминих романа нису одрастали у повољним друштвеним и породичним околностима да би развили снажно осећање властите индивидуалности. Породица је представљена као дезинтегрисана заједница, у којој преовлађују сукоби различитих верских и националних идентитета. То утиче неповољно на свест ликова о себи и својој вредности. На пример, Вера Кронер се дистанцира и отуђује од породице, јер су јој сметале толике особености и различитости. Осећала је наметање и апсурдност у томе да се људи сукобљавају због припадања различитим верским и националним групама:

„Свак је слепо веровао у свој обичај, у његово свежажење, нико није питао Веру: а какав је твој? Но, ако би она себи место њих поставила то питање, тек тада ју је обузимала стравa, јер је сагледала да су у ње, у њеној кући мешаних вера и народности и језика, обичаји у нереду, у смешном нескладу, да се надвикују швапско рскање и јидиш срктање, да се бркају празници, јер за сваки – за Нову годину, за Ускрс, за Божић – постоје два, три различита датума и назива и ритуала, па се ништа од тога истински и не празнује, нити истински у било који верује. Обузимао ју је бес због те мешане, несређене, луде куће у којој живи, у којој је одрасла, којој припада неодвојиво и по којој се – она је то са све већим ужасом схватала – процењују, одређују јој место, вредност, па је настојала да што је могуће потпуније прекрије њену особеност – своју особеност – међу другима“ (Тишма, 1981: 59).

У наведеном одломку можемо да видимо нелагоду Vere Кронер због своје различитости у погледу идентитета. Смита јој то што други одређују којој друштвеној групи ће она припадати. Осећа се издвојено и збуњено, немајући јасну слику о својој индивидуалности и месту међу другима. Клон се сваке искључивости и особености етничког идентитета. Осећа кризу идентитета која ће се повећати након доживљених ратних ужаса, о чему ћемо говорити у једном од следећих одељака рада.

Мирослав Блам је био попут Vere подједнако осетљив на своју специфичну позицију у друштву. У некадашњој синагоги на концерту присетио се колико му је јеврејство сметало у детињству, као да је већ тада слутио смрт и нестанак:

„On se već tada tuđio tih prizora predanosti i strasti, jer se osećao – čini mu se oduvek, zahvaljujući nekom urođenom daru za predviđanje – da to negovanje drevnosti na tuđem tlu, u tuđinskom okruženju, s tim istočnjačkim pesmama i rečima, s tom grozničavošću u poduhvatima, s tom munjevitošću poimanja koju omogućuje razmak, odstojanje, drukčije – neće moći opstati, da je osuđeno na propast, na mržnju i uništenje“ (Tišma, 1990: 209).

Младен Шукало указује на интересантну паралелу између Блама и Vere Кронер. (2005: 69) Обоје у плесу проналазе спас од изразитости и издвојености. Играли су са различитим партнерима, уживајући у необавезности плеса. Чинило им се као да су део једне заједнице у којој се не обраћа

пажња на разлике у погледу идентитета и нације. У наредном одломку можемо да уочимо зашто Вера толико воли уметност играња:

„Са непогрешивим нагоном бегунца, Вера се страшно бацала у тај општи ток, у коме је нико више није могао препознати као баш ту и такву јединку, кћер свога оца и матере, становника оне куће позади евангелистичке цркве, већ је морао у њој откривати оно опште које је развијала применом плеса. Играти тачно или погрешно, са лакоћом или тромо, полетно или запињући – то су овде била мерила, па се Вера најзад могла потрудити да се истакне а да при том не обелодани ништа од своје, пореклом и искуством одређене, суштине“ (Тишма, 1981: 60).

Јелена Ангеловски користи термин „аутсајдер“ за Тишмине јунаке и ослања се на поставке Ханса Мајера у књизи *Аутсајдери*. Многи од Тишминих аутсајдера јесу Јевреји, „што их чини рођеним маргиналцима“ (Ангеловски, 2014: 223). Мајер тврди како егзистенцијално аутсајдерство Јевреја потиче из оквира хришћанске догме. Јуда Искариотски је издао Христа, али пошто се не види његова воља у том чину, он делује као трагично предодређен за улогу издајника, чиме постаје отеловљење јеврејског народа, трајно обележеног убиством Бога. „Сви ти јунаци прекорачили су границу самим рођењем, њихова егзистенција постаје хибрис сама по себи“ (Ангеловски, 2014: 223). Отуда можемо да разумемо Тишмине ликове Јевреја као трагично предодређене за патњу, пасивност и безвољност, али у контексту стравичних искустава 20. века.

ИЗВОРИ

Тишма, Александар. *Уиошреба човека*. Београд: Нолит, 1981.
 Tišma, Aleksandar. *Knjiga o Vlami*. Sarajevo: „Veselin Masleša“, 1990.

ЛИТЕРАТУРА

Ангеловски, Јелена. *Прозни ојус Александра Тишме*. Београд: Филолошки факултет, 2014.

Јеротић, Владета. *Човек и његов идентитет*. Београд: Ars Libri, 2005.

Кољевић, Светозар. „Слика јеврејских судбина у Тишмином роману *Уиошреба човека*“. *Повраћак миру Александра Тишме*. Нови Сад: Матица српска – САНУ – Огранак у Новом Саду, 2005, 9–19.

Тишма, Александар. *Дневник: 1941–2001*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2001.

Тишма, Александар. *Шта сам говорио*. Љубисав Андрић (прир.). Нови Сад: Прометеј, 1996.

Џамбарски Завишић, Емилија. „Поетика простора у *Књизи о Бламу* Александра Тишме.“ *Лейоис Мајнице српске* књ. 426, св. 4 (октобар 2010): стр. 620–645.

Шукало, Младен. „Наративна устројства идентитета у дјелу Александра Тишме“. *Повраћак миру Александра Тишме*. Нови Сад: Матица српска – САНУ – Огранак у Новом Саду, 2005, 60–73.

Abot, H. Porter. *Uvod u teoriju proze*. Prev. Milena Vladić. Beograd: Službeni glasnik, 2009.

Rimon-Kenan, Šlomit. *Narativna proza: savremena poetika*. Prev. Aleksandar Stević. Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2007.

Ruano-Borbalan, Žan-Klod. „Izgradnja identiteta“. *IDENTITET(I): pojedinac, grupa, društvo*. Prir. Katrin Halpern, Žan-Klod Ruano-Borbalan. Prev. Stanko Džeferdanović. Beograd: Clio, 2009.

Trebešanin, Žarko. *Leksikon psihoanalize*. Novi Sad: Matica srpska, 1996.

Невена Милосављевић

СУШТИНА ДАЉИНЕ

Ушавши у српску књижевност збирком песама *Рам за слике из снова* (1992) Анђелко Заблаћански одмах је показао у чему ће се разликовати од већине савременика. Његова поезија од првих стихова одише елементима фолклорног реализма. Али није то онај фолклорни реализам као код осталих песника фолклорног реализма, који је надахнут нашом лирском народном песмом, где је присутна простодушност, ведрина, идилични пејзажи, уздржаност емоција са невиним наговештајима љубавне игре, као што је случај нпр. код Милорада Петровића. Ми у песмама Анђелка Заблаћанског видимо како се песник предаје чулима, некад врло ниским страстима, како храбро, каткад и до детаља описује наго женско тело, екстазу, обострану страст, тако да се тај трачак фолклорног реализма оштро сече са назнакама бунтовног експресионизма. У првој збирци је тема неких песама и идилична љубав у сеоском амбијенту, игранке, прела, ноћни састанци под месечином. Те песме су најчешће у служби евокације сећања на боље дане, када је село било пуно младих људи, за тим селом и за тим сликама мирисних воћњака, росних ливада, цике девојачке и момачке наш песник свим срцем жуди, зато тако грчевито то време описује као срећно време, са чежњом за старином, покушавајући своје стихове да преточи у калуп импресионистичке слике сеоске средине, али немиран дух и бунтовнички ум одвешће песника понекад на сасвим другу страну. Све то потврђује да је реч о заиста особеном песничком свету у коме можемо разазнати ону Миљковићеву „матерњу мелодију“, онај „дубински тон“ који од „опорог направи меко“. То је она мелодија која код Заблаћанског спаја модерно и традиционално, задржавајући из традиционалног отвореност стиха, а противећи се модерној херметичности израза. Звук изворног језика, мелодија народне песме, а опет огрнуто експресионистичким налетима који оголе све што им се нађе на путу, и тело, и душу, тугу, самоћу, сећање... У првој збирци је та архаична поезија дошла до врхунца, а из песме у песму све је мање одолевала експресионистичком мишљу и натуралистичком опису.

У песми *Пастирска иџра*, та чежња је насликана као на платну вештом руком сликара:

*Више те нема
И као да ниси ни била
на ливади цике и фрула
Тек у дну ума
Детињство и џесма
Једна чесма
И у твојој коси мирис старој друма*

Прва збирка је сва у знаку жене, женске лепоте и уживања у њој, песник каткад као да хедонистички ужива у женским чарима, откривању чулности, понекад са митолошким елементима музе и прстохватом ироније и животног исклизнућа. У наведеним стиховима песник се сећа мириса косе девојке, косе као симбола женске лепоте, некад неухватљиве сене, кроз све потоње збирке ће имати веома важно место у елегијама сећања. Поред опчињености женском лепотом и уживањем у њој, у овој збирци провејавају и тамни тонови безнађа, непрегледне даљине и заглушујуће тишине који ће обележити поезију овог ствараоца. У песми *Безнађе*, безнађем је именован живот, као пролазна временска одредба, као теснац просторног оквира:

*Живот је безнађе снова
Каг џроћу шренуци смеха
Каг заувек оде љубав нова
Укус блаженства и треха.*

Слика живота у овој песми је као мешавина суза и смеха, том мешавином песник ће зачинити многе своје стихове, често називајући то осећање бестелесним лебдењем између сна и јаве. Несумњиво овај феномен међусна је потекао од Костићеве поезије, и сасвим је сигурно да поезија Лазе Костића просијава готово код сваког песника који је барем једном прочитао његове стихове. Анђелко Заблаћански се у песмама обраћа и отаџбини, мачванској земљи, често је жалећи као какву немоћну старицу; обраћа се и песнику, показујући страх од речи, који га је затворио у тунелу без светлости. Са тешким осећањем разочараности људима, где трачак добротe само пројури кроз њихове вене и нестане. Незаборавањи трен уживања са женом је апсолутно доминантан, а

осећај греха песнику служи као феномен ослобођења сопствене личности. У таквом поступку, који је у његовој поезији како чест долази до епифанијских продубљења, у којима се доводе одређени елементи традиције у значењску осмозу са елементима који просијавају модерним поступцима, прогонство човека у сопствену немоћ.

Могућности тумачења поезије једног песника су многобројне, али оно што већ на почетку вредновања животног дела овог ствараоца можемо са сигурношћу рећи је, да код Заблаћанског нема херметичности и некомплетности, а још ређе недоречености и неодређености. Стихови су му понекад пуни лирске занесености и лепршавости, што привлачи и опсењује читаоца. У поезији Анђелка Заблаћанског нису ретке песме у којима је обликован опис одређеног временског тренутка (ноћ, поноћ, сутон, јутро, свитање), а неки су чак и у наслов ушли. Тај временски тренутак је углавном у чврстој вези са тренутним осећањима лирског субјекта.

*Тишина пољима језди
ноћ је
у крошњама узрелих шљива
у мирису сена
ноћ је на небу без звезда*

(„Ноћ“)

Ови описи ноћи, са импресионистичким заносом су структурална доминанта поезије овог песника. У овим стиховима ноћни пејзаж одражава чежњиво и помало занесено радошћу песниково расположење. Али ће даље, из збирке у збирку, из песме у песму, ноћ често попримати негативну конотацију, биће симбол за песниково распеће у немоћи. Оно што је извесно у структури Заблаћансковог песничког света, јесте да је то свет саткан од непрегледне даљине, која је претходница дисхармоничној стварности. У овој збирци та експресионистичка даљина је само у назнакама, као припрема за оно што ће у следећим збиркама даљина учинити у својој величанственој пуноћи и заокружити песнички опус који бисмо слободним именовањем назвали поетика даљине.

У песми *Успомене*, Анђелко Заблаћански најављује своје даљине које ће понекад бити и егзистенцијална претња лирском субјекту, врло често праћена мучном самоћом, која је

попут смрти за песника, али је и префигурација погледа у даљину.

*Лавеж паса у мркој ноћи
и облак њун џмине;
О Боже, да ли ћу икад поћи
По зову из даљине?*

Лавеж паса често у његовим песмама нарушава мир и сеоску тишину или немир и заглушујућу тишину. Већ у другој збирци *Игра сенки*, у песми *Без наде*, слутимо песникову самоћу, одакле почиње његова „хроника себе” која је микрокосмос песниковог живота и даљина која представља макрокосмос и коначну суштину егзистенције: *Прозор отворен/ у сну одлети џишца/ из себе џаме.*

У сопственом одређењу субјекта битну улогу игра хоризонт времена. Јединственост егзистенције и смисла изражава се на фону пролазности и неумитности времена. Песник је притиснут слутњом да не постоји сутра (*Илузије живоџа*), копа по успоменама, и у блуду тражи доказ среће. И ова збирка има дозу еротског набоја, женских путених чари, али се јавља и нова чежња. Неколико песама посвећено је младој жени, из тих песама можемо закључити да је млађа од песника. У једној песми *Вишак година* песник нам открива ту разлику у годинама, где суптилно, а ипак очигледним поступком даје до знања да је у питању петнаест година млађа жена: *Убраћу џейнаест каранфила/ румених као усне џвоје/ џрескочићу џейнаест сџейеника...*

Пак у другим песмама стиче се утисак да то није само једна жена, и да постоји још млађа, чије године нису тако лако певљиве, као деценија и по, нити тако савладиве да их може песник олако изрећи. Поставља се питање, је ли та младост оно што ће коначно песнику донети мир, али убрзо сазнајемо одговор, да сем немира младост вољене не може ништа донети. Можда само још који часак лако горљиве страсти. Оно што смо већ поменули да овог песника разликује од фолклорних реалиста јесте његов еротски набој са смелим описима љубавне игре. Тако у песми *Ероџика* песник дословце описује љубавни доживљај, чак и са описом нагих делова тела тако јасним метафорама: *Сџрах џе је, а чезнеш/ да оседлаш џројешоџ пастува/ док џрејериш у јари/ наг бескрајем зрелости жиџа.*

Обраћање жени, пуноћа речи, често у песмама казује како га се жена у животу сећа, помиње њихове поновне сусрете, понекад оставља читаоца у недоумици, јесу ли ти поновни сусрети у сновима или се збивају на јави. Сва та еротична игра збива се у соби, која ће за песника у овим песмама представљати идеално место за сусрет жене и мушкарца, али ће у већини песама соба за њега бити тамница, овичена зидовима који стварају слику тешких окова (песме *Жена*, *Игра сенки*, *Илузије живоћа*, *Недосањани снови*, *Изгубљене зоре*). Човеково судбинско рвање са животом песник изражава жељом да дође до суштине смисла. Од песме *Суштина* у збирци *Игра сенки* па до последње песме његове најновије збирке, суштина ће бити често упитана и откриваће се стваралачка заокупљеност емпиријским светом.

...и́ражећи суштинину
у вечности́ и́рена
а не у и́рену вечности́...

Овај стих отвара могућности да сагледамо песниково драматично искуство сусрета са неправедним животом. Збирка *Пишца на и́розору* (2007) је управо све оно што је наговештавано у претходне две збирке. Песник је одељен од света прозором, зидом, тамом, тишином... Често је укрштање временских перспектива, које нам предочава песниково свесно ограничавање стварности. Заблаћански тада постаје песник тамних слутњи. Повод за своје невоље песник сада тражи у себи. Импресионистички приказ временског тренутка је троструко наглашенији. Песник уводи два нова временска тренутка, то су поноћ и сутон, који ће често бити метафора за песников немир, незнање и немоћ (песме *Бол*, *Бездно*, *Живот*, *Немоћ*, *Ноћ с и́есником*, *Пењање доле*, *Пушник*, *Пуш...*). Већ од прве песме *Сећања*, ми видимо искривљене слике даљином, заборављени сан, призивање сна има особену композициону и смисаону улогу, он позива сан да би га минула сећања са надом да ће у сну та сећања бити отелотворена. Из песме у песму даљина провејава својом саблашном назнаком, она песнику мути видик, трепери као фатаморгана, песник слуђен моли јутро да сване. Бол описује као комадиће стакла чаше коју пијанац разбије о под, а себе назива житом без класа, славујем без гласа, тугом дубоком (*Безимени*). Песник погођен својом удесом тражи утеху у

песмама, а ствара се утисак да му писање само отежава, јер захтева евоцирање лепих сећања, која иако су лепа стварају жудњу која песника боли до сржи. У неким тренуцима песник метафорички призива своју смрт, као олакшање постојећих мука, али зна да је немогућа и мири се са својом немоћи. (*Немоћ*) Самоћа је потпуно окупирала стихове, избија из сваког слова и речи, ствара нам услове да замислимо страхоту поноћне самоће. Понекад само за трен блесну нити радости, као у песми *Лешња чежња*, где се песник враћа кроз сећање на село кад је било живље, тако што обрнутим поступком говори о тренутној ситуацији. Где је тишина обавила сокаке, где пси друкчије лају, где нема коња, нико више не пече кукурузе, нема више шева да певају, жаба је све мање. А онда Заблаћански екстатички упита:

*Где несташе песма, девојачко љрело,
Док се лешо крадом љримиче јесени?
Ој Србијо давна – ти село весело
Чујеш како чежња јауче у мени?*

У песнику јауче чежња. Његови описи пејзажа понекад сличе Веселиновићевим описима сеоских пејзажа и сељачке муке, али и радости, понајвише реткости уживања човека са села. Песник са једне стране воли село и живот у њему, али то није оно село којег се он најрадије сећа. Сада се звуци села најчешће ноћу обрушавају на његово биће свом силином. Читајући стихове Анђелка Заблаћанског можемо закључити како се песник најчешће ослања на чуло слуха. Оно му је некада једина спона са спољним светом, једина радост, али врло често усуд и проклетство заглушујуће тишине. И у овој збирци мотив жене и њене љубави је присутан, али сада сасвим јасно обитава у песниковом сећању, где сенке успомена представља као проклетство, јер је траћио свој живот: „И што сам свој живот као јечам млео“. Жудња је нит која се провлачи кроз сваку песму, некад страсна на ивици издржљивости, некад мучна, од које би песник да побегне у сан. При опису жене и сновиђења у којима се тако ретко појављује као отелотворење, расута или замршена коса, готово су увек оквир за лице жене које нам песник никада не открива. Недра су скоро увек песникова лука, уточиште, чежња, као да песник свим својим бићем чезне за недрима. Недра су централни мотив сваког описа жене код Заблаћанског, и врло често он налази смирај и утеху баш на њима. У овој

збирци и тишина добија нову димензију, претвара се у ћутање. Ћутање песника, ћутање жене, ћутање живота, ћутања утехе. Оно што је новина још је и увођење нових песничких поступака којима описује своје тренутно емотивно и психичко стање (бездно, несан, бездан, тмина). Следећи асоцијативну помисао песнички субјект је увек ту просторну одредницу уклапао у свој емотивни склоп. Са изменом тих емотивних стања из дана у дан, мењао се и поетски опис песника.

Збирка *Сан најукле јаве* сва је у знаку несанице, у поразу, свршетку сна и жељеном спасењу. Песник сада разапиње самоћу уводи у свој песнички израз временску одредницу сутон, који се може дефинисати као чврсто одвојена са симболичком функцијом. Понекад сутон одводи несаницу, а понекад сан у коме се срећа отелотворила свом пуноћом. Сутон има некада позитивну, а некада негативну улогу. У песми *Мајновење* има негативну: *Искидано у мени дозивањем / у мајли сушона живоша*. У другој песми сутон има неодређену конотацију, као да је префигурација нежељеног спасења. *Каг сушон ме узме – немој да ме шражиш (Сушон)* Са сутоном уводи још један временски елемент, а то је месец мај, где из анализе песама можемо схватити да је мај код песника имао веома велики значај, и да увек са усхићењем, сетом или дубоком тугом помиње овај месец. Песник у песмама призива даљину, некад је смешта у поглед, веома често видимо у тој соби од несна или кошмарних снова празан папир спреман за стихове. Соба је готово увек тамна, само понекад месец провири иза крошње дрвета. Некада је то дуд, крушка, бреза, јасика, трешња, топола... Да имамо утисак да песник заправо баца поглед даље од непосредне близине прозору, као да слуги како које дрво изгледа обасјано месечином. Јавља се и блудни сан или жудња за женом, где јутро боли, јер сан је био исувише леп или замисао исувише жива. Стихови су саткани од даљина, далеке су очи, усне, груди, осмех, срећа, све је далеко. Само је тишина близу, њен бат песника стеже као омча: *У очају шишине/ На кайке самоће/ У сну без сушшине*.

Песник у овим стиховима као да обједињује своје поетске исказе да би нам описао што живље своју несрећу, свој бол, уморну чежњу, свој смирај живота.

Збирка *Раскрића несанице* песник као да наставља мисао песника са увођењем нових песничких мотива. Збирка по-

чиње песмом *Спознаја* у којој песник наставља своју запитаност за суштину где нам говори да *Живош љубави украде најдубљу суштину*. Читајући ову збирку имамо осећај да се даљина уселила у очи песнику, као да имамо ефекат огледала. Песник гледа у даљину као у своје очи, а у њима види обресе свих оних који нису крај њега. Даљина му је све ближа, а опет неухватљива. *Даљина у оку/ жена у мислима* („Чекалица“), *Даљина у поледу* („Клонуће“), *Како даљину, како сушоне* („Без тебе“).

Песнику поноћ бије у недрима, осакаћен је даљинама, жели жену тишином, боли га песма. На тренутак у збирци песник нас подсећа на историјске личности. Некако изненада, потпуно неповезано са структуром других песама, ове песме штрче, једна је посвећена Карађорђу, дуга кнезу Лазару. Он у овим песмама показује бунт против рушења историјске свести, лажног патриотизма, Србију чак назива удовицом која се дала укопнику. Позива Лазара, који се буди у телу без главе, и божуре који представљају просуту крв за домовину. Песник се поново враћа својим сутонима, поноћним бдењима, где је јава уснула, а ћутање некад је и со за ране. Песник истражује и дубину бола, којој је љубав једино спознала суштину: *Да љубав једино зна бола суштину*. Зидове боји бојама пролазности, у тами напипава траг немиру, губи смернице току живота и разастире хаљину од снова.

Збирка *Пијано праскосорје* је као револуција у односу на остале збирке које је до тада објавио Анђелко Заблаћански. У њој уводи многе новине, од којих су бунт и иронија најдоминантније. Збирка се састоји од три дела: *Човек жени*, *Иронија поезије*, *Над живошом*. У првом делу збирке жена је централна фигура. Њено лице, чедна страст, поверење, усне, додири и екстаза. Помиње смерну жену, у којој види пожуду других и коју жели да сачува само за себе. Позива је да открили сву тишину у њему и скине – ћутње вео. Жени је често на усни нешто скривено, некад капи росе, некад смелост, некад реч, некад тајна, некад трешње, некад врисак. Угао усне је за песника један засебни фрагмент целовитог бића, шкриња која из које се назире бисери, који маме да је отвори. У песми *Човек жени* говори да човек жени треба да зеницама покаже исток, да јој буде стамена ветрењача. Човек је приказан као ослонац жени, као њен заштитник.

У другом делу *Иронија поезије* песников бунт је усмерен колико против песника без талента, толико и против смејача

и ругача који се успротиве новом схватању поезије. Присутан је иронијско-пародијски дискурс. Песник извргава руглу тренутно стање у књижевности, присутност клонова, немогућност промене ситуације. У поступку изругавања иронија је уведена у опис као стилско средство, као и менталним склоностима и карактерним особинама својих савременика где преовлађују иронија и гротескни хумор. Песма *Иронија њоезије* по којој је овај централни део збирке назван и сама је подељена на три дела. У првом делу песник се пита *Ко је њесник у данашње време?* Критикује лажне похвале, оданост клановима, незаслужено дељење награда. Побројава награде које су назване по именима славних стваралаца, као да жели да још више умањи њихову заслугу за те награде. На крају говори да поезија умрла давно и да је поезија постала проза. Да о љубави више нико не жели да пева и да се модерни песници поводе опису анималних особина, које су по негдашњем бонтону биле задржане само за појединца, а сада су јавна ствар.

Трећи део збирке *Над живошом* је завршна реч читавом песничком опусу. Почиње песмом *Бекство* где се песник пита: *Побећи од света, њобећи од себе... Побећи људима, њобећи живошу... Побећи ѡразнини, у себи и свему.* Песник стоји сам пред собом, сутон му је узео срце, а у тренуцима сопствене немоћи то исто срце дрхти.

Осврнемо ли се на читав опус песников, морамо поминути аутореференцирање, то понављање лексема и синтагми (даљина, тишина...) Кружење мотива је као мотивациона подлога за стање које траје. Стање самоће и немоћи. Мотив међе између светава би био прозор који је међа између собе и даљине. Соба је синоним за тугу и сећања. И даљина нам још увек измиче разумевању. Још при првом помену и запитаношћу о суштини, песник као да некад даје одговор, а опет ми остајемо у недоумици је ли то био одговор или реторичко питање. Да ли је суштина у свему ономе што је у даљини, то само песник зна, а ми само слутимо. Његова поезија и схватање света су одређени скуп малих суштина које су само фрагмент једне целовите суштине, за чијим смислом је песник још увек у потрази и која ће изнедрити још врсне поезије, песника који је са сигурношћу себи раскрчио пут за још многа тумачења и вредновања.

A large, stylized graphic of an eye, rendered in shades of gray. The eye is composed of several concentric, curved lines that form the shape of an eye, with the word 'ПРОМИШЉАЊА' superimposed over it in a bold, black, sans-serif font.

ПРОМИШЉАЊА

Радош Ракуш

ОТАЦ СИНА

Представа је започела борбом за симболе, а окончана овладавањем формом, на месту колективних чежњи и усамљеничких меланхолија, уз повремени изостанак публике. Низ песмовиту раван јаловог, каменог тла, склизнула је историја пројектованог смисла, позивајући се на оно чега у Божијој творевини није било. Мрачно искуство оптимистичких замисли, избегоше само црне кљунасте птице, на заљупљаним крошњама проређених, и удаљених шума. Да би представа света као воље победника, надмашила стварност, имагинарно средиште је морало попустити, губећи се у неодређености, и недокучивости континуитета историје, која даје масу, и омогућава гравитациону силу догађајима.

Тај сусрет са оседланом змијом, одигравао се уз повишену буку и песму, нарушавање првобитне неподељености, виртуализовањем догађаја, и пловом изван токова судбина. За то време њени зрнасти састојци, досад невиђених боја, искушавали су отпорност земље Једнорога, развлачили је у просјајима принудне слободе, док је она духом неспокоја губила сјај у самодовољности, последњој фази у пропадању. Проклетство снаге и величине, спуштали су је на доње маргине, пред бедемима другог света. Да их сумња мимоиђе, актери насилног даривања среће, уздали су се, да је довољно да их Бог, кога негирају, познаје.

Из музеја (одлом) времена, свиће јутро пригушено опрезним корацима, лаганим треперењем прозорских окана, и нејасним очекивањима. У нашој кући без мушкараца, у којој се све чује, пробудио се *Онај*, како ћу га задуго потом, тако звати, утврђен у месту као тачка у тексту, и посматрао нешто што је морало бити далеко и влажно. Када је лагано покретао главу, наш стари орман фурниран сјајном ораховином, уз оштро пуцкетање и невољну шкрипу, лагано крену

за његовим погледом. Црвени, одлично очувани ћилим, одмереног и умекшаног орнамената, залепрша сиво белим ресама, нагоре. Мршав и проћелав, кратке косе иза ушију поверене потиљку, '

Онај устаде, окрете се ка зиду и тако остаде задуго. На зиду, пред којим је искушавао непомичност, отвори се мала, правилно обликована црна рупа, која замени сву топлоту куће неискуственом хладноћом. На месту прожимања, тела и његовог одраза, читав ватромет. Лагани наговештај деформисања простора у ентеријеру, једва приметне гравитационе настраности, обесхрабри заувек свако зближавање, и покрећу разилажење по судбини. И очекивање да несрећа застари. Слобода посматрања, прикрива своје аномалије.

Јутро преплиће сенке магнолије и времена.

Вода већ самим изгледом, нуди чврста обећања о исходишту у њој.

Опроштај од каменог зида у пустињи, и његово невесело суочавање са самим собом започе, када се, између наших зачудних погледа, ушета мрав. Црн, грбав и длакав, кретао се у круг, исцртавајући на укрштеници погледа линеарне, супротстављене правце, указујући нам, да је космолошка константа нарушена, у корист свеопштег међусобног удаљавања, неминовног и коначног. У собу је тада ушла моја мајка и, заставши на прагу наизменично посматрала, час Оног, час мене. Призор је треперио у хиљаду сајбер тренутака, као несвакидашње искуство временског присуства. Могуће се спустило у стварност, у кућу у којој неко није био стваран!

Пуко трајање у „садашњости“ прекинуо је Он, упитавши, „од када је мрав ту“. - Одговорила је: „Мрав је стигао с тобом.“

а онда сам ја уиџао ко је овај човек а онда је она рекла да је џо мој оџац а онда сам ја уиџао шџа је џо оџац а онда она нишџа није рекла а онда сам ја уиџао да ли сви имају оца а онда је она рекла да имају сви а онда сам ја уиџао зашџо ља ја до сада нисам имао а онда је она рекла да је Он закаснио а онда сам ја уиџао шџа значи џо да је закаснио а онда је она рекла да се задржао на мору а онда сам ја уиџао а шџа је џо море а онда је она рекла да је џо камен а онда сам ја рекао да волим камен а онда је она рекла да би џредало да волим оца а онда сам ја рекао да волим своју баку и џеџку а онда је Он рекао да ли је џо он а онда је она рекла јестџе а онда сам ја уиџао шџа значи џо јестџе а онда је она рекла да џо значи да сам ја џеџов син а онда сам ја уиџао шџа је џо син а онда она нишџа није рекла а онда ни Он није рекао нишџа а

онда сам ја рекао да нећу да будем син а онда је она рекла да ћу се навикнути на њега а онда сам ја уишшао шша шшо значи да ћу се навикнути а онда је она рекла да ће Он од сада живети са нама а онда сам ја рекао да ћу ја живети код баке а онда је Он рекао да ће ми поклониши мжава а онда сам ја рекао да волим лейшире а не мжаве а онда је Он рекао да ће ми поклониши лей камен а онда сам се ја обрадовао али нишша нисам рекао а онда је мрав рекао да може биши и лейшир и да ће нас посећиваши често а онда сам ја рекао да ја не волим а онда је Он рекао да ће ми мрав доносиши чоколаде а онда сам ја рекао да волим чоколаду а онда ме је мајка прекинула и рекла да и над мравом има мрав а онда је Он рекао да је и сам мрав а онда сам ја оиши рекао да мрзим мжаве а онда се Он окренуо и прошао кроз зид а онда сам ја видео како несшаје у води...

А онда запева сојка птица.

Керуша Лујза одгризе ногавицу поштару Стаменку који оста у процепу на тараби.

Грана од бора паде до мора.

Несврстани почеше да се сврставају у Несврстане.

Кобила Сузи прошета по прузи.

Миле по Лајковачкој.

Црквена звона, која се кратко огласише, повратише соби самопоуздање, а Њега обави зеленкаста магла давних ветрова.

Моја бака је касније причала мојој тетци, да Он нема сенку, да се боји троугла јер му је Тамо, одакле долази одузет лични простор, и да је био сабијен у тачку. Да се ноћу претвара у вука, и да га храни *Noodia Gordonii*. Подземне силе и даље подгревају сусрете са утварама, и зато веселе песме може да пева само на тужан начин. Они Тамо, били су заздани на хоризонту, замрзнути у главном току, без могућности да додирују рубове, и без права на несиметричност.

Главни концептуалиста, чувар ентропије, узурпатор будућности, пресудио им је поруком с победничког прага: „Тражи се Присутност!“ – Капиларно надгледање јединки, без страсних заокрета. (Читава идеја је иначе настала из цикличног кретања Историје уметности).

Противљење самом себи без завршног стања, и непознато ноћно камење, одредило им је лунарни карактер, и памет нагнут само на једну страну. Лагано су горели у ватри коју су сами заложили, били мртви по неколико дана, све док им није попустило средиште, и жудња за копном. Педагошком мером, враћени су у Неолит, где су радили на развијању модуларног типа живота, који би се растављао на делове, а потом састављао по жељи. Тренирани да остану без снаге, пам-

тили су само сенке догађаја, у доброј вери да ће судбини једном дојадити чекање. Било је и оних који су у пукотинама облака који се надвијао над њима, обликујући се у чисту неизвесност, наслутили наду: прокувати пиринач, а потом додати мед и млеко, мазати болно место свако јутро, бар сто година, и хранити се светлошћу. Стање у коме су затечени, колебало се између живота и уметности, док их је принудни аскетизам сачувао од шизофреније.

Ипак, недовољно преправљени људи, миловани сунчевим сјајем и оштрим камењем, у време најкраћих сенки, потајно су припремали рационална издајства у именовању својих понора. Нису ни слутили (нити су то могли), да је на сцени велики перформанс ума, који је симулирао друге умове, на примитивном технолошком нивоу. Војери на острву спектакла, обнављали су младост натприродне структуре своје идеологије. Упињали су се да изграде Нови Пнакотус, град – архив информација, којима би преносили своју свест на друге форме живота, кроз простор и време Свемира, и тиме обезбедили вечност. Космос би тиме добио нову креативну, црвену константу. Али, Титанска Ствар је испаравала као црна рупа, на хоризонту све веће усамљености црвеног помака, и претварала се у малаксало и бледо ишчекивање, обнове чуда. Знајући у некој потаји да су сами једино чудо, Велики концептуалисти прибегоше новом апсолутистичком оптимизму, разрешавајући коначно старо филозофско-теолошко питање: да ли може Бог да учини, да није било оно што је било!? Њих ради, по дефиницији свемогући, може тај парадокс да разрешава како зна и уме. Они су на свом конгресу одлучили: – Не само да није било оно што је било, већ је било и оно што није било.

Коју деценију касније, Суд који га је рехабилитовао, у образложењу, наведе, исто! Тако се Велики обмањивачи прославише и као претече будућих, доминантних историјских парадигми, а дуговечнији међу њима, још једном дочекаше славу непогрешивости.

Кућа је прва осетила да је стигао. Место у месту је наговестило дух неспокоја. Хладне дубине у нама понудише се да ће бити простор „ђено ће се с јадом растанути“. – Он, носилац многих одликовања, бивши ратник „првоборац“, логораш, министар, секретар, управник, градоначелник, полицијски и идеолошки горњак, страх и трепет... (могао је бити било шта, било шта), пустоловину ће окончавати као љубитељ сувих шљива, (потајно) неког бркајлије, и имена фудбалског клуба „Партизан“. Чудесног здравља, остао је без

икаквог увида у сопствене слабости, јер тако неангажовано стање, није допуштало никакав преображај.

Моја бака, стара Црногорка, под заштитом Св. Архангела Михаила и свих светих, песму му је намах, уз гусле сачинила, а ја наставио кад се она њима придружила:

Кад натуче капу сулудњачу
побеже му Слово из памети
и засија звезда на челенци.
Чим га птице таквог угледају
преврћу се на леђима лете
а ђеца се крсте наопако.
Изузевши себе из правила
напусти га лудог поузданост
паде с брда право у висине
помутивши време на скалама
па мутира у небо низводно.
Свети му се луда замисао
па би нулу под пазух да скрије.
Својом сенком свету на домаку
кано кокош лакша од ваздуха
гоњен силом призива креденац.
Нема бола до давних страшила
што га тишти то га прогутало.
Да придржа таму миришљаву
и запамти пурпур винограда
не би перо крилу откинуо
нит му душа уз камен застала.
Молим ти се Вишњи над пламеном
шапни њему рабу посусталом:
за чим чезну стабла проскитана
има л' бола до давних авети
снагом речи гори ли минуће.
Сила нам је очи отворила:
човјек моћи над прошлошћу нема
давне мржње саму су чекале
да их маме сити и докони
да призивљу грешке у мишљењу
било којим путем да кренемо.
Ко је први у трку наметнуо
нека ногом воду прекорачи
па да крене и гдје није хтио.
Нови живот даје се ономе
ко је јачи од мрачног незнања

и не дрема у празном одјеку.
Када човек дође у питање
прима к знању оно што је затекао
а сумњама везује ципеле.
Нек застане где песма почиње
да не плаши лишће на дрвећу
и призива лажи од искона.
Кад се оно на век порекао
а вода му одраз заледила
сам себе је крајем потврдио
изабравши древно покојиште.
Тад застасмо на месту стварности
дух јунака ал' и дух песника
па на очи почесмо дисати
Црни белег и дубока рана
упути нас на сродну истину:
ко за оца има делиоца
под ноктом се мора притајити
и трпети нова посрнућа.
Да сам бдио на почетку света
и замишљо његову кончину
збрисо бих му све четири стране
радово се голом постојању
уз звук кише без правца и седла.
Сад је оно што више немамо:
глас славуја после 28-ог јуна
црв и змија негде у тропима
пробуђени с мраком у главама.
Свет се отад бори са случајем
реч се нада новоме почетку
звон кедрова прикрива присутност
а судбина завичајно трње.

Био је тежак у преображајима, готово несаломив, јер у висинама у којима се обрео није било осећаја недостатка и смерности. Изолујућа самодовољност, формирана у чврстој структури моћи и незнања, учинила га је изразито слабим у детаљима, и непажљивим на мртвим местима између речи. Изложен хладним јучерашњим ветровима, није осећао разорност историјске мрзовоље. Ватрени носилац, а касније и сносилац Велике идеје његове младости, која је позивала да се свет мора мењати, а не само тумачити, да би с победом постала „скромнија“, не тражећи ништа више него да се тај, нови свет, мора подносити, на излазу, када поздрави вече,

одби да се самонадмаши. Теорије, теорије, „о бријег се ломе обадвије“. Might is right.

У лепо се друштво беше уфатио.

За сваког изгредника у победничком времену, говорило се да га је друштво покварило, што је сведочило да су ипак, нешто искрености сачували. А јорговани, јорговани...

Земља шапуће, Небо слуша и подстиче промене разређивањем и згушњавањем. А околу, све саме загонетке: бројева, душа, (њиховог сељења и прочишћења), есхатона, и светлих јутара пуних најразличитијих, обећавајућих праваца. Сањиве маслине на медитеранској врелини, бришу границу између себе и остале творевине. Он, заспао на додиру годишњих доба, религиозан на световни начин, намигује бродском димњаку, обува прво леву па десну ципелу (када се изува, обрнуто) и даље обмањује душу атрактивним циљевима, и сјајем у немогућем.

А онда, са таласима процветале мајчине душице и вредних пчела, поверених замисли Творца, стиже и то Онда. Ако нема Бога, нема ни ђавола! Следи, дакле, да је једини одговоран Човек! Суновратише се најпре сетни крајеви великих заноса, за њима свакојака посрнућа у обећаном, неизбежном напредовању, а проповедници великих илузија почеше прикривати бездно у пустињи, и геометријске облике непознате природи. Замакоше у хладни заборав и мутну свакодневницу. Једни се помирише са сопственом неважношћу, други се притајише у присилном усамљивању, трећи, осетивши се носиоцима аутентичних моралних акција, први пустише сузу (док су камере биле укључене), охрабрујући културу лажног представљања, коју ће понеко и дочекати са великим олакшањем.

Било је и носталгичара упорних на путу кући, вештијих који су симулирали души двојника, рационалних који се подвргоше терапији сенком, и оних који су објашњења и оправдања налазили у граматници.

Освит Новог доба, њега услови, и строго контролисано обдари, новим значењем и важењем. Тиме се оно, то доба, представи великодушним, успут му очински опраштајући све оно што је поднео и претрпео, преузимајући улогу жртве на себе. То му ублажи бол изгубљеног достојанства, и обавеза га на реципрочни алтруизам. Велики ожиљак је прикривао оптимистичком шминком темперамента. У времену које је следило, више није било тако великих догађаја, осим повремених проба смака света, па се олако препуштао матици друштвено пројектованих расположења, која су трагала за еуфо-

ричним тоном, упркос очигледним демантима стварности. Акаузалност је код њих била уобичајена појава. А његов неуспех, израз неспремности да напусти оквир здравог разума. То је био ваљда једини начин да се разуме функционисање једнодимензионалног света, (где су спољашност и унутрашњост једно те исто), који је пре њихове интервенције, био четвородимензионалан.

Наши односи нису имали ни једну додирну тачку. Оптуживали смо се међусобно за напуштање места истине: његов свет је био без Неба, мој, између Неба и Земље. Делили смо довољно мали простор, уз довољну масу разлика, да се формира гравитациона провалија, па нам се систем нашао у повишено неуређеном стању. Постао је све празнија област из које нема повратка. Ја нисам ни слутио да постоји неко, ко верује да се свет да уредити, а Он, да још има обезнађених људи, упркос сунчаном смеру којим смо вођени. Зашто су ствари такве какве су нико није знао, али се на њиховом примеру, могло за утеху сумњати, да је свет симулација. Његова стварност се можда пројектује с површине неке ниже димензије, или смо прикључени на матрице, а комуницирамо преко затворених петљи. Пролазили смо једно кроз друго, без огреботина, губећи накратко унутрашњи глас, што је до сада неутврђен облик комуницирања.

Двадесет година касније, дочека нас подне с друге стране временског хоризонта, претрпано камењем, срећно дрво, и голубова баба. А, изнад свега: уметност практичног ума, зарођена у свет феномена, са усмереним, политички коректним исходима – уметничка акција, која претрајава само као успутна пратња програмског текста, самог уметника. Овај преузима ауру, имунитет и неупитност, јер су дело и значење, Он сам (с кажипрстом дужим од домалог прста). Одједном, судбина мог оца, сагледана у концептуалном духу, показана високе домете утемељене у сталном присуству. Она аутентичношћу дела надмаши самопроглашену уметничку елиту с краја историје (уметности), заглављену у терминолошкој обезначености, безобалним дефиницијама, и стерилну, у одсуству искуства сусретања (осим с кечапом по глави).

Концепт бр.1: Црни Јан – у потрази за начином да се живи са победом!

Редовни посљедодневни сан, моја оца, извуче на површину оно што је пошонуло, порекавши тежину мермера, и осветли нејоспољубиве пределе идеолошке шојографије. Она се појавила као расшећућа празнина неорјанске самодовољности: нејравилна, закривљена и наборана површина, грубо одломље-

на од јединства с временом. Када му се уснула душа почела кристализовати, соба са једним столем, креветом и креденцем, поче подрхтавати. Поемским, преривавим звуком, најпре би се оласиле чаше поређане у дугом линеарном низу, нежним додирима рамена, танких заобљених ивица и крхких стоја. За њима, сва дрвенарија која се обрадовала поклону бесејинској, као и зигови, погови и шаваница, безнадежно осуђени на досаду, завршној стања. Најпре мањи предмети и све невезано, понесени изненадном разрешеношћу, а пошом и остало, колико је могло, зајочеше кружни плес слободне лебдења, на висини између зашталасане шаванице и површине неспрејној узлетој дрвеној стола. Лет је био спор, донекле замањен, са замрзнућим распојањем свега од свега, и помало напнућим правичационим пречником. А онда би се из његовој центри, отворио дубоки, сјајави левак, који је својим отвореним дном кружио над каменићом обалом, коју је обликовало благо усталасано, љубичасто море. Уследио би крашак визуелни засној: на великој, на зубљеној стени, више окренутој небу нешто пределу, на леђима испружен, лежао је Црни Јан, окружен јомилом одријанаца. Њих је на окују држао лајко избријани, високи, униформисани звездоноси, шумац разлике између живота и смрти, уводећи колективне душе у инцијасничку екстраичност. После неколико замрзнућих минућа, представа би се окончала обрнућим редоследом и првобитним распоредом, осим једне чаше која би остала на доку, изван наметнутој широј.

Будио се увек са новим именом и као неко други. У невидљивом, све је повезано!

Бивало је да по неколико дана не излази из куће, а понекад, ни из собе. Он, човек кафане и веселог друштва, ужаснут пред таласима самоће и глувог, успореног времена! Већ други дан би од зурења у празно, постајао провидан. У тим часовима без жеља, у окружењу природних елемената, осуђен на себе, пропуштао је прилику да га преобрази додир ништавила. Основни састојци света, последично томе, расуше се у бескрају, и појави се неподношљиви тон досаде, растегнут у празнини. У одсуству било какве промене, или наговештаја некаквог догађаја, његово тело захвата егзистенцијални грч, од кога се избављао само сећањем на патњу, а смиривала нада у оно што му штети.

Наша питања о Томе, откривала су велику шупљину у његовом бићу, непријатно затишје у души, и три гласа спремна за певање. Одговори, у којима је сугласнике заме-

њивао собом, као резултат привремене аскезе – све сама уметничка дела:

Море пред вратима куће.
 Изненадно одсуство глатких облика.
 Масовно цветање јасмина и маслина.
 Ишчекивање објаве завршног стања.
 Промена имена у сну.
 Губитак сенке, без које није могао међу људе.
 Дрво багрема остављено у заседи.
 Генерална проба нове садашњости.
 М. А. (у најави Присутности).
 Horor infiniti.
 Будући компјутерски вируси.
 Климатске промене класних непријатеља.
 Геометри који одређују место где ће исклесати датум смрти.

Када је овим наступима достигао извесна прекорачења, морао је смислити нешто друго. Остао би, иначе у ономе што је хтео да превазиђе: времену трајања које је заменило време протицања. У таквој законености, суочио би се са одсуством садржаја, и стањем потпуне одсутности, што је за апостоле црвене изузетности, месијанске агресивце, било неподношљиво. Човек без фантазије који стално добија исте вести, занемарује будност, па се нашао усред чистог постојања, без временског континуитета. А то је концепт који се сурово обрачунава са самим бићем. У његовој соби без расположења, све могућности су изостале, па је принудна изолација била неиздржива. Стога је то стање морао елиминисати увек новим наративима сопствене биографије, која га је касније, у ретроспективи, изненадила.

Концепт бр. 2: „Кваме Н“ (за овај рад похваљен је од самог Хенрија Флинта, што је у оно време прошло незапажено).

Нови шродневни кућни пријвор, уз меншорство мрава, објаснио је важним сусрећом са својим пријатељем, уваженим светским државником. Како је овај имао прећходне обавезе са нашим великаном, изостиао је прецизан шермин њеове посеће, ња се дежурство подразумевало. На вечерњим шелевизијским вестима, видели смо једној високој, шамноушој ашлешу у елеантном оделу, који се браћски трлио и љубио са својим маленим домаћином (нижим бар за две љаве). По завршетку церемонијалној дочека, провозаше се љавним трагом у ошвореном аутомобилу, поздрављени од отромне, раздраћане масе, која је

махала засијавама, уз фолклорно поскокивање на сваком уљу. Пошом несјадоше у мнојбројним одајама двора, где је пошто-колом предвиђена дводневна размена важних мисли. Трећи дан, негде око поднева, ошше, шрејераво ишчекивање оконча се великим, сјајним, црним мерцедесом, који се заустави пред нашом кућом. Тешко је рећи шта је на нас децу оставило већи ушисак, шај озбиљни, елеантни ауто чудесној сјаја, или високи шамноуши, помало меланхолични тост. Звао се Кваме Н Крумах, или можда Кваме Нкрумах, моуће и Квамен Крумах, али за нас је остао, ево до данас, чика Кваме Н. Блаја сенка на његовом лицу и дуљачки шамни, грхшави прсти са убледелим нокштима, као последица јучерашње мисаоне размене, уливали су заштитничко поверење. Уз то велика, црна кожна шорба, ошежала од испуњености и наших чекивања, из које је, танућ децијом радошћу, делио слашките, нама, чије су душе из колевке снова, шеле најоље. Поздравио се са Њим (шири пољуца), а пошом су до самој предвечерја, ваљда и они, размењивали мисли, и исповедали фикције. Бар за крајко, у шим сиромашним годинама, нисмо више били субјекти насрам постојања, већ смо били усред њега. Зајамшили смо га аскетском истинољубивошћу.

На расшанку, чика Кваме Н се поздравио са већ повећим скујом, нама разделио преостале слашките, и сузних очију несјао у великом, и нечујном аушу. На крају наше улице. овај рашири велика црна крила, и вину се у небеса.

Узбуђен и весео, Он, мој ошш, захвалио се окуљеном комшилуку: „Хвала свима који су дошли, и онима који нису ни оглазили!“

Крајем те, календарске године, развалише се све рационалне и утопистичке уставе, показавши своју ништавност пред снажном и скрајнутом метафизиком бића, чак и код најдоследнијих проповедника новоствараног човека. Како су се скраћивали дани а примицао Тренутак, општа, хистерична понесеност, извртала је људе као чарапе, до непрепознатљивости. Еуфорични тон невиђених размера, потпомогнут музиком, пићем и припремом обилне хране, достиже врхунац у ноћи разрешења, с поклопљеним сказалкама, погашеним светлима и шареним светлосним објавама, на увек сивом и једноличном Небу. У безбожничкој земљи, Каирс-Парусија, апостола Павла и до данас, на овај начин, налази пут до сваке Божије душе, од којих се очекује будност, а које и не знајући, стрепе за своје спасење.

Та снажна ешалшираност, Онога, мој оца, није најушшала по шри дана. После кафанској урнебеса, кући би доводио ком-

илеџан циџански оркестар „Мандови“, који је прећушно шолерисан од власџи, џајном разменом услуџа у било које доба. Оџласили би се још са улице џесмом „Јаблани се џовијају“, у аранжману њиховој умейничкој вође и солистџе, омаленој Пеше, виолинистџе. Већ оџшарео и асмаџичан, али иџекако музикалан, џевао је скраћеним дахом, а оџшашак доџуњавао музичким бравурама. Њихово музицирање је џочивало све више на, недоџговореним имџровизацијама, неџо на доброј увежбаностџи, иџто их је, џо некима сврсџавало у врхунска џез достџићнућа. Заџочињали би џонеку севдалинку, на наслеђени начин, али већ џосле џрвој изведеној сџиха, кренули би индигуидуални џрискџуџи заџочешој шеми, који су џолико дуџо џрајали, да би настџавак слеџио неком друџом џесмом из њиховој, меланхоличној реџерџоара, џа онда следећом, све док се џонекад, не би враџили оној џочешној. И џо џако џриродно и бравурозно да ни најконзерватџивније ухо није осеџило никакву иџентџиџетџску заџонешку. У кући џреџуној комшилука, рођака, разузданих џобедника, мрава и жирафа, џерформанс се осмишљавао, и оснаживао некаквим археџиџским обилазницама. А када смо се ми, деџа, џробили до музиканаџа, одушевљење је заблџстало искреношћу! Конџтрабас у оркестџру, свирао је чика Кваме Н, у иџџом оном свечаном оделу и елеџанџном шеширу, надвисујући инсџтрументџ, и све џрисуџне, сџасом и џласом. Уверени да је он, скандирали смо уџлас: чи-ка Ква-ме, чи-ка Ква-ме, вукли џа за рукаве и ноџавице, џели му се на леђа, а он се, џола намрџођен а џола насмејан бранио вичући: Мури бре, мури, бре, који мој Кваме, ја сам бре Гуџа Рузмарин од оџшаџ Лајко Зеџ, Мури, бре... А онда се џоџео на сџо, окружен чудесно веселом дружином и заџевао: „Чудна јада од Мосџара џрада“, џесму џо којој се џрославио, џрвенсџивено вирџуозним бас секвенцама, у џрајању и џо сџџ времена. Песма се орила, кућа се џррсла, а оне дуџе инсџтрументџалне бравуре џраџило је заџаласано коло, џљескаће рукама у рџџму који је намеџао, и џласно деџије скандирање, које је насмејан, џредводио Он, мој оџшаџ. По некој колекџивној обузеџостџи, и оџшали џрихвџиџше ово рџџмичко џаласање, а и сам Гуџа, који у најбољем маниру црначких блузера, оџева, у иџџом рџџму, збивања из јула месеџа, уз чудесне, џовремено и духовиџе звуке олињале мечке.

Већ је зора рана Дрину обасјала, а у наџј кући настџављало се весеље џочешним енџузиџазмом, иџџом снаџом, уз бриљанџан џлес басације, у чијим рукама је инсџтрументџ изџубио сваку шежину. А када је у бесконачним имџровизацијама, оџџевао и одсвирао, џроџнозу времена и извешџај о водосџању, маџијску аџмосферу доведеноу до врхунџа, џрекину снажан џрресак

улазних врати. Тај прелаз од нејодношљиве буке, да пошћуној мука, у само неколико секунди, заледи призор. На вратиима је стајала Челебића Биба, висока девојка у светлуцавим димијама, љубичастом прслуку, белој извезеној кошуљи, с нанулама на нојама, и косом као јосћојримљивом јесењом правом, савијеном у једну кику, пребачену преко левој рамена. Линеарно и прецизно нашминкана, са здрасћвеном књижицом у руци, ујадљиво бледа. Оцима као зјасли јесењи зов, осмошрила је присушће и рекла: „Досћа више, мене боли и срце и лава.“ Свет се онда размакао ејно пукошћином, кроз коју је прошао зидни сати, ојачан низом ошраничења. А за њом, Бибом, у кућу је ушао дух Лео, верни прашилац песнику, Мик Цегер и остали. Бескућне на сваком месту, и празан облик контрабаса, зашласа мирис неба, младосћи, и сјај раној јушра.

Гуга и Цегер, навестише нови дух времена. Уз енергичан ритам дугих прстију и бледих ноктију, сасвим тихо, песмом: „Црно је црно“, започеше продубљивање супротности као основе новог витализма, и смањивање дистанце, важне црте будућег глобализованог света, у коме нико неће бити поседник завршене ствари. Од њиховог наступа, Истина постаде део уметничких слобода и права на другачије сагледавање. Ауторско тумачење релативизовало је чињенице које нису ни сакриване, с обзиром на то да је њихова интерпретација била једино легитимна. Догађаји су разоткрили вишеструкост, и истовременост својих историја, које су оглашаване зависно од перспективе посматрача и тумача. И све то, не због комплекснијих увида, већ ради легализовања деструкције, као механизма елиминисања идентитетских и антрополошких константи, сигурног бедема ропском обезличавању.

Отац и ја се, са свим дотадашњим разилажењима, коначно и мекано расплунусмо у питомом рукопису укуса. Он, ка сувим шљивама, ја, ка парадајзу. Он, ка води ја, ка камену. У одсуству некадашње гипкости и напетости, будућа динамика збивања и тумачења, формираће се према индивидуалном избору могућих последица, уз смех и одобравање посматрача, који насељавају квантне димензије математичких формула.

Рефик Марџиновић

ОДУМИРАЊЕ ЧОВЕКА

Дошла су нека чудна времена, све вредности су у толикој мери поремећене, да се у том чуду ни Алиса из Земље чуда не би могла снаћи. Турбуленција је захватила све сегменте људског живота. Верујем да ће они који воле човека лако извући поуке и разоткрити поруке у овом тексту, које су настале на основу мог компаративног начина размишљања. Покушао сам „злоупотребити“ великог немачког филозофа и визионара Фридриха Ничеа, комуницирајући са његовим Нат-човеком. Тако сам дошао до модела Не-човека, прототипа човека данашњице. Веровао сам Ничеу и његовом човеку, снажном борцу и бескрупулозном интелектуалцу, који разбија све таблице застарелих вредности, спреман да се ухвати у коштац са највећим тешкоћама савремене цивилизације, да освоји и реши нерешиве загонетке науке и технологије за добробит човечанства. Међутим, наше време је изнедрило Не-човека, који је антипод Ничеовом Нат-човеку. Док кукавички конзумира и оно мало вредности које су остале из пређашњих времена, Не-човек руши њихове кодексе, бацајући их на депонију историје, спреман да убија зарад обележавања и отимања туђих симбола и територија. У свакој различитости проналази повод за сукобе, јер не поседује свест о правим вредностима. Пред лудилом бесмислених ратова, беже милиони људи иза којих остају разорени, празни домови, историјско наслеђе и непроцењиво културно благо чије ће уништење оплакивати многе генерације. О томе ће сведочити и многе написане књиге за наук будућим нараштајима.

Трагајући за новим човеком, Ниче је инсистирао на интелектуално и духовно јакој личности и био против сваког просека. Просечне је називао „послушним стадом“ неспособним да схвати нове вредности. Не знам како бих ја назвао овог данашњег човека који је далеко испод осредности. Он припада квази-интелигенцији која купује, докупљује и фалсификује факултетске и магистарске дипломе и докторантске титуле, које нису еквивалент знања и квалитета, већ формална ознака „интелектуалне моћи“. Права интелигенција је потопљена или расута по белом свету, универзитети су

ослоњени на безначајне особе које се не испољавају ни у једној научној области. „Пешачки факултети“, који све више личе на копирице, ничу на сваком кораку чак и у мањим касабима без обележја градске заједнице. Паметни су давно мутирвали, док остали и даље читају бајке, мислећи да је све ово што се дешава пролазна епизода неке балканске серије која се мора завршити. Живимо у Левијатану феудалног типа, као у време схоластике.

Ова катаклизма није плод случајности и неког судбинског догађања, јер је брижљиво смишљена у кабинетима и удобним фотељама болесних академика и националних душебрижника. Све је почело као воља Светског ума, да се промени ток светске историје. Идеју су прихватили и моћни и немоћни, и наивни, верујући да ће то бити од користи за човечанство. Не-човек је унајмио многе погодне агенције и организације да би реализовао задато:

1) У последњој фази крхког социјализма уништити економију разбијањем државне и друштвене имовине куповином (будзашто) од стране бирократско-технократске олигархије. Многе су фабрике отишле у стечај, а радници на улице. Након неколико година када је Не-човек помислио да је та фаза окончана, почела је луда грађевинска трка. Природу су почела да ремете огромна бетонска, фараонска здања као симболи моћи појединаца и фамилија. Задовољена је сујета моћних и обележени су њихови локални феуди. Више бих волео да небо парају димњаци фабрика испод којих би се удомило на хиљаде радничких породица. Поносили бисмо се нашим градовима, а заборавили на Берлин, Минхен и друге европске метрополе. Наводна капитализација и транзиција изговор су за богаћење оних који измислише и искористише своје руководеће позиције у већ отуђеним предузећима. Настадоше невиђене миграције, безразложни сукоби међу људима и безумна крвопролића која уништише све вредности. У многим деловима света појавише се гробнице, туга, мржња и нецивилизацијска зверства Не-човека, о чему сведоче поља препуна белог и црног мермера исписаног сузама и вапајима.

2) Задатак Не-човека подразумевао је прелазак из стања етичности у иморализам дивљачког менталитета. Морал више није привилегија и битна ознака човека, већ израз његове

неспособности да овлада собом и развије љубав у породици и друштву. Рађа се идеја о прекрајању граница јер, по мишљењу данашњег човека, „торови“ (националне државе) постају претесни за људе са различитостима. „Стада“ (страначке и националне политике) сваке године проверавају своју моћ разноразним платформама и програмима (избори), трошећи велике своте новца. Лажни представници „народне воље“ и самозвани политички лидери парадирају засеоцима, селима и градовима, заваравачући народ лажним обећањима. Све личи на чувене сељачке феудалне буне. Да би се показао патриотизам и љубав према нацији и држави по мери Не-човека, у помоћ се зове и дијаспора. Какав цинизам, љубав нема граница! Чини се да и дијаспора, која је дошла к свести, све мање верује у „Градове на води“, индустријске зоне и друге бајковите приче. Ни на Западу не цветају руже, но наши људи верују да ће им сертификати и јефтине школске дипломе омогућити да и тамо брже дођу до посла. Модерни егзодус становништва је свакодневна слика на нашим аутобуским станицама. Колико само суза обрише Хоргошка рампа и прекрију магле мађарских равница! Унучад се све више воли вајберима, а родбина упознаје на породичним летњим свадбама. Лажни морал, морал Не-човека је клетва суза и зноја људи који живе далеко од свог завичаја. Не-човеку су битније лажне фирме, агенције за преваре, него било чије сузе!

3) Разбити свест обичног човека, разложити га на више делова и ако затреба поново хомогенизовати, задатак је који се лако реализује, јер смо отварањем школа (као играоница, на сваком ћошку) са полуписменим наставним особљем, створили наивног и необразованог појединца. Заклињући се да ћемо извршити Скандинавску реформу школства, сваке године смо лако одустајали, правдајући се да још нисмо дорасли европским стандардима и како за то још нису сазрели услови. Разбијање свести почело је са распадањем држава, јер несреће увек иду заједно. Свест се разлаже на националну, верску, страначку и тако све до бесвести. Ако затреба, у интересу неког „вишег циља“ (нације, странке или државе), све се то опет сублимира у целину. Чиста подвала Не-човека! У празан простор масонских ујдурми убацују се криминалне и мафијашке дружине подупрте државним спонзорима, при чему се читава активност ставља у легалне оквире. Удружују

се верско, национално и криминално, настају сукоби, губи се образ, пријатељство, поштовање родитеља, љубав и морал. Добра варка за неуке, али сигуран успех за оне који су на власти и испољавају „вољу за моћ“. У свему томе треба тражити узроке пропадања породице, верских заједница, нације и државе. Не-човек побеђује Нат-човека. Сублимацијом вере и нације опстаје и одржава се власт која је „највећи порок због кога се убија и гине, због ње се губи људски лик. Неодољива је као чаробни камен, јер прибавља моћ. Она је див из Аладинове лампе, која служи свакој будали, која га држи.“ (Тврђава, М. Селимовић) Власт увек има два лица: право које вешто скрива, и оно резервно за народ. На разне начине кроз верску приврженост и лажни патриотизам, који се нарочито активирају у предизборном периоду, Не-човек користи ово друго лице.

4) Не-човек тежи да уништи визију реалног живота која представља доближавање друштву благостања и приближне једнакости социјалних услова живота већине становништва. Не-човек на сваком кораку доказује да је демократија апстрактан појам, и да све више поприма Аристотелово поимање „демократије као анархије“, ја бих рекао демоКРАДИЈЕ. Човечанство се не гради на пепелу уништених градова и на пропалим индустријским гигантима, на помоћи ММФ-а, на сумњивим лицитацијама, на лажним обећањима и уценама Међународне заједнице и егзибиционим политичким спиновима и преварама.

Неки људи можда и неће разумети моје виђење релације Нат-човек – Не-човек, начин размишљања као и тражење решења. Не морају, ово и није за њих.

Ко је Не-човек?

Он је себична, у суштини интелектуално нејака, необразована личност, за коју су и пороци врлине, јер вредности и не познаје. Производ је болести историје, злоупотреба друштвене несналажљивости и неспремности савременог човека да призна своје незнање и спремност да прихвати природну једнакост људи коју је угрозила његова похлепа и тежња да наруши природну хомеостазу. Не можемо сви возити ципове једнаких слова и бројева и тако исказивати своју незајажљиву жељу да истакнемо своју посебност. Не можемо сви изводити своју децу из „примитивних“ школа и слати у иностранство о трошку државе.

Не-човек је неслободна, отуђена личност спремна да једнога дана побегне и од самога себе зарад неких нових „великих идеала“. Свој хедонизам и улитаризам гради на нехуманим чињењима, о чему говоре породице пуне ратних инвалида, ливаде прекривене хумкама невиних и време пуно комеморација. То је пораз савременог човека. Нажалост, на темељима ових зала никле су многе породичне империје, јер пси рата непрекидно лају! Једнога дана ћемо видети да је то било вешто прикривање слабића и његов покушај да искористи успавани тренутак историје. У томе су му увек помагала средства јавног информисања.

Свакодневним афирмисањем нових узора путем медија, некадашње узорне спортисте, уметнике и научнике, брзо су заменили криминалци, насилници на утакмицама, старлете, ријалити играчи, ижвакани политичари и болесни умови, који постају модели понашања наше омладине.

Толико о Не-човеку, надам се о човеку у одумирању. Он ће постати човек када из њега изађе оно нељудско и када своју срећу подели са другима. За то треба имати и срце и разум, и не живети у расцепу између њих. Треба следити Стоички принцип живота у коме ћемо рационално овладати афектима и страстима, живети алтруистички, поштовати и волети човека без обзира на његову различитост. Нека победи љубав међу људима и нека сија илуминација разума!

A large, stylized graphic of an eye, rendered in shades of gray, framing the title text.

ПОДСЕЋАЊА

Петар Машиовић

О ДЕВЕДЕСЕТИМ: НЕЖЕЉЕНЕ НОСТАЛГИЈЕ

КАДА ТЕ ГРЕЈЕ МРАЗ

Живим у Пожеги, малом граду на југозападу Србије, седамдесетак километара од Босне, због учестале магле названог *српски Лондон* (центар региона је Ужице, *српски Чикаго*). Имам седамнаест година, ученик сам трећег разреда гимназије, година је 1995. јануара месеца, и читам Целана, Сефериса, Хикмета. Не могу рећи да разумем то што читам, пре осећам, али уживам у тој пози. Некад пишем, и волим да замишљам себе као озбиљног писца који затрпан папирима седи по васцели дан за столом и у механичком звуку типки ослушкује речи које тек настају. А заправо бежим из школе. Пртећи отежали ђачки ранац на леђа кажем мајци док излазим *Журим на часове, ђао!*, и једноставно шмугнем у *Голф*.

Голф је пицерија са високим сепареима, завучена у односу на прометне улице и представља идеално место за скривање. Поручим чај од камилице, најјефтинији је. Отваравам свеску сваштару и жврљам. Напољу промиче снег, сув и крупан постепено убрзава, по тротоару се формира танак слој белине и асфалтно сивило бледи. Гране градског дрвограда голе тежају од слагања пахуља. Све то посматрам кроз прозор: људи пролазе, нека жена у црвеном капуту носи црни кишобран, нека мангупарија прави мршаве грудве и гађа пролазнике и видим крупне осмехе, али их не чујем: стакло је дебело, а довољно прозирно. Конобарица доноси чај и свећу. У овој градској зони рестрикције електричне енергије су баш у време поподневне школске смене. Енергетски систем Србије је на издисају, санкције трају, и струју имамо на смену. У домовима због искакања фаза или наглих струјних удара страдају апарати. На терасама и прозорима

често видим тегле намирница, попут краставчића, туршије или ајвара: фрижидери не раде а напољу је мраз. Станови умеју бити хладни. Као и Голф. Постоји плинска пећ, мада недовољно јака да загреје. Моју свеску обасјава пламен, чај престаје бити топал, у њега пушем несвесно, по навици, и нећу га испити док не кренем одатле. Углавном, буљећи у белину што свеске што оснежног дана, утопљавам се јакном и помало мазохистички предајем се тој пози *одбеліоісшхо-клейца*, због које у том тренутку волим себе.

Интимност и топлину коју тако парадоксално осећам желим да пренесем у речи које настају; никако атмосферу у којој заправо живимо: санкције, суседство рата (у којем наравно не учествујемо, како јавља државна телевизија, мада градом промичу парамилитарци и војна ефективна), последице инфлације, незапосленост, очигледна цензура у медијима. Када бих написао нешто што би требало да буде топло, осетим задовољство, осетим здравље. То су свакако себични разлози за писање, не осећам кривицу, само хедонистички уживам. Осим тога, немам ништа друго.

Рестрикције су се поново вратиле, као да нису ни одлазиле, и током бомбардовања. Комшија у пензији, дежурни патриота, држи говоре на улазу зграде:— *Нека нас бомбардују! Нека нам искључе сџрују! Ми ћемо да намесџимо шџорей иза зџраде, ложимо дрва и џечемо сви заједно џаџрику и дружимо се, биће нам шџолико леџо да ће шџо бити јаче од њих. Победићемо их заједнишџвом, духом, џесмом!* Пролазимо поред њега не застајкујући, то је као live ТВ Бастиља, псеудопатриотски говори су опште место на које нико више не обраћа пажњу. А био је једини у згради који је ишао у склониште (заправо мемљиви руниран подрум у коме се стално изливала канализација) на знак ваздушне опасности. Пошто станујем на првом спрату, чуо сам га једне ноћи како мокри код улазних врата зграде. Ваљда од страха није смео отићи до стана. Ваљда то не би била толико јуначка смрт, у клозету. Лепше је кад се (не)човечанске излучевине осећају на заједничким територијама.

ГРБОВИ МАНЧЕСТЕР ЈУНАЈТЕДА

А заправо не знам за рат. У разреду је пуно избеглица, сиромашни су и држе се по страну, даље од нас. Нама говоре да смо кукавице и пичке, ми им завидимо јер имају слободан улаз на спортска дешавања. Којих заправо нема! И на базен. Који, такође заправо, не ради! А сви носе врло различите грбове који би требало да сугеришу национално јединство: на мајицама, џемперима, капама, јакнама, па и папучама! Мој брат од тетке је дезертер са ратишта, знам да га породица крије на тавану у једном селу. Тетка се распитује *која баба добро салива страву* јер се ноћу буди презнојен и вришти. Зет, муж моје рођаке, више не гледа државну телевизију, не прати информативне програме. Од опсаде Вуковара где је, мобилисан, копао ровове. *Лажу, маму им јебем, све лажу!* каже огорчено. Ознаке на њиховим старим југословенским си-вомаслинастим униформама су поцепане.

Слушамо Nirvanu, Pearl Jam и Sonic Youth, у подераним фармеркама и каро кошуљама наравно. Bull је једини преостали кафе у граду који пушта рок, а заправо је плејлиста знатно сложенија: панк, гранџ, метал, преко дана цез, блуз, екс-ју рок... У свим осталима кафеима примат је преузео турбо фолк, култна певачица постаје Цеца, супруга ратног злочинца, парамилитарца, егзекутора југословенске комунистичке *Де-Бе* у иностранству. Почину да је називају, истина стидљиво у почетку, српском мајком. Ми се гадимо. Рације су сваког викенда. Керови, како називамо полицију, круже градом у марици. Изводе нас из Була јер нико нема личну карту, нико није пунолетан, и постројавају у врсту. Двојица су већ добила батине јер нису довољно брзо изашли напоље. Више их не млате, али и даље чујем како кукају. Полицајац, са још увек југословенским грбом са петокраком, јак и глуп (како нам општа места тачно налажу да окарактерисемо овакве индивидуе), репетира пиштољ и каже: *Ко иокуша да бежи, иуцаћу!* Ми дрхтимо. Марко, друг, на ивици је суза и каже уплашено: *Јао, мајори ће ме намлајиши, мислиће да смо стварно нешто урадили!*

Због близине границе, градом пролазе необичне униформе, врло различитих амблема. Видим Ненада који градом шета у маскирној униформи са ознаком *српски лавови* (*sic!*). Понекад прети:— *Знаш ли ко сам ја? Пази шта причаш, може свашта да буде!* Људи се склањају, за сваки случај, у овим временима никад не знаш на колико велику будалу ћеш налетети, има их доста, нарочито међу повратницима са фронта. А Ненад је комшија са спрата изнад, врло једноставног надимка: *Лојов!* Крајем осамдесетих је завршио у притвору због крађе десетак конзерви месног нареска из локалне месаре.

Носиоци амблема, често лоших редизајна грбова феудалне властеле из средњег века, имали су заједнички бекграунд: притворску јединицу.

Митинзи, протести и демонстрације пре су свакодневица него инциденти, нарочито у Београду.

Приведени смо у полицијску станицу са демонстрација против насилног гашења Студија Б, антимилошевићевске радиотелевизије, видљиве не даље од Београда. Разгребани и уплашени... Каже, кер: *Сјустии руке... – Нећу! – Шта нећеш? – Хоћеш да ме бијеш! – Ма, нећу... Све је завршено сад... Па шта ти мислиш ко сам ја? Имам и ја душу. Е, имам ја једној клијана појути шебе, и он је био у маси, бојао сам се да га ови моји не ухватише, а лепо му говорим склони се, јустии шо, треба да учиш, остави се јујосии... Хајде сјустии руке, узми цигарету... Полако и сумњичаво спушта руке, враћа их нагло, па опет спушта и тако неколико пута, потом заиста спусти руке... – Ешо, видиш све је у реду, каже кер, немаш чега да се плашиш... Устаје и одлази до купатила, доноси приведенем воде... Каже: *На, узми.... Узми, освежи се мало... Па мајку му, људи смо...* Овај пије воду, оставља по страни чашу, захвално га погледа.... Сви ћутимо.... Ухапшеник одахну неколико пута...*

Марш стоко једна, банго издајничка, ти ћеш да ми рушиш земљу! Ђубре једно јокварено! Дођи да ти мало јебем нану нанину!, нагло почиње кер да га удара пендреком крвнич-

ки, а ми, белосветски издајници и страни плаћеници од неких 20–21. годину вриштимо! Крв шикља по зидовима, други полицајци улећу и заустављају га.– *Бре бугало јеси ли нормалан, уби ја... – Ма шја уби ја, и шреба да ја убијем, шо је сшока издајничка, маму им јебе безобразну плаћеничку, ЦИА их плаћа да ми ујројасше државу ичка им мајтерина ћорава! Енглези и Американци све су закували!*

Судија за прекршаје, проћелав на темену и чиновничких бркова, пита ме: *Ко ше плаћа? Ко ше финансира?* Кажем, уплашен, готово у паници: *Мајка! Студирам, незайослен, она ради у хладњачи...*

– *Ти шо мене зајебаваш?! Водише ја!*

Полицајац је имао амблематично презиме: Прљевић. Има га и данас.

Пропушили смо на крају основне школе. Пушимо дрину без филтера, због шара које подсећају на ћилиме наших сеоских баба звану – ћилимара.

Ратне профитере, криминалце, дилере поуздано проказују марлборо или данхил. Пролеће је 1999, а ми, станари зграде на чијем је врху предајник локалне телевизије протестујемо захтевајући да се скине јер се прича да је у неким градовима НАТО већ бомбардовао локалне медије и да има пуно страдалих. Делегација станара одлази код ратног шефа полицијске станице, измештене на тајну локацију, за коју сви знају. Седи за столом, његовом шаком доминира огромни златни прстен, паклицу дугог марлбора врти у дебелим прстима, пуши и чкиљећи посматра нас иза дуванске металноплаве завесе. Тишина гоји страх готово до панике. Напукон цеди кроз зубе упирући кажипрст у центар наших глава: *Ако вас чујем још једном да се буните, забранићу вам да ућеште у ваше сшанове. Је ли шо јасно, бандо?* Кажем, бусајући се као петлић, *Ко може да нам забрани да ућемо у наше сшанове?* – *Малац, ај не сери, за одбрану земље све је дозвољено, кидавела одавде! Мрш!* Око рукава његове црне униформе обмотана је црвена марама. Два кера, велика као слонови, премештају своје шаке са дршке пиштоља на пендрек, као да немају на шта друго да их ставе, и замахом рамена мотивишу нас за тренутни излазак. Одлазимо, постићени. Сви смо пушачи. У

том тренутку немогуће је наћи цигарете у продаји, само код шверцера. Не знам о чему више мислимо: о понижености или дугом марлбору?

*Пошторучнице, немој да вичеш, није лепо, рекао је брадоња у маскирним панталонама и дресу Манчестер јунајтеда, скиљећи, бајонетом је сецкао јабуку док је овај вриштао на њега. Мршељи су планинско село у којем су смештени резервисти пролећа 1999. Досадно им је, пију пива и ракије васцели дан, понекад краду кокошке сељацима, чешће од забаве него од глади. Необријани су, запуштени и повремено дивљају. Дошао сам ту да бих пријатељу донео чисту преобуку. Он је другачији. Питам га, *Шта се дешава, каква је тво свађа?*—Млад пошторучник, каже, *зелен, тек изашао са академије, још је он у књиџама... А тај брадоња у дресу Манчестера је из села где су многи заједани... У рају у Босни настрадао су двојица њихових официра који су их малтретирали... А сви су присуствовали сахрани и плакали, ма нарицали, кукали! Клели су се да су их муслимани убили, иако су имали смртоносне ране на леђима. Дебеовци ништа нису сазнали, а знаш какве су им методе, нико од тих бараба реч једну није рекао, нико није признао, да не поверујеш. И овом пошторучнику било би боље да пази како се понаша, и нека би мрак могао да поједе. Није се са њима заједавати, и истовремено окрећемо главу на страну, да не гледамо и не слушамо.**

МИЛИЈАРДЕ НАЛИЧЈА ДОЈЧ МАРКЕ

Те зиме, 1992/1993, ниједном нисмо купили хлеб у продавници. Плата која је ујутро износила чак пет немачких марака, у подне вредела би две немачке марке, а увече је том хрпом новца било реалније подложити ватру него купити било шта.

И тако је немачка марка постала платежно средство. Марку су коштале цигарете, чоколада, пиће у кафићу, бензин... У одељењу се већ направиле класне разлике. Очеви који су се снашли у тим мутним временима и сами су постали мутни, а њихова деца су излазила у град са дојч кованицом у

цепу. Ми остали смо глумарили на градском тргу. Ситуација се нагло променила када сам писање домаћих задатака из књижевности почео таквима да наплаћујем – марку! У најгорим данима инфлације мајка је дала 10 немачких марака једном шверцеру да нам донесе хемијске препарате за одржавање тоалета и хигијену. Из Бугарске. *Бугарске?!* Па сваки озбиљнији сеоски газда је с краја осамдесетих имао по којег физикалца Бугарина или Румуна који му је радио на имању за тада ситне новце. Возови су били препуни, обични људи шверцовали су робу, улазили су кроз прозоре у вагоне, ни цариници нису више контролисали, било је то ситно. Стигла нам је тако *hcl* киселина за купатило, паста за зубе, прашак за веш... Југославија је бесповратно бледела у празним рафовима, у инфлацији, у ратовима и злочинима о којима се ћутало.

Нисмо куповали ни тоалет папир, имали смо Политикин забавник, омладинске новине старе државе, које сам скупљао откад сам научио да читам. Од почетка кризе штампао се на изузетно тврдом масном папиру, што није протекло без рана. – *Када Милошевић влада, љузица сџрага*, говориле су комшије из опозиције. И када је све то прошло, купио сам свега неколико бројева Забавника, али није више то било то. Мислим да је Југославија за мене нестала са Политикиним забавником у WC шољи.

Купујемо гориво, не на литре и не на бензинској станици, већ на флаше, пластичне од литар и по. Пред кућом која се бави тим послом стоји пластична канта, знак који сви разумеју. Девизе се купују на улицама. Као и све остало: брашно, шећер, уље... Када стигну намирнице из робних резерви, праве се редови...

А одржали су нас рођаци са села. И црвено злато, како смо звали малину. Годишњи одмори и распусти служили су за рад у малињацима или у хладњачама, на њиховом претовару и преради. Али посао није могао да се добије лако. Наша срећа је била што је отац другарице из разреда био локални бизнисмен, власник хладњаче и тако смо имали везу да истоварамо малину. *Везу?! (sic!)* Само прве ноћи истовара преко руку мог друга и мене прешло је 48 тона малине! Посао је почињао увече у 19h и завршавао се ујутро. Удисали смо сва лековита антикарциногена својства, са пластичних церада камиона цедила се влага, сијалица коју би намонтирали дизала је температуру на 300 степени, шта смо друго

могли да сањамо осим црвеног злата?! И то месецима након распуста. Од прве зараде купио сам писаћу машину. Мајка је подивљала: *А њанџалоне, ко ће њанџалоне да ти купи, у чему ћеш да идеш у школу, међу људе?! Јебем те несјособно!* – Па и не морам да идем у школу, није то за свакога!

А откупна цена малине падала је са смиривањем политичке ситуације и отварањем Србије. Хладњачари су увозили нове количине из Пољске и Чилеа, лошијег квалитета, мешали са домаћим сортама, купци са запада ЕУ плаћали су све мање, а сељак је разумевао да је од злата до блата мала разлика.

А не знам за многе ствари у тим ратовима... Хладњаче са унакаженим телима, Сребреницу, Дан бијелих трака и остало испливали су из деведесетих тек у двехиљадитим...

Данас некада видим постере за журке са текстом *Деведесете! Турбо-фолк! Пена њарши!* И осетим гађење, немир и бес. Тензија је обележила деведесете као *унушрашње сшање према сивоља*. И дуго после пада Милошевића осећао сам је, али уз чудну несигурност: куда је усмерити, без демонстрација, протеста, митинга висила је некако у ваздуху, неослоњена ни на шта. И последњих неколико година поново је осећам, у виду оправдано здраве потребе да хитнем каменицу на локалне политичаре, квазиинтелектуалце, владе домаће и стране. То су ваљда неки нежељени и изнуђени налети носталгије.

Када сам са пријатељима из Пољске налетео на маркет Била у Чешкој, били су одушевљени: то је био бренд њиховог детињства. Уз незаобилазне гумене бомбоне. Разумем да је у средњој Европи пропаст комунизма донео експлозију боја. Ми смо имали сасвим друге експлозије. А какво год да је детињство, детиња душе нађе неки тренутак припадања, лепоте, топлине ма шта да је у питању. Тако је макар у теорији. У пракси ствари стоје другачије. Углавном, не повратило се.

Зорица Бранковић Басарић

КУЛТ БИЉАКА И УЛОГА ЖЕНА У ПРОЛЕЋНИМ ПРАЗНИЦИМА СВРЉИШКОГ КРАЈА

Митолошка свест Срба под снажним утицајем деловања космичких и природних сила (начин привређивања, бављење земљорадњом и сточарством), произвели су код Срба дубоку везаност људи за природу, чији се трагови уочавају у народном веровању. Бројна имена дата јединкама биљног света последица су интимне везе народа са природом. Биљке су неисцрпно извориште маштарије и симбола. Са корењем које се храни земљом и мрачним хтонским силама, са надземним делом, а посебно цветовима који се пружају ка небу и светлости, оне на свој начин причају о везаности за земаљски свет, али и о тежњи ка небеском, о природи подземних сила и еманацијама етра. Осим тога, биљни сокови носе у себи животне моћи које обезбеђују бесмртност. Еликсир живота налази се у тајанственој снази светог дрвећа и магичних биљака. У симболици многих религија света дрво је симбол Космоса, уређеног света који окружује људе, а његово основно својство, непрекидно обнављање је и природно својство биљака. Космос егзистира кроз процес непрекидног обнављања, а симболички је изражаван кроз живот дрвета. Замишљен као дрво са надземним (гранама) и подземним деловима (корен), у исто време припада доњем, хтонском свету злих демона, али и горњем, свету разних божанстава. Са својствима оба ова света дрво је добило велику магијску моћ. Не само да симболизује Космос, већ изражава живот, младост, бесмртност, мудрост. Ова уверења у основи имају оптимистички став према животу, жељу за обновом, опстанком, продужењем живота и људске врсте.

Непосредна упућеност на природу, условила је персонафикацију дрвећа и биља, те им је човек „давао душу“ и приписивао натприродне моћи. *Према храсћу српски народ*

има велико поштовање и многи старогрвни примерци сматрани су за божанства и уживали култи.¹¹ Храст је у функцији записа табуисано дрво, светиња коју не треба уништавати. Пишући о снази и улози светог дрвета, Алекса Васиљевић је истакао да се дрво „запис“ не сме скрнавити ломљењем и паљењем грана, јер ће починитељ тог недеља умрети у најскорије време. Истражујући значајне биљке у народном веровању, Павле Софрић Нишевљанин је приметио да извршено додавање људских особина, емоција и стања, оживљавање биљака, представља чврст основ за митско стварање, а временом су од душа умрлих људи у биљу настала божанска и нека надљудска бића. У нашем народу постоји веровање да се из корена не чупа чак ни осушена биљка, јер би се тако ишчупала коса умрлој мајци или старемајци. Сматрало се да је дрвеће „склониште, седиште људских душа“, па се зато често поред гробова покојника, у неким селима Сврљига могу видети засађене воћке, због веровања људи да у њима обитавају душе умрлих. У сврљишком крају храст се користио за бадњак или као запис. Обичај да се бадњак поздравља, да му се упућују молитве и читаве Бадње вечери третира као личност, а не као дрво, да му се приносе жртвени хлебови како би се поново родио, указује да је реч о старом култу дрвета. Рано ујутру пре сечења бадњака у шуми, „кравај“ (обредни хлеччић) се ломио о његово стабло, а затим се ивер узимао за плодност или лечење (у Плужини се ивер стављао у воду којом се нападао болесник). Показујући чврстоћу, моћ, дуговечност, висину, храст је добио повластице небеског божанства, док је бадњак, младо храстово дрво, у ритуалном ложењу супституисало Младога бога, бога Сунца. Најчешће биран за свето дрво, у сврљишким селима храст се називао запис, миро или потпис. Миро је означавало нешто што је свето, светињу, а назив потпис или запис највероватније потиче од урезивања крста – записати, потписати крстом да би се означила светост дрвета. Дрво је замењивало храм. У оним селима у којима није било подигнутих цркава, заветине – сеоске славе су се организовале око „светих дрвета“. Обилажено по три пута у свечаној поворци дрво је добијало већи магијски значај. Овим важним верским елементом очекивало се да посвећено дрво, запис утиче позитивно на летину и сачува је

¹¹Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд, БИГЗ, 1994, стр. 26

од непогода. Стари урезани крст у кори дрвета „освежаван“ је поливањем вина и прекаћиван, а крај њега, као у храму стајало се у ставу скрушености и побожности. По древном обичају код записа се ручало, а заједничко јагње је представљало жртву. Код Римљана је постојао лецтистерниум,

Запис из села Грбавче

обичај заједничког обедовања богова и људи. Гозба уз принесену жртву под светим дрветом, записом, „најпримитивнијим храмом у којем божанство станује“ (Чајкановић), било би паралелна појава у историји религије. Сличан пример познат је на Косову и Метохији, у Неродимљу као гозба око светог бора, за који се сматра да је посађен руком краља Милутина. Првог дана Васкрса одржавао се сабор са ритуалном гозбом, а бор је био на почасном месту.

Због заједништва као елемента у овом обичају, Сретен Петровић закључује да је сврљишка сеоска слава била родовска са елементима култа предака и да су у њему сачувани остаци старог словенског поштовања дрвећа и аграрних обреда помешаних са култом предака. Важно је и напоменути да су за ту сврху бирана велика, разграната стабла, најчешће храстово, орахово, али и родно дрво. Сима Трајановић закључује да литије и обилажење три пута око светог дрвета представљају „молбене жртве за вегетацију“.

Култ дрвета и биљака један је од ретких из скале старих култова који је хришћанска српска православна црква брзо прихватила, тако да данас има посебно значајно место и симболику у овој цркви. Великим делом култ биљака је припадао женама од чијих магијских интервенција је често зависио опстанак читавог биљног света, али је бујност вегетативних процеса обезбеђивана приношењем жене као жртве. Једна од најважнијих ствари у овој области јесте брање лековитих и магичних биљака, њихова употреба у различитим магијским ритуалима и обичајима, нарочито пролећним када је време богатог лучења земаљских сокова, бујање и цветање биљног покривача. У српској народној религији вегетација је дубоко прожета анимизмом који се испољава у веровању и специфичним односима у поступцима са биљем и дрвећем.

Циклус празника *пролећног циклуса* (Младенци и Благовести, Лазарице, Ђурђевдан и музигруда) је у сврљишком крају нарочито карактеристичан по женским активностима везаним за култ дрвећа и биља. Веровање у мистичну снагу биљака допринело је да се оне користе као апотропајно средство у магијској пракси. Младенци су хришћански празник у спомен на смрт четрдесет мученика Севастијских, али се тада слави и нови живот у природи. Будући да Младенци „падају“ у време када се смењују два годишња доба, зима и пролеће, представљају дан преласка природе из зимског сна у поново рођење свеколиког биљног живота. У свим сврљишким селима Благовести и Младенци се празнују због опасности од зла које потиче од змија, које се као део природе буде из зимског сна. Покретање и облик тела змије асоцирају на покрете клица и ницање трава, али је страх од њиховог отрова требало припитомити. У те сврхе користили су се „младенчићи“, колачићи умешени од киселог теста, које су жене украшавале шарањем дреновим гранчицама или босиљком. Босиљак и дрен добијају улогу заштитника од змија, од „теј дивљине“ (Радмировац), „теј несреће“ (Грбавче). Позната је обичајна пракса да се „на Врбицу“ бере дрен или врба и њима шибају домаћице и остали укућани да би били здрави. Пре Ђурђевдана, устајало се рано и певало:

*Ој, убава, убава девојко,
Дизајше се мало и ѿлемо,
Да идемо гренак да беремо,
Да шибамо овце и јаџањце.*

У Гулијану се најпре „ишибају“ људи, а потом и стока, па се тиме мистична снага биља преносила и на животиње. Приликом ове магијске радње у селу Сливје три пута се изговарала басма „да си жилав као врба и здрав као дрен“, тако да се и семантички покретала и убрзавала чаробна моћ биља. Врба, *мајична шиблика животиња* (Љубивоје Јовановић) због своје бујности и жилавости симболизује раст, напредак и умножавање. Врбове гранчице, неизоставне током прославе Врбице и Лазареве суботе имају задатак да чувају кућу од грома, па се зато, како наводи Чајкановић, не уносе у кућу пре Цвети. У сврљишкој области се аграрна магија додолица изводила уз помоћ гранчица врбе уплетених у венчиће. На Ђурђевдан се девојке опасују врбовим прућем да би биле витке као врба. Дрен је симбол снаге, здравља и младости. У

емпиријском односу са дреном, људи су уочили дуговечност цветања, жилавост гранчица, тврдоћу његовог стабла као значајне природне особине и то је довело до формирања веровања у фантастичне моћи овог дрвета за здравље укућана („здрави као дрен“). Дрен је апотропеј. У митологији дренов штап је служио за одбрану од вампира, вукодлака и вештица, али је сличну улогу имао глог и глогов колац. Поред ових биљака, у сврљишком крају је натприродна моћ приписивана и белом луку. Имао је способност да се својим природним и магијским деловањем избори против „ала, алина и чума“. Чума се углавном доводила у везу са великим епидемијама, а народном маштом представљана је као старица одевена у бело са белом марамом на глави, тако да је асоцирала на смрт. Бео лук, са специфичним мирисом, антибактеријским и другим лековитим својствима био је ефикасно средство против болести, а самим тим и против смрти.

Лазарице или Врбица је у основи пагански празник пролећног циклуса који је ширењем хршћанства добио ново значење. По изласку из цркве, народ се симболично шибао освећеним гранчицама врбе. Женама су користиле за прављење венчића које су качиле на врата, да би укућане заштитиле од злих сила до следеће године. У сврљишким селима *лазарице* (неколико окупљених девојчица, одевених у нову одећу) су долазиле испред кућа домаћина, певале малом детету, газдарици, газди и момку за женидбу. Једна од њих, која је била веома накићена, играла је док су остале певале. „Позоришна представа“ магијског карактера са извођачима и публиком имала је улогу да уз игру и забаву отера зле силе и привуче здравље и плодност. У сврљишком селу Лалинац, по казивању Јелене Јовановић, певало се мушкој деци:

*Цавџи дренак на ливадку,
И за дренак коњак везан
И на коњка мушко чедо,
И на чедо чиста каја,
И на кају девети реда њаре,
И десети све жуџи дукаџи.*

Ова лазаричка песма се преносила са колена на колена. Препуни симбола који јасно говоре о дубоко проживљеној природи, о упућености на њене појаве и процесе, њени стихови су одраз богате духовности и мудрости народа сврљишког краја. Процветали дрен, симбол изразите биљне

моћи оснажен је снагом коњића да би мушком чеду могао подарити јачину, издржљивост, слободу, моћи потребних за одрастање и сазревање једне здраве људске јединке. Развој се остварује кроз тријаду приказану између цвета дрена, коњића и мушког детета. Здрав, снажан и брз физички развој дечака наставља се кроз други круг тријаде: чиста капа, девет редова пара и жути дукати и усмерен је ка досезању духовних висина и интелектуалних моћи. Символика цвета одувек се односила на рајски врт, а унутар људске судбине врт детињства. Чиста капа симболише чистоту мисли, разум, али и жељу да дете буде умно, паметно; *и на капу девети реда њаре / и десети све жути дукати*, асоцира на поступност којом се обезбеђује раст и долази до богатства ума. Степен означен бројем девет најављује прелаз на нови ниво, десети ред који симболизује целокупност, довршеност. Жути дукати (златни) вреднији су од пара и означавају тежњу ка напретку, сазревању у чистоти ума и богатој духовности. Процес телесног, духовног и интелектуалног развоја инициран је етеричним дејством моћи процвалог дрена, жутом бојом и дуговечношћу трајања цвета и повезан снагом, јачином воље и брзином кретања коњка. Њихове моћи се везивањем синкретизују да би обезбедиле здраво, слободно одрастање, сазревање младог дечака (*и за дренак коњак везан / и на коњка мушко чедо*). Песма почиње *Цавиши дренак...* а завршава речима *...жути дукати* и тиме се соларни круг спаја (жути цветови, жути дукати), чиме се омогућава радоснији, срећнији и богатији врт детињства препун животне енергије. Овај соларни (жути) круг подразумева кретање, обнављање енергије која непрекидно подстиче развој. Циљ одрастања и сазревања је снажна мушка јединка, домаћин јаке воље, чистог ума и расудних моћи. Снага за формирање и развој телесно, интелектуално и духовно јаког човека иницирана је из особина само једне биљке, из дрена. Познавајући особине биљака лако су их повезивали и употребљавали за обликовање различитих сегмената живота, па и за процес васпитања деце, а управо је та улога и била намењена жени у патријархалној сврљишкој породици. Њихов поглед на свет, на потомство, стасавање и васпитавање младих јединки и начин живљења били су изузетно обредно и ритуално садржајни.

Ђурђевдан и музигруда су врло богати у погледу ритуала и комбинација биља којим су извођене магијске радње и обреди. Ђурђевдан је празник који је цркава посветила успо-

мени на светог великомученика Георгија, у народу познатог као свети Ђорђе. Један је од најзначајнијих народних празника чије светковање није имало много везе са црквено установљеном културом. У сврљишком крају Ђурђевдан је био празник стоке и сточара. За разлику од других, у овом крају не постоји обичај брања трава на Биљни петак, већ на дан музигруде, што је уско скопчано са овчарством као начином привређивања који је обележио карактер њиховог веровања, обичаје и обреде. Обичај брања трава састојао се из групних одлазака и повратка жена и девојака из планине, пажљивог одабира струкова биљака, кидања танких прUTOва, павита и других савитљивих штапова којима се лако давала кружна форма венцима. Пре ритуалног и свечаног мужења оваца, жене и девојке су од изабраног биља сутрадан, рано ујутру правиле три венца: за катао, за овцу која се прва ојагњила и за прво јагне. Број три (три венца) принцип је раста, увећања, обиља, а овде се асоцира на умножавање стоке. Посвећеност венчића првенцима (првој ојагњеној овци, првом јагњету) показују магијску природу биља и указују да су венци дар за почету радњу, за оне који су започели ток и кретање. Истовремено, биље је и жртва принесена зарад обиља у стоци. Богатство, изобиље стицало се рађањем, обнављањем. Зато је брање биљака (које се и саме сваке године обнављају) поверено женама, јер оне рађањем обнављају и продужавају породичну лозу. У неким сврљишким селима венце уплетају превасходно жене, или и жене и девојке, а у неким само девојке. Слично се сличном радује, али и привлачи, па се та „законитост“ јасно увиђа у повезивању особина биљака и људи. Није случајно да дан пред мужу, женска чељад ритуално „иде у здравац“ који је симбол здравља и напретка, јер се тиме обезбеђује здрав и напредан пород. Обичаје уочи музигруде у селу Преконога пратила је песма:

*Ој, убава, убава девојко,
Венце здравце, беру ли ше моме?
Беру, беру, ђа и венац вију,
Венац вију на извор на воду.*

Здравац поседује моћи апотропајона, а уочи Ђурђевдана има „нарочито супранормалну снагу“ (Чајкановић). Здравац и вода у комбинацији са другим биљем, на Ђурђевдан добијају психосугестивно, психотерапијско дејство које породицу штити од злих сила. Водећи рачуна о себи, настојали су да

животворну моћ вегетације пренесу и на себе, али су слична магијска својства приписивали и води. Умивањем лица остваривала се комуникација са „биљном водом“ (здравац и вода) да би се означиле водом очишћене особе које су биљем заштићене. Избор биљака поверен девојкама и женама осигуравао је победу над злим бићима. Магична моћ биља коришћеног за израду ђурђевданских венаца: здравца, божура, врба, врбове лике, врбових и буквиних гранчица, грабовог и лесковог прућа, подстицала је раст, омогућавала бујност, плодност, добро здравље и освежавање животних сокова, али су ове биљке биле и снажни апотропајони. У венац за катао кроз који се вршила прва мужа на Ђурђевдан, бирана су три струка белог лука, селина и дебељаче, коприве и здравца. Против урока повезивани су црвеним концем који је показивао присуство хтонске стране. У неким селима (Бурдимо) у венац је уплитан и маслачак, млечика да би се утицало на млечност оваца. Појављивање броја три (по три струка различитих биљка) у функцији је креативности, јачања божанских моћи биљка сједињених у тројству ради одбране од лоших демона. Три пута увећана апотропејска моћ белог лука или селина потицала је од броја уплетених струкова, а произилазила из специфичних мириса и њихових есенцијалних моћи спознатих у непосредној пракси. Повезана са другим травама у ђурђевдански венац, коприва се истицала жарењем и имала је улогу заштите и одбијања, одбране стоке од зла или чинила. Особина коприве да се брзо множи, даје јој атрибут симбола плодности. Здравца обезбеђује здравље, напредак и заштитник је стоке. Када се ове особине различитих трава уједине и помноже бројем три, добијамо венац (круг) изузетних магијских способности у чије се моћи не сме ни посумњати. Утростручена снага и магијска улога круга моћан је заштитник укућана, али и стоке. Једино оно што је заштићено од зла и невоља могло се природно и здраво увећавати, множити и тако створити богатство и изобиље. Лако савитљив прут, павит или лоза увијени у круг украшени веселим бојама и мирисима ливадског цвећа, знак су склада и савршенства који симболизује кружно и непроменљиво кретање. Венци симболишу и небеске, годишње променљиве циклусе. Травке божанских особина обезбеђивале су складно саживљавање са нимало питомом природом на коју је становништво овог краја било непосредно упућено. Утицале су

и на решавање проблема и усклађивање њихових друштвених односа.

Ритуал брања и уплитања венаца је дубоко скопчан са интерактивним односом житеља сврљишког краја са природом, разумевањем или несхватањем њених појава и процеса и проналажењем одговарајућих решења са позитивним исходом за људе и читаву заједницу. Различитост обредних радњи у обичајима пролећних празника чинили су их садржајнијим, а њихов смисао добијао је посебан значај за живот житеља нашег краја. Енергију неопходну за преживљавање допуњавали су тајанственом снагом убраног биља које су са разлогом (након брања), качили на гранама родног дрвета, остављали у башти, на цвећу или у води. Да би сачували магичке чари цвећа и набраних трава, потапали су их у воду да би обновили животну снагу и биљне сокове, припремајући их за нови циклус, ритуал свијања венаца на реци, врелу, чесми или у води. У неким селима се преко свеже убраног биља пребацивала бела мушка кошуља или „дреја“ (Плужина) да прекрије искидане травке, које су одвојене од свог биљног царства постајале рањиве и лак плен демонских сила. Као одраз снаге јачег пола, бела мушка кошуља је добијала улогу чувара, бранитеља биља од могућих лоших утицаја који су за време ђурђевданских дана били изразито појачани. Као мушки одевни предмет, кошуља је супституисала тело мушкарца. Асоцирајући на бели покров, пребачена преко биља бела кошуља је представљала и жртву намењену мрачним хтонским силама. У селима сврљишког краја су приношењем жртве (бела мушка кошуља, „дреја“) употребом магичних моћи биља терали демонске зле утицаје, или су обичајем брањем трава на сам дан музигруде (сељани Копајкошаре) избегавали сваки могући додир са њима. У овом селу се траве никако нису смеле наћи ноћу окачене на родном дрвету, јер би хтонска бића, подземне силе, па и смрт, делујући по мраку могле да „оберу“ родно дрво (плодност), а биље би изгубило заштитну функцију. У другим селима, на родне гране качиле су се ланене торбе (цедила) пуне свеже набраних травки. Одигнуте од земље биле су удаљене од деловања подземних демона. Циљ је био сачувати свежину (моћ) убраних биљака да би венци успешно одиграли дату улогу покретача природе и родности. Ноћу, окренуте ка небу, стремећи ка Месецу, лунарном, женском принципу, гране дрвета подстакнуте моћима биљака из торбице, успешније

су везивале за себе снагу плодности. Термин рађање (жена и дрво рађају), родна (грانا, жена) употребљавају се једино за дрво и жену, не за стоку и друге животиње. Јасна веза између жене и дрвета упућује на оправданост поверавања култа биљака и дрвећа искључиво женама.

Чини се да жена и усмерава ток деловања чаробних моћи биља, остављајући да ноћу мирује у башти, окачено о дрво, или прекривено кошуљом под дејством Месеца (пасивни принцип), да би под утицајем Сунца, активног принципа, окренуто ка њему, свијено у венце и натопљено водом, снажно утицало на раст природе и берићетности. Праћено песмом, игром и музиком гајдаша, ритуално „вијење“ венаца добијало је естетску ноту и посебну чар. Чудотворни венац биљака не сажима у себи само чари круга са биљем и савијеним прућем од којих је извијен, већ и магију точка, Сунца које се свакодневно котрља небесима симболизујући кретање, рађање и обнову. Ширећи се хоризонтално и вертикално, ка висинама и садејствујући са магијом биља, звуци музике и песме утичу на покретање животних радости. Осим тога, песмом, игром и музиком вршило се катарзично духовно чишћење, смањивала тензија изазвана потиснутим непријатним искуствима и емоцијама, чиме су учесници обреда припремани да покрену нови процес обнове. Улога жена у тајанственом животном кругу, непосредно повезана са магијом точка и фантастичном снагом биљака и трава уплетених у његову кружну форму, приказана је ритуалом окретања жене ка истоку и Сунцу. У садејству са водом која има моћ телесног и духовног чишћења, женска магијска сила оживљавала је и покретала плодност, обнављајући све животне сокове неопходне за продужетак свеопштег живота. Фотографски приказ ритуала свијања венаца на води представљао би слику жена у потоку или реци (хераклитовски, нико се није два пута окупао у истој реци, *све шече и све се мења*), које кружно замахују исплетеним миришљавим венчићима и додирујући површину текуће воде распршују капи на све стране. Вода пршти ка Сунцу. Капи падају на површини воде стварајући око себе fine концентричне кругове. Док протиче, вода клизи око њихових ногу (ноге – покретачи тела), додирујући им листове. Пробуђено Сунце обасјава и греје ведро орошена лица жена, док лагано клизи устаљеном кружном путањом. Оре се весели женски гласови који се далеко чују, најављујући карактер обичаја. Жена је у центру

ритуалних дешавања. Све тече, мења се и окреће, мноштво је кругова који су иницирали покретање природе: венац, кружни покрети руку, Сунце и његова путања, концентрични кругови водених капи. Смер кретања детерминисан је током воде, покретима руку и ногу жена, гласовима који се шире на све стране. Не само кружном формом венчића различитих обима као битних елемената чудотворности женских рола, већ и разноврсношћу садржаја (шаренило биљака и испреплетаност њихових различитих арома) подстицан је проток животне енергије. Водећи главну реч у ритуалима, жена је сваким својим гестом, покретом, гласом јасно показивала родност као своју есенцијалност. Жртвована воденом демону (гурањем у поток, реку или прскањем водом), жена је позајмљивала снагу биља користећи воду да очисти своје окружење од злих сила. Праћен песмом оних жена које нису учествовале у „вијењу“ венаца, ритуал жртвовања је добијао атрибут свечаности. Прављење венаца завршавало се веселом игром крај извора или реке, када су храна и пиће приношени хтонским демонима. Након тога започињао је следећи ниво обредних ритуала где се уочавала разлика улога жена које су виле венце и оних које су их дочекивале.

Магијски круг биља, жена је затварала доношењем бремени тог венаца у двориште или кућу, у поље или крај крста, камена или извора. По повратку са реке, извора, са воде, носећи извијене венце девојке су свраћале на ливаду (Мерцелат). У неким селима (Гојмановац, Гушевац, Варош, Палулула, Драјинац) свака је свој шарени, мирисни кружић остављала на крст, столовни камен (Периш) или на родно дрво (Нишевац, Грбавче, Мечји До), показујући своју зрелост, стасалост за улогу која јој је поверена. Венце су носиле у рукама, на штаповима (тојагама) или „на обрамку“ и обавезно су их квасиле и натапале водом. Отежалим, развеселим венцима најављивале су почетак родности подстакнуте тајанственим моћима биља и воде. Водом натопљен венац је очишћен и заштићен, извор је живота и симбол плодности. Стиче се утисак да је од улоге жена у култу биљака и дрвећа зависила читава вегетација. Да би укротиле, онемогућиле деловање демонских бића и хтонских сила, девојке и жене су обилазиле по три пута кладенац, крст, столовни камен, правиле и круг на ливади и играле оро (коло). Круг је доминантни симбол; три пута понављан синтетисао је сву своју снагу која је, градацијски изражена у тојству, неутралисала све не-

частиве силе. Обилажењем око крста кротио се негативни утицај подземних, хтонских бића, нежељених утицаја са леве и десне стране, али се вршило и повезивање са култом предака. С обзиром на то да крст синтетише хтонско, земаљско (људско) и небеско успостављајући комуникацију између ових сфера, он разјашњава и мистерију центра, ширење и зрачење. Јавља се као врста замке која хвата демона и спречава га да настави своје дело („Бежи као ђаво од крста“). Прво обилажење, клопка за демона, ђавола је почетни степен заштите; ако се радња понови још једном заштита је удвостручена; трећи круг вијења, вијања, овијања, тројством успоставља божански ред у којем се сједињују небо и земља, али и исток и запад. Вертикала крста (хтонско – земаљско – небеско) и хоризонтала (исток – запад) синтетишу се троструким окруживањем и у том споју садржана је њихова магијска снага чији је иницијатор жена и биље које при том употребљава. Стављањем венчића на горњи део крста који стреми ка небу, инсистира се на сфери божанског чија се моћ венчава кругом – венцем. Сажимањем симболике неба (божанског), крста и венца постиже се невероватна заштитна снага. Кружењем око столовног (статичног, непокретног) камена који је станиште душа покојника, успоставља се веза са култом предака који је заштитник куће. Последњим, трећим кругом завршава се процес поступног припитомљавања хтонског, демонског и свега необузданог што би пореметило стабилан раст и напредак. Ливадски круг девојка из Мерцелата извијен на сакралном, складном делу биљне заједнице представљао је хармонију између неба и земље, све унутар њега било је чисто, свето и заштићено. Излажењем из круга, кидао се његов заштитни обруч. Вршећи троструку радњу обилажења одређеног места на ливади, држећи букете биљка у рукама, девојке су осигуравале сопствену сигурност од страшних демона, заштиту и бујност не само ливаде, већ и читаве вегетације. Три круга, обруча око кладенца представљала су вид обуздавања воденог демона и обезбеђивање сигурности извирања воде. Троструком радњом (бројем три) одређивала се њена потребна мера и количина, утицало на извор живота у сарадњи са фантастичном снагом биља, круга и венаца. Следећи корак кроћења воденог злодуха и заштите је стављање венаца на крст који се три пута обилазио. Тиме се завршавао важан процес осигуравања извора воде као средства очишћења, обнове и извора егзистенције живог све-

та. Овити кладенац три пута замишљеним круговима састављених од девојачких, женских стопала значило је не само показати однос поштовања према води и њеном значају за опстанак, већ и означавање субјекта којем је судбина воде, извора поверена. Из споја симболика круга, крста, воде и камена са култом биљака градио се штит од нечастивих сила, чиме се истовремено обезбеђивала плодност, бујност природе од које је зависио опстанак житеља у овом крају. Све је било подређено одржању живота и квалитету живљења усклађеном са оживљеном природом.

Понављањем ритуала и обреда више пута, употребом речи, песме, покрета, жена је инсистирала на важности успостављања комуникације између људи и од њих неодвојивих природних појава и процеса. У том контексту можемо посматрати и обичај дозивања кише у селима сврљишке области. Он се везује за култ дрвећа и биља, али и за магијску моћ венаца сачињених од врбових гранчица (у већини села), од лозе (Драјинац и Шљивовик) и беле раде (Мерцелат). Појас преко кошуља додолица уплитан је од врбовог прућа. Кишу су дозивале девојчице – додолице, али је једна увек била издвојена по важности. Додолка, невеста, „истрисина“, вођа, поп или пепељуга, све су то имена кумована посебној додолици у различитим селима Сврљига. Одевене у дуге хаљине, углавном босе, користећи биље и врбове гранчице девојчице су успешно учествовале у аграрној магији. Од њих се очекивало да својом улогом, игром, изгледом, али и духовном и телесном чистотом изазову реакцију небеских, божанских сила. Окићене биљем и гранчицама врбе, изводећи представу за богове, додолице су добијале дарове од људи. Врба је код Словена симбол божанског закона девице, у хришћанству је повезана са Девицом Маријом. Зато врба и нема рода, па је народу настала пословица „Кад на врби роди грожђе“. Веза са девичанством определила је магијску улогу додолица у сврљишком региону, а поверена је девојчицама између 5 и 16 година, у зависности од села (источне или западне зоне како наводи Сретен Петровић). Само чистотом духа и тела девојчица (у Гулијану, Лозану, Округлици и Манојлици додолица носи име невеста), али и стабала врба која су у непосредном додиру са водом, било је могуће захтевати небески утицај, дар или помоћ. У сврљишком крају врба је симбол девичансва, а не неродности. Пупљење и цветање врбе у народу је познато као „врбопуц“ и верује се да је пове-

зано са јачањем полног нагона код жена. Како је врба бујала крај воде, тако се одвијао и процес и физичког, емотивног, психолошког развоја и полног сазревања девојчица. Уочивши ту развојну паралелу, поређењем плодности жена са „врбопуцем“ преносиле су се особине врбе на понашање, емоције и стања људи. Природа је посматрана кроз призму анимистичког веровања. Символика врбе у нашем крају односила се на девичанство и јачање плодности. Беле раде су такође симбол чедности, а лоза која се везује за виноград и увек расте ка висинама, окренута ка небу усмерена је ка божанском. Кружни облик венаца и појасева којима су украшавана тела додолица, носе поруку вечности и свевишње савршености. Избор биља употребљеног у овом обреду савршено се уклапа са успостављеном магијском споном васељенског и земаљског: стремећи ка небу лоза уплетена у горњем, по обиму ужем венцу (на главама додолица) успоставља комуникацију са божанским, врба и беле раде својом чедношћу, чистотом, девичанством такође привлаче небеске силе, везујући их за себе. Доњи, шири круг – појас од врбовог прућа преко босих женских стопала општио је са земаљским. Духовна чистота и телесна чистоћа, невиност додолица је божанска срж везе земаљског и небеског. Из тог сегмента спајања, чија је најважнија карика чисто тело и душа девојке додолице, покретао се точак кружења воде, инициран вертикалним кретањем (падом) тежином сазрелих капи кише, да би се пробудили, освежили успавани плодни сокови земље.

Магија венаца постизала се поступно кроз процес сукцесивног додавања чудотворних елемената преузетих од разноврсних својстава биљака, али је зависила и од припрема жена за сам чин брања и уплитања. Да би могле брати травке, свијати венце, руке жена су морале бити неокаљне. Додиривањем различитих ствари приликом рада, умарањем од тежине послова скрнавила се чиста женска енергија потребна за свечани чин „вијења“. Начета женска снага била је подложна привлачењу дејстава злих сила и могла је призвати разне врсте недаћа или неродност. Да би биле сигурне у исправност и чистоту ритуала које су обављале, мајке су деца (по природи чисте душе) препуштале почетак уплитања трава и цвећа, а потом би оне наставиле вијење започетог венца. *У сврљишком крају се неретко обичаји са бадњаком изводе уз помоћ рукавица, јер се на тај начин сиречава додир нечистијих руку особе која изводи обичајно-обредне радње. Рука-*

вицама је у том случају највероватније једна од функција да сирече додир јолим рукама чиме се шћиши домаћин, али и дрво намењено за багњак пошто је он пре контакта са ваљром у кући и сам „нечисти“.¹² Познато је и табуисање неких трава чије је додиривање рукама изазивало негативне последице. Кукурек је једна од табуисаних биљака у сврљишком крају. Веза са демонима природе и хтонским бићима претварале су његову моћ у опасност погубну за људе и околину, уколико се пре Ђурђевдана унесе у кућу. Ако би неко од укућана пре овог празника руком дотакао цвет или неких други део кукурека, кокошке би престале да носе јаја. Комуникација остварена додиром са овом опаком биљком доводила је плодност у питање.

Брање нетабуисаног биља, цвећа, травки, гранчица потребних за венце био је импресиван догађај за учеснике. По казивању Раде Богдановић из Бучума, полазак у бербу је започињао веселом песмом девојака:

*Дизајше се момци и девојће
да идемо цвеће да беремо
Да беремо венци да вијемо –
Први венац за ведро јолемо
Дрући венац за овцу калушу
Трећи венац за јајње првенче.*

Песма иде уз младост скрећући пажњу на посебан, вишњи карактер брања биљака. Мелодија се шири, глас вије у висине, песмом се све хармонично покреће, док се истовремено оптимистички очекује остваривање жељеног након реализовања унапред одређених радњи: након устајања, пажљивог избора, брања биљака и свијања венаца намењених за ведро, калушу и јагње првенче. Глас и песма младих извију се до неслућених висина успостављајући комуникацију са небеском сфером. Сугласје девојачких и момачких гласова даривало је васељенске чари обичају. Семантички сагледан глагол *вијши* садржи две радње: уплетање (увијање) и издизање (вијење, извијање) ка висинама, ка божанству. На ведру, глави овце, око јагњећег врата, венац се вије у круг, извија се стремећи ка небу показујући своју узвишеност неопходну за реализацију очекиваног. У песми која је потекла из грла младих жена клизи набрајање: први – за ведро големо, други

¹²Етно-културолошки зборник, књ XVIII, Сврљиг, 2014., стр. 25.

– за калушу (овцу која се ојагњила), трећи венац – за првенче... и захуктава се у тројству у виду концентричних кругова. Тиме се и плодност (ведро големо – пуно млека; калуша – овца са приновом; јагње првенче – нови живот који расте и развија се) покренула и закотрљала. Венци су извијани у част божанског чина рађања, плодности.

Наглашавам да се за жену која је бременита у сврљишком крају каже да је тешка. Отежани од воде којом су натопљени венци су били замена за бремениту, отежалу родност. Најављивање новонасталог стања и онога што следи, жене су реализовале доношењем мокрих венаца у дворишта својих домова. Дочекивале су их домаћице које су остајале код куће. Чину призивања плодности придруживале су се прскајући их водом и пшеницом. Овим имитативним магијским ритуалом, жене су означавале процес оплођења. У Нишевцу су водом прскани и венци и жена која их је направила, алудирајући не само на плодност која се очекује од земље и животињског света, већ и од женског рода. Натопљени водом миришљави биљни кружићи, сазрели за наредни магијски чин, прекривани су белом мушком кошуљом која је супституисала чисту мушкост неопходну за настанак новог живота. Магијским обредима настојали су решавати природне обновљиве процесе и појаве који су се одражавали и на сферу друштвених односа битних за обнову и одржање живота.

Крст или столовни камен у Перишу имали су додатну заштитну и покретачку снагу коју су жене укључивале да би осигурале потомство. Столовни камен је био симбол потребне стабилности и постојаности веза са култом предака који је штитио укућане. У сврљишком крају, крстови су подизани у пољу да би заштитили усеве и људе од временских и других непогода. У селу Гојмановац жене су тајанственом магијском радњом ћутања крај крста окићеног венцима, симболички повезивале моћ венаца са заштитном улогом предака. Симбиозом култа предака и култа биља и дрвећа јачала је магијска снага одбране од демона. У сврљишком крају вио се венац, а крст се ходањем у круг обавијао три пута. Крст и три круга, три обруча утростручују његову снагу која је одмерена бројем три. Троструко дозираном силом магијског извршавала се заштита човека, поља и летине. Импресионира скуп ритуалних радњи жена око крста у селу Варош и Палилула. Држећи рукама свака свој венац и играјући коло око крста, игром и покретима тела жене су давале посебан естетски

сегмент обичају, богатију садржајност радњи које су пратиле магијски пут ђурђевданског венца. Разбацујући зрневље жита из сита обмотаног белим пешкиром жене су имитативном магијом најављивале почетак плодносног раздобља. Крст и круг (свака свој венац у руци; заједно у ору, кругу; округло сито...) значајни су симболи одбране за наступајуће процесе раста и сазревања природе. Бели пешкир на ситу подсећа на покров, чиме се асоцира на жртвовање пшенице пролећним демонима (имитативна магија). Женска улога у ђурђевданским обредним ритуалима свијања венца била је подељена на три етапе: одабир и брање трава, увијање венца и његово полагање на крст, столовни камен или подизање на гране родног дрвета, зарад заштите од зла и обнове плодности. Симболички су жртвоване девојке (гурањем у воду или прскањем водом), чиста мушка снага (кошуља или „дреја“) и зрневље пшенице. Пут венца од изласка из куће до повратка домовима имао је верног пратиоца – торбу или „цедило“ у које су стављани: кравај, со и јаје. *Кравај, јаје и со нису, међуштим у посебном цедилу, већ се налазе у торби са травима у само два села (Гулијан, Гушевац). У неколико села цедило са кравајем, јајешом и сољу, не носи се са травима, већ се најпрви понесе када ујутру пође на реку да се вију венци (Извор, Жељево, Којајкошара, Лалинац, Сливје, Црнољевица).*¹³

Уколико повежемо значења „краваја“ (хлепчић као бескрвна жртва), соли (одбрана од демона) и јаја (симбол живота) можемо закључити да је „цедило“ носило поруку: принети жртву култу биљака, заштитити од нечастивих сила и омогућити обнову живота. У неким селима након промузивања испод трава „млекарица“ (млеч), кравај се ломио на делове. Комадићи хлеба стављали су се на неколико места у пољу, да би се одатле ујутру ножем копао корен тих трава и заједно са лишћем и деловима краваја правила храна за овце. Мешен за музигруду, у непосредном додиру и у садејству са биљем, својом жртвеном улогом, кравај је дочаравао срећу домаћина и напредак куће умножавањем јагњаци, млечним и плодним овцама.

Колико је култ биљака и дрвећа укоренењен у традицији сврљишког краја може се уочити и у пролећном обичају мађижарки (голе жене расплетених коса, које би у то време ја-

¹³Сретен Петровић, *Митологија, магија и обичаји*, Сврљиг, Ниш, 1992, стр. 266.

хале на „вратилу или кросну“ окружујући „овијајући“ житна поља и појате са овцама, како би обрале жито и млеко) уочи Ђурђевдана. Чинећи зло биљкама, кидајући струкове жита или класје транспоновале су нанету негативност на човека, домаћина и његову околину или „обрану“ плодност са њива, ливада, оваца преносиле на своја имања. У Лозану су мађијарке кидале струкове житија у шућем имању, да би та заштим бацале у своје, или би, пак, над својим власитијим имањем поклајале вршником шраву, да би је шако поклојљену чиставе ноћи са вршником ујушру почујале и дале својој стоци.¹⁴ Против мађијарки које су схваћене као бахате напаснице, употребљавале су се различите магијске радње које су реализовали мушкарци, домаћини. Неке од њих подразумевале су стављање биљака, коприве, трња на ограде, врата и прозоре, да би забраниле пролаз злим бићима. Крстиће од лесковог прућа правио је домаћин, побадајући их у житу на месту састава круга. И крстић и круг имали су исту функцију апотропајона. Овим магијским поступцима домаћин је шитио род пшенице од урока. Заштита плодности уз подршку моћи појединих врста биљака обављали су мушкарци, јер је било потребно супротставити се женским чарима и магији. Већим делом култ биља у сврљишком крају припадао је особама женског пола.

Фантастична прича о расковнику, митској биљци која отвара сваку браву и проналази скривено благо, део је народног веровања о магијској вредности биља. О постојању биљке расковник писао је још 1818. године Вук Караџић у *Српском рјечнику*, а у сврљишком крају забележио је Драгиша Петковић, сарадник *Расковника*, према казивању Магдалене Лазаревић из Сврљига.

Човек окован ланцима

Трајали неки људи у ашару села Тојле за остављеним блајом. Којали годинама на неком месту, али без успеха. На крају су почели да обилазе врачаре шражећи помоћ и ујуштво како да до блаја дођу. Међушим, свуда им је било речено да или иронају расковник, или да се оставе ђавољеј посла, јер је то

¹⁴Сретен Петровић, *Митологија, магија и обичаји*, Сврљиг, Ниш, 1992, стр. 274

благо проклећо и тражи људске жртве. Ујркос овим саветима, не моћавши да пронађу расковник, настјавили су са радом. Но, једне ноћи, изненада зашутњи земља испред њих и из ње искочи човек црн, као да је у отњу торео и сав окован ланцима. Они се уљаше, устукну од њега, а он зашресе оковима, зазвечи ланцима и подвикне: „Нађише расковника, мога брата.“ Пошут трмљавине, онај црни човек прошресе се још неколико пута сјално понављајући исте речи, а заштим скочи у искојану руду и несјане. Људи прекину са којањем, враше се кућама и почну шајно трајати за расковником. На крају, после дужеј времена, пронађу га код неке бабе у Преконоји. Одмах оду да којају и само шшо су поцели, онај црни човек искочи из земље и сјане звечати ѓвожђем. Они му одмах јруже расковник, ланци појуцају и зачује се узвик олакшања. Човек несјане, а кад поледају руду, а оно шмамо казан од бронзе јун злашника, а преко њега комади ѓвозденој ланца.¹⁵

Веровање у фантастичне моћи биљке расковник плод је људске маште која је сведок радозналости духа људи нашег краја. Уочивши да се ова необична биљкане може пронаћи у природи, човеку је било неопходно наћи нешто невероватно што би га чинило изузетним међу сународницима и тако обележило.

Било би неправедно не поменути магичне моћи босиљка, „божјег цвета“ и јабуке у животима људи сврљишког краја. Сва значајна, најбитнија породична дешавања обележавана су мирисом босиљка. Ова је биљка нашем народу осим многих друтих, које су расја виђенијеј, цвеша и мириса лейшеј, најмилија, чему је за узрок шај шшо босиљак траши Србина кроз све озбиљније прилике у живошју, од рођења, где се младенцу киша босиока у освећеној води до узглавља меће, до смрши, где му сесјрина или било које сроднице рука сјрук босиока на гроб јосади.¹⁶ У погледу употребе и функције, босиљак и јабука спадају у ред биљака које су пратиле све животне процесе и породична збивања житеља сврљишких села. Јабука је увек била дар, понуда, доказ љубави и пријатељства, али је приношена и као жртва за плодност, напредак. За здрав живот јабука је стављана крај узглавља тек рођеног детета, ношена у просидбама, али и као званица за славе. Жене су је стављале поред крстова у пољима као жрву за одбрану усева

¹⁵Ненад Љубинковић, *Расковник*, Година XIII, бр. 50, Београд, 1987/88

¹⁶Јосиф Панчић, *Ботаника*, Београд 1868, стр. 251.

од непогода, али се често о празницима, задушницама стављала на крст покојницима. Јабука је симбол живота, љубави, плодности, али је повезана и са култом мртвих.

Утицај култа биља и дрвећа приметан је и на пољу народне медицине и магијских поступака лечења лековитим биљем и бајањем. Своју улогу биље је добијало на основу лековитих својстава или према симболичким обележјима. Назив биља одређивао је његову употребу у одређеним магијским радњама приликом лечења: навала, вратика, растрзице, разгон, вампирача, омајче, пукничје, омилен и слично. Изненађен очуваношћу магијских облика лечења у нашем крају, познати зналац лековитог биља, Јован Туцаков је након исцрпног истраживања, објавио 1965. године књигу *Психосуетивни елементи у народној медицини Сврљишкој Тилома*. Лековита својстава биља уз помоћ симболичких особина и бајања за лечење у сврљишком крају искључиво су користиле старије жене, бајалице. Посебна појава у Буринцу био је басација Борко, а познавао га је и академик Туцаков. Као изузетан познавалац богате флоре Сврљишких планина, Борко је добио заслужени надимак Травар.

Обичаји и веровања у чијем је средишту биљни свет припадају најширем комплексу културе који је постао извор значајних сазнања о прошлости народа. Биљни мотиви садржани у народном стваралаштву одраз су уврежености култа биљака у све поре друштвеног живота па и естетских схватања. И у народној лирској поезији користили су се за описивање идеала људске лепоте:

*Ој Ружице, ој Ружо девојко,
Снага ти је гаска поглаћена,
Ноге су ти две шанке шојоле,
Руке су ти два сџрука босиљка...*

У својој потки и народна радиност садржи култ биља и дрвећа, а огледа се у естетским елементима израженим кроз креативност жена и девојака при изради одевних и употребних предмета за личне потребе и домаћинство. За израду одеће коришћена су платна тканина од лана и грсница (конопле), које су житељи сврљишког краја садили и гајили на својим њивама. Припремање пређе, ткање, кројење, шивење, украшавање и кићење рукотворина представља вид ликовног изражавања и стварања у оквиру одређеног естетског схватања изграђеног у непосредном односу са природом. Упоз-

навајући непосредним контактом флору свога завичаја, спроводећи магијске обичаје везане за култ биљака, жене су све своје импресије и знања, везом, ткањем или плетењем, преносиле на предмете свакодневне употребе. Богатством маште израђивале су биљне мотиве украшавајући одећу (кошуље, чарапе и друге одевне предмете), или ћилимове, јастучнице и сличне употребне предмете. Ликовни израз обилује флоралним, соларним и другим елементима живе и мртве природе са израженом тежњом за реалистичким представљањем. Значајни су мотиви слични латинском слову S у разним облицима и комбинацијама, каква је свастика. Уткивани су и геометријски орнаменти у комбинацији са биљним мотивима (цветови, лоза, листови различитих облика). Лепота и богатство биљног света сврљишког краја утицали су на развој естетског погледа на свет, па је у народном стваралаштву приметна изразита жеља за украшавањем и симболичким изражавањем. Иако саздана на угледању и понављању истих облика и мотива, дела народне радиности никад нису потпуно иста, нити просте копије, већ су израз иновација и снаге личности њихових стваралаца.

Биљни мотиви на чарапама и кошуљи

Оригиналност се огледа и у процесу фарбања пређе и тканина. За бојење, „чињење“ вуне и вуненог конца, жене су користиле различита природна средства која су потицала од особитих својстава биљака и дрвећа. Зелену боју „прасковано“ добијале су употребом бресквиног (прасковог) лишћа или листова коприве; црвена и њене нијансе (алева), потицале су од дреновог лишћа и корења, или од броћа; браон (покорено) добијала се коришћењем лишћа и коре ораха; окер бојењем цветовима и стабљикама кантариона (записано по причи Босиљке Коцић из Жељева). Све нијансе поменутих

боја потицале су од особина, диспозиција биљака и њихових делова (корен, лист, цвет). Називи неких фарби изведени су од имена неких биљака или су настали од физичких карактеристика (боја цветова, лишћа, коре и слично): рујево (наранцасто) по боји цветова биљке руј; алево (црвено) од алеве, црвене паприке; покорено (тамно браон) потиче од коре ораха; копривена (зелена) од листа коприве; прасковано (зелено) од листа праскове (брескве); вињкава (розе) од боје вина; лилава (љубичаста) од љиљка (јоргован). У естетском смислу боје пређе и ткања биле су складне, меких тонова, ретко кад реске, јер су потицале од хармоније есенцијалних биљних сокова, битних карактеристика које су жене познавале, као и начине и технике њихове обраде и употребе у прагматичне сврхе.

И највећи хришћански празник Васкрс, који припада групи тзв. *йокрејних йразника*, и никад не „пада“ пре Благовести (7. април) нити после Ђурђевдана (6. мај), поред значајне улоге жена у обичају украшавања васкршњих јаја, укључује и магијску употребу биља (фарбање јаја). То је доба када пробуђена природа увелико цвета, па су се биљке лепотом цветова и мириса, необичним облицима листова, изгледом, али и специфичним својствима наметнуле људима. Многе од њих употребљаване су за бојење васкрашњих јаја, симбола живота и плодности. Она се најчешће доводе у везу са сетвеним обредима, и у том контексту појављују као заштитници усева и других засејаних биљака коришћених за исхрану људи и стоке. Ђурђевдански обичај да јаје *йреноћи крај йорбе са йравама окачене о родно дрво, односно да се йо йсто јаје има закойаји у мравињак, у сами мрак, увече, йе да се ошуд враћа ујушру, йре сунца, да се налази у руји йсйод койла, йа је свагда у близини земље и хйонске суйсйаницйе, указује на њеов мийски корен, на њеову везу са демонским бићима*.¹⁷ У аграрној магији, приносећи кравај као бескрвну жртву у комбинацији са јајетом и сољу, сељани Бучума су певали и стварали неописиву буку, вичући из свег гласа: „Докле се чује глас, дотле да не бије град те године.“ Бука и јачина људских гласова обележавали су величину територије и простора до којег се простирао заштитни утицај. Символичком јаја и способношћу гласа да се просторно протеже,

¹⁷Сретен Петровић, *Митологија, магија и обичаји*, Сврљиг, Ниш, 1992, стр. 294.

објашњена је жртва приношена ради заштите биља у циљу обнове живота. Вером у своје унутрашње, духовне моћи (творбено, и глас и песма потичу из човекове нутрине) потпомогнуте симболиком јаја усмереном ка новом животу, становништво нашег краја се храбро супротстављало небеским силама, непогодама, чувајући и штитећи своју летину. Црвено васкршње јаје потопљено у воду са дреном, здравцем и босиљком представљало је снажан апотропајон. Особе које су устајале рано ујутру на Васкрс да би се умиле чудотворном лековитом водом, комуникацију са њеним магијским дејством остваривале су додиром преко коже руку и лица. Тако се означавала особа која је заштићена од могућих нежељених утицаја. Црвена боја васкршњих јаја (виталност, снага, борбеност), здравац (здравље) и дрен (чврстина, издржљивост, дуговечност) са својом хомеопатичном магијом, повезани водом која чисти од зла, преносе сва своја својства на људе. Утичући на прочишћење мисли, добро ментално здравље, босиљак штити од зла и недаћа. Вода, чаробна снага јаја и биље, представљали су снажно магијско једињење, док су сазнања о томе духовно и психички оснаживала, дајући сигурност човеку као индивидуи, али и целокупној људској заједници. Вера у здравији, сигурнији, дуговечнији живот је тако постајала звезда водиља кроз све лавиринте живота. Циљ је и био да се изгради оптимистички поглед на свет и омогући берићетнија лакоћа постојања.

Традиционални начин фарбања јаја у сврљишком крају обавља се помоћу биљака, црног лука, коприве, кукурека, или се користе листови различитих биљака за украшавање и тако је извршена синтеза симболике биља и јаја у једном процесу. Избор биљака није случајан, већ је вршен на основу искуства, али и веровања у њихове натприродне, магијске моћи. „Луковиње“, најфинији и заштитни омотач који штити рањиву главицу црног лука, потопљено у воду (загревањем) испушта тамноцрвену боју која подсећа на тамну боју крви. Фарбањем, јаја преузимају део заштитне функције црвене боје „луковиња“ која оживотворује њихову љуску. Црвено јаје најављује поновно рођење, обнову и бесмртност, а нијансе ове боје добијале су се и кувањем са различитим деловима биљака (лист и стабло броћа). Као симбол сунца и ватре у којем се спајају земаљски и небески огањ, својом снагом црвено распирује магијску моћ јаја. Није случајно да се у сврљишком крају обојено јаје зову *џерашка*, јер асоцира на

везу са врхунским словенским богом Перуном. Ако је Перун и бог неба и непогода, онда јаје асоцира на град који је малени небески део Перуновог царства. Неофарбан он је залеђе-на вода, леденица у облику јајета. Обојен у црвено, показује да је део огња, муње и делује снагом грома који у себи садржи и своју супротност, воду која гаси ватру, али је не негира, већ њену снагу доводи на разумну меру. У јединству супротности потпомогнута снажном црвеном бојом, која је крв, живот, перашка успоставља равнотежу. Поседујући магијску моћ ношена је на њиву која је ујесен прва узорана. Ујутру је стављана у бразду, да је огреје сунце, а у подне доношена кући и чувана као лек, или закопавана са озимим усевима да летину не би уништио град. Перашка је и жртва, апотропајон и покретач новог живота. Бавећи се митолошком историјом Срба, историчар уметности и сликар Љубивоје Јовановић наводи да се проносак – прво јаје које је у митологији и веровању народа имало посебно место, такође користило у чарању против града, који је био главни непријатељ оживљене природе, бујне и процвале вегетације. Јаје је имало функцију одбране новонастале, обновљене природе која је сама по себи живот.

У процесу шарања јаја заступљени су и вегетативни симболи. Они се шарају или су отисак листића различитих трава који настаје лепљењем за љуску јајаета, а фарбају се различитим бојама. Значајна је и употреба соларних симбола (крст, свастика, звезда, сунце и друго) приликом украшавања васкршњих јаја. Прво офарбано црвено јаје, „чуваркућа“ је посебно, најбитније, првенац који упије највећу количину црвене боје која је крв и живот. Зато је она и магијски најснажнија и остављана је као заштитник породице од нечистих сила. Црвено асоцира на снагу ватре. Чајкановић је записао да је јаје као извор живота добило велику улогу у култу мртвих, јер у себи садржи оно што је умрлима најпотребније, а то је живот. Најважнију, црвену, али и друге боје (жута, зелена, плаво-зелена, плава), као и украшавање соларним симболима, обављале су жене. По својим урођеним диспозицијама (јајне ћелије код жена) биле су задужене да на свет донесу нови живот. Јаје са заметком из којег ће се развити свет је општи, универзални и сам по себи јасан симбол. Јаје је првобитна стварност која у себи носи мноштво бића у заметку. Све је подређено животу и јаје и боје и жена са својом изузетном функцијом.

Употребом кукурека васкршња јаја су добијала специфичну светложуту боју. Ова биљка за коју се сматрало да у себи садржи субнормалну снагу била је нарочито цењена у народној медицини. Спајањем магијских моћи биљке и жуте боје сунца и зрелости, васкршње јаје је оснаживало већ покренуту енергију. Жута боја означавала је и богату летину те године, тако да се њена симболика везивала и за сазревање и плодност. Александар Асов златно (жута) јаје назива Род – Родитељ свега постојећег, од којег је све настало.

Плаво-зелена боја добијала се кувањем јаја у зељу или коприви. Зеље и броћ су јестиве биљке које је становништво користиле у исхрани, било је део свакодневне употребе, могло се брати током целе године. Коприва има јаку апотропојну моћ. Лековита својства броћа и коприве утицала су и на заштитну улогу јаја. Црвена боја настала кувањем броћа означавала је небеску, божанску боју, а зелена и плава земаљску. Зелена боја је умирујућа, освежавајућа и боја буђења искомских вода, природе, бујности и раста, а зелена јаја су симбол пробуђеног земаљског живота. Коприва бујно расте, зато се и њене магијске моћи односе на родност године, подстакнуте зеленилом ускршњих јаја, која указују на стабилан животни раст и сигурнији земаљски живот људи.

Као и култ биља, бојење васкршњих јаја у сврљишком крају припало је женама. Задужене за рађање, продужење људске врсте, као добри познаваоци трава и биља, једино су оне могле синтетисати своја сазнања у функцији непрекидног обнављања живота. Жена је бојила, украшавала и тако додељивала магијске чари васкршњим јајима, док је забрана додиривања и комуникације са јајима важила искључиво за мушкарце, чобане, јер је сврљишки крај био сточарски. Додиривати „перашку“ рукама првог дана Васкрса значило је грешку у руковању и опасност у комуникацији.

Познавајући особине биљака, користећи њихова својства становништво сврљишког краја је учавало њихове моћи и значај за опстанак живота у природним условима. Зато магија обичаја Сврљижана садржи однос поштовања људи према биљном свету, природи и њеним законима, сведочећи о њиховој мудрости и дубокој духовности. Водећи рачуна о биљном свету, води, земљи, ваздуху, повезујући их непосредно са сегментима свога живота, показивали су здрав однос и према природи, себи и друштвеној заједници. Њихов начин егзистенције је представљао живот у складу са природом и

вечиту тежњу ка бесмртности која се досезала процесима обнављања. Бесмртност, вечност није сама по себи циљ, већ процес ка коме се тежи, који се наставља, понавља, онако како се природа обнавља, како се Сунце рађа, креће... Еликсир живота налазио се у тајанственој снази светих дрвета и магичног биља. На том уверењу почивала је религија дрвећа и биљака и у сврљишком крају, а главна улога у магијским обредима, али и уметничком обликовању била је поверена жени.

Да би магијском интервенцијом саопштиле једну идеју, жене су је понављале више пута различитим ритуалним радњама са истоветним значењем. Жена је започињала и спроводила све магијске обредне радње као комплексне, контекстуално специфичне кодиране форме са својством културног текста састављеног од елемената различитих система (кодова) комуникације: вербалних, акционих, темпоралних, музичких, ликовних... Богатство садржаја претпоставка је важног потенцијала значења биљног света који се уочава у разноврсној обредно-магијској пракси сврљишког краја. Беспрекорно поштујући устаљена правила понашања, пратећи циклусе развоја природе: астролошке, климатске, периодичне временске промене, жена је настојала да све подреди улози која јој је намењена, обезбеђењу рађања, плодности, радости живљења, успешности посла и неизбежне љубави. Почевши од жртве коју је са радошћу прихватала остварујући је у пролећним годишњим обичајима, па до значаја у уметничком обликовању и приказивању у форми народног стваралаштва, магијска интервенција жена имала је за циљ испредање нити бесмртности и давања смисла животу.

Литература

1. Бандић, Душан, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд: Нолит, 2004.
2. *Гора љљанова: (биљни свети у традиционалној култури Срба): зборник радова*, Београд: Удружење фолклориста Србије: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2016.
3. Јанићијевић, Јован, *У знаку молоха*, Београд: Вајат, 1986.
4. Јовановић, Љубивоје, *Бела пчела: Прилози за митолошку историју Срба*, (Идео), Београд: Пешић и синови, 2017.
5. Кулишић, Шпиро, *Српски митолошки речник*, Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт, 1998.
6. Љубинковић, Ненад, *Расковник*, Година XIII, бр. 50, Београд, 1987/88.
7. *Маџијски обреди из околине Сврљига*, Ниш: Nais Print Design, 2013.
8. Петровић, Сретен, *Митологија, маџија и обичаји*, Сврљиг: Народни универзитет; Ниш: Просвета, 1992.
9. Петровић, Сретен, *Језик, култура и цивилизација*, Сврљиг: Народни универзитет; Ниш: Просвета, 1992.
10. Петровић, Сретен, *Маџија и животињски круци*, Сврљиг: Етнокултуролошка радионица, 2016.
11. Петровић, Сретен, *Српска митологија: у веровању, обичајима и ритуалу*, Београд: Дерета, 2014.
12. Поповић-Радовић, Мирјана, *Митолошки речник биљног света*, Београд: Грађевинска књига, 2010.
13. Раденковић, Љубинко, *Симболика света у народној маџији Јужних Словена*, Ниш: Просвета; Београд: Балканолошки институт, 1996.
14. Раденковић, Љубинко, *Народна бајања код Јужних Словена*, Београд: Просвета, Балканолошки институт САНУ, 1996.
15. Чајкановић, Веселин, *О врховном богу у старој српској религији*, Београд: Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партенон, 1994.
16. Чајкановић, Веселин, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партенон, 1994.

Недељко Бојдановић

СВРЉИШКЕ СТАРИНЕ

Ускоро ће почети десета година од начетка ових размишљања. Наиме, почетком маја месеца 2009. године покушао сам организацију једног интерног састанка истраживача и љубитеља прошлости Сврљига. Циљеви састанка били су размена мишљења о постојању, прикупљању, чувању, проучавању и стављању на увид јавности материјалних и духовних вредности сврљишког краја настајалих у прошлости. Састанак, међутим, није прихваћен, а потреба за њим, по моме осећању, остала је. Зато сам према сопственом (скромном) сазнању сачинио један преглед могуће схеме сврљишких старина.

Без изучене историје није могуће поставити прецизну периодизацију бивствовања на тлу Сврљига и сврљишке општине, али се оперативно могу поставити нека размеђа, водећи рачуна да су сагласна периодизацији историје српског народа уопште.

Та размеђа била би

- I – до Немањиних освајања Сврљига и прикључења српској средњовековној држави;
- II – до турске окупације;
- III – време турске окупације;
- IV – период после почетка Првог српског устанка и за време устанака;
- V – период после ослобођења од Турака, до Првог светског рата;
- VI – Први светски рат и период између два светска рата
- VII – Други светски рат;
- VIII – време после Другог светског рата.

За неке реалије ови се периоди могу груписати, јер су релевантније дуже епохе.¹⁸

Тако би, интерес за археолошке остатке имао две епохе: пре писане историје (до краја 13. века) и после тога, или:

¹⁸ Термине *епоха* и *период* овде узимамо врло слободно, па не треба у тој употреби подразумевати неку њихову хијерархију. У одговарајућим наукама, и другачијим текстовима, они имају прецизније значење, чега су свесни и писац и читалац.

старија епоха (дословенска),
средња епоха до ослобођења од Турака,
нова епоха, после ослобођења од Турака.

За народну ношњу размеђе је Други светски рат, односно време пре њега и после њега.

За грађевине: до замене зидања стамбених зграда циглом; или до појаве зграда изван домаћинства и после тога (када настаје подизање пословних објеката, па фабрика, стамбених комплекса и сл.). То одваја дунђерлук и грађевинство, а с тим иду и нови стандарди објеката.

Глобално би се ипак могло узети да је

А) стара епоха (до прикључења Сврљига српској држави (Немања);

Б) средња епоха (до првих српских устанака);

В) новија епоха (после ослобођења од Турака, и живот у ослобођеној Србији);

Г) најновија епоха (после Другог светског рата).

Свака наука, ако се пође од основних наука, као што су археологија, етнологија, демографија, итд. има и своје периоде и то остаје науци. За неко општије гледање за какво се залажемо, имаће значаја оно што заиста постоји на подручју које имамо у виду. Срећна је околност да сврљишки крај има и старине које се сада отварају радом археолога на терену, што има нешто података у доступним турским тефтерима, што има попис из средине 19. века, али је несрећна околност немаран или, у најмању руку, недефинисан однос према покретним старинама (зградама, ношњи, покућству, алатима).

За развој језика, односно за лингвистичка посматрања, епохе се могу (ако не и морају) другачије конципирати, и оне не важе само за Сврљиг, али и ту се реперкутују неке разделнице, ако се зна да се нека појава на ширем простору променила, а овде се одржава, или ако се јавља тако да је нема у другим крајевима, или је тамо другачије развијена.

У старине, а о њима је реч, треба имати у виду да је воделница време поробљавања од стране Турака и одвајање од целине српских говора средњовековне Србије, дакле око 15. века. Старо је оно што се није тада променило: чување полугласника (з"л, рек"л), чување финалног л (дел, бел, узел), чување вокалног л (слнце, слзе, клк), чување групе јд (дојде, најде). У том погледу западна половина сврљишке

општине има новије стање, ближе српским говорима централне Србије и даље. Такође, на лексичком плану, али опет цењено у светлу фонетике и морфологије, старину представљају речи као: *баиша, ореј*.

Новине су: појава *ц, џ* тамо где је српски развио *ћ, ђ* (свеча, преца); промена *к, і* у *ћ, ђ* (руће, нође, бољћа, девојћа); губитак *х* (леб, ајде, дојдо, узе), губитак инфинитива (има да се работи), појава аналитичке деклинације (ис-кућу, у кућу, на кућу, од кућу) и компарације (убав, поубав, најубав), свођење акцента на један (експираторни).

*

Оперативно би се време неке реалности могло означава-ти комбинацијом ознака епохе и периода. Тако би: БVI било „време између два светска рата”.

Незванично, на уобичајен начин, у старине које припадају културној историји Сврљига могле би се сматрати следеће чињенице (ствари и предмети, грађевине, обичаји, тековине):

Сврљишки одломци јеванђеља;
писани документи службене и личне природе старији од најстаријег житеља, с релативном границом 1941, али историјску вредност имају и они из Другог светског рата;
грађевине старије од 100 година;
археолошка налазишта и налази;
цркве, црквишта и заветни крстови у слободном простору;
покућство, кад је предмет домаће радиности, старије од најстаријег житеља; алати за домаћу радиност, сточарство и обраду земље
народна ношња;
народни јеловник из старијих времена;
обичаји и обреди;
народне песме и игре и стари инструменти народне музике;
речник старих народних речи.

У оквиру дате схеме, која је само оријентациона треба обавити потребна (и могућа) истраживања (евидентирање, опис, прикупљање ако се ради о покретним реалијама, чување прикупљеног архивског и музејског материјала), а потом утврдити сврху сврљишких старина за садашње време и за будућност.

Таква сврха могла би бити

1. **просветна** (проширење знања о прошлости Сврљига и Сврљижана);
2. **културна** (традиција – музичка, говорна, обичајна..., она би се могла неговати);
3. **економска** (израда или копија предмета домаће радиности, промет предметима етно-карактера, усавршавање производње предмета домаће радиности...);
4. **туристичка** (која би имала показни и прометни карактер: може се видети, али и купити);
5. **научна** (за могућа даља проучавања).

*

Предложену схему треба допунити, дорадити и потом операционализовати (програмирати рад у зависности од кадровских, техничких и финансијских могућности). Овде то не чинимо, јер то премаша карактер успутног записа у једној, периферној, рубрици књижевног часописа, али су нам задаци јасни, мада би боље било да то буде јасно и појединцима и органима с компетенцијама (локалној самоуправи, институцији културе, институцијама школства).

За сврљишке старине, као и за друге старине у нашем народу, уосталом, карактеристично је (претпостављено, вишевековно) богатство, а затим силно пропадање и уништавање, односно свођење на остатке, који се потом, и у наше време, неповратно губе. Најдрастичнији пример су прекопавања грађевинских остатака на тлу и у земљи зарад „злата које се тамо крије“?!, кријумчарење археолошким и другим налазима на црном тржишту, и безобзирни откуп и распродаја остатака народне ношње.

Разуме се, све прати и неодговоран однос према остацима материјалне културе којима располаже свако домаћинство и које, нажалост – заједно са домаћинством пропада, невољно или вољом данашњих власника. Нисмо сигурни да постоји макар и једно домаћинство у нашој општини које има све крупне и ситне алате и алатке којима су се користили Сврљижани пре сто или пре педесет година, а знамо домаћинства која су сваку железну алатку већ продала скупљачима старог гвожђа, јер је постојала опасност, због тога што у родној кући више нико не живи, да то буде и без њихове воље „пресељено на непознато место“.

Последњих година локална самоуправа у Сврљигу има планове и чини напоре на преоријентацији ка туристичкој привреди. Нису нам до краја познати ти планови, али сматрамо да они не могу постојати у безваздушном простору, већ на реалном тлу, а ту је – оно што је алфа и омега туризма – „доћи и видети“ први захтев. Сем природних датости и угоститељских понуда, неопходна ја и културна база туризма, а ту су старине највредније чињенице историје и културе. Дуго чекамо да дође на ред разговор и о овим стварима. Са гашењем Етно-културолошке радионице, све је мање наде за такву прилику.

Волео бих кад би сами Сврљижани демантовали потписника овога написа.

Додали бисмо и ово: за Сврљижане најстарије време то је време „кад је бог одил позам“, нека недефинисана епоха апсолутне правде. Затим долази латинско време (латинска гробишта, латинска црква и сл.). Следи турско време, па „онај рат“, односно време Првог светског рата. Занимљиво је да у колективном сећању Сврљижана нема ознаке за време српске средњовековне државе, сем понеке легенде о Светом Сави, које су иначе општепознате. О свему овоме, као и о много чему око тога, ваљало би истраживати (ко?, када?, како?).

У Бучуму, марта 2018.

ЦЕНТАР ЗА ТУРИЗАМ, КУЛТУРУ И СПОРТ СВРЉИГ
ОРГАНИЗАТОР ПЕСНИЧКИХ СУСРЕТА
„ДАНИ ГОРДАНЕ ТОДОРОВИЋ“ 2018.

РАСПИСУЈЕ:

**КЊИЖЕВНИ КОНКУРС
ЗА НЕОБЈАВЉЕНИ РУКОПИС ПОЕЗИЈЕ**

Право учешћа имају песници који пишу на српском језику. Рукопис, обима до 100 А4 страна, треба да буде потписан шифром и достављен у три примерка. Решење шифре у посебном коверту, са биографским подацима, адресом и бројем телефона, приложити уз рукопис и послати на адресу:

Центар за туризам, културу и спорт
(за књижевни конкурс)
Улица Боре Прице 2
18360 Сврљиг

Награда је штампање књиге у едицији часописа *Бдење*.

Крајњи рок за слање рукописа је 20. август 2018. године.

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Радове за *Бдење* достављати у електронском облику (e-mail), уређене на следећи начин:

- Име и презиме аутора
- Адреса
- Наслов рада
- Текст рада откуцан у фонту **Resavska BG**, ћирилица, величина 11.
- Уз књижевну критику приложити фотографију књиге

Посебне захтеве (латиница, *иџалик*, **болд**, с п а ц и ј а, фусноте, место за ликовни прилог) одређује сам аутор.

АДРЕСА ИЗДАВАЧА:

Центар за туризам, културу и спорт
Боре Прице 2
18 360 Сврљиг
(За уредништво *Бдења*)

e-mail: bdenje_srg@yahoo.com

САДРЖАЈ

Бдења

Мирослав Тодоровић	
ЈЕСТЕ ЛИ ВИДЕЛИ СТЕВАНА	3
Дане Стојиљковић	
КАД БОГА НЕМА	16
Бошко Томашевић	
ИЗ "МЕТАФИЗИЧКОГ ДНЕВНИКА"	23
Elfrida Matuč Mahulja	
ZAPISI S OVLUTKA	30
Драган Огњановић	
ОБИЧАН ЖИВОТ	33
Мирослав Јозић	
ПРИЧА О СУТОНУ	36
Дејан Богојевић	
ТЕА И МОЛ	43
Слободан Јовић	
ПЕТ ПЕСАМА	48
Ајтана Дрековић	
ОДРАЗ	50
Сунчица Радуловић Торбица	
САРИН ШАЛ	53
Жељка Аврић	
ЧАСОВНИК	62
Оливер Вељковић	
ДРАМСКА СЕКЦИЈА	64

Упознавања

Гжегож Валчак	
ГОРОСЕЧА И ЈЕЛА	79
Франтишек Липка	
БИОГРАФИЈА	82
Камил Маржик	
СОНЕТ О ЉУДСКОЈ НАДИ	86

Тумачења

Мирослав Радовановић	
О ФЕНОМЕНУ ОНЕОБИЧАВАЊА У РОМАНУ ЛУЗИТАНИЈА ДЕЈАНА АТАНАЦКОВИЋА	89
Душан Стојковић	
ПЕСНИЧКО СВОЈЕВАЊЕ СЛОБОДАНА ЛАЗОВИЋА	95

Бошко Ломовић	
КАД ЈЕ ИНСАН ВАЗДАН НА ГУБИТКУ	100
Славица Јовановић	
КОПЉЕ СВЕТОГ ЂУРЂА У ОВИМ ГОДИНАМА	103
Чедомир Љубичић	
КАД ЈЕ НЕБО ВЕЗАНО ЖИЦОМ	107
Милица Миленковић	
СТИХ, А ОНДА И „СВАЧИЈА“ ПЕСМА	111
Милијан Деспотовић	
СУОЧАВАЊА СА ЖИВОТОМ	115
Драгана Благојевић	
ПОД ОКРИЉЕМ ТРАВА И СТИХОВА	118

Сагледавања

Раде Р. Лаловић	
ПОЕТСКО СЈЕЋАЊЕ НА БОЛ ХЕРЦЕГОВАЧКИХ	
МУЧЕНИКА	123
Мирјана Димитријевић	
НАЦИОНАЛНИ И ВЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ ГЛАВНИХ ЈУНАКА	
У РОМАНИМА <i>КЊИГА О БЛАМУ И УПОТРЕБА ЧОВЕКА</i>	
АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ	138
Невена Милосављевић	
СУШТИНА ДАЉИНЕ	151

Промишљања

Радош Ракуш	
ОТАЦ СИНА	161
Рефик Мартиновић	
ОДУМИРАЊЕ ЧОВЕКА	174

Погсећања

Петар Матовић	
О ДЕВЕДЕСЕТИМ: НЕЖЕЉЕНЕ НОСТАЛГИЈЕ	179

Башњина

Зорица Бранковић Басарић	
КУЛТ БИЉАКА И УЛОГА ЖЕНА У ПРОЛЕЋНИМ	
ПРАЗНИЦИМА СВРЉИШКОГ КРАЈА	187
Недељко Богдановић	
СВРЉИШКЕ СТАРИНЕ	214
КЊИЖЕВНИ КОНКУРС	219
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА	220